

VIGILIA

Jean-Marie Lustiger: Krisztus újszerűsége és a posztmodern korszak

A II. Vatikáni zsinat üzenete

Szabó Ferenc: Egyházunk a korfordulón

Mészöly Miklós köszöntése

Krasznahorkai László: Az Escorialban elmaradt egy vacsora

Mitől félünk? Miben reménykedünk? Válaszok Lengyelországból

Beszélgetés Várszegi Asztrikkal

1991/1

KELEMEN DIDÁK: A bölcsesség keresése	1
JEAN-MARIE LUSTIGER: Krisztus újszerűsége és a posztmodern korszak	2
A II. Vatikáni zsinat üzenete a világhoz	9
SZABÓ FERENC: Egyházunk a korfordulón	14
TÓTH PÉTER PÁL: Messiás-variációk	21
VIZKELETY ANDRÁS: Rákóczi Ferenc vallásossága	26
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Az Escorialban elmaradt egy vacsora (<i>elbeszélés</i>)	32
RÁBA GYÖRGY: Utóélet (<i>vers</i>)	37
RÁKOS SÁNDOR: Elmenőben (<i>vers</i>)	37
SÁNDOR ISTVÁN: Mécs László bujdosó évei	38

KÖSZÖNTJÜK MÉSZÖLY MIKLÓST

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Mészöly Miklós hetvenéves?	46
BAKA ISTVÁN: Képeslap 1965-ből (<i>vers</i>)	48
MÉSZÖLY MIKLÓS: Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval I.	49

MITŐL FÉLÜNK? MIBEN REMÉNYKEDÜNK?

Válaszok Lengyelországból (Stanisława Grabska, Stanisław Lem, Jan Józef Szczepanski, Stefan Swieżawski)	51

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

VÁRSZEGI ASZTRIK püspökkel (<i>Lukács László</i>)	60

MAI MEDITÁCIÓK

TILLMANN J. A.: Töredezett teljességben	66

NAPLÓ

Kákonyi Asztrik művészetéről	70
In memoriam Asterici Kákonyi OFM (<i>Farkas Attila</i>)	71
<i>Szabadban Balassa Péter</i>	72
<i>Rendezetlen könyvespolc Kenyeres Zoltán</i>	73
<i>Tollhegyen Kiss Szemán Róbert</i>	76
<i>Könyvek között Rónay László</i>	77
<i>Szigetek, szemhatárok Tillmann J. A.</i>	78

KELEMEN DIDÁK

A bölcsesség keresése

Minden országoknál, felséges királyi trónusoknál, a világ gazdagságánál, aranyainál, drágakövek áránál nagyobbra becsüli Salamon a bölcsességet, amint bölcsességről írt könyvének 7. részében olvassuk. A többi között azon résznek 28. versében azt az okát adja: Senkit nem szeret Isten, hanem azt, aki bölcsességgel lakik. Nem csudálom azért, hogy a tökéletességnek eleven tüköre, az Istennek kedves embere Sz. Jób Pátriárcha annyira törekszik, s nyughatatlan szorgalmatoskodással fúradozik a bölcsesség keresésében és megtalálásában, aki ugyan keresve nyomozza, mindenektől tudakozza, s teli torokkal kiáltja: A bölcsesség hol található, melyik az értelem helye? Oh, szelíd Pátriárcha! igen együgyűen kérdezkedik: hol található a bölcsesség? Menj a fejedelmekhez, királyoknak, császároknak udvarába, s feltaláld a bölcsességet. Ott országos dolgokat forgatnak, ott törvényeket, articulusokat, decretumokat írnak; ott hadakat és seregeket rendbe állítanak. Menj azért a világi méltóságok udvaraiba, ha a bölcsességet meg akarod találni! De haszontalan volt ott is. Régen eleit vette ennek a feleletnek, amint írva hagyta: nem található a gyönyörűségesen élők földin. Mert ott inkább a kevélység, feslettség, irigység, hízelkedés, csélcapság, trágárság, káromkodás uralkodnak.

Krisztus újszerűsége és a posztmodern korszak

„Ezt mondja, aki ezekről bizonyosságot tesz: Bizony hamar eljövök. Ámen. Jöjj el, Uram Jézus!” (Jel 22,20)

Marana tha, jöjj el, Uram! — az ősegyház e könyörgése Isten Igéjének időszerűségéről szól ma is, amikor a világ — nagy és fájdalmas sebek, de még nagyobb előrelépések nyomán — Krisztus, az igaz Isten és igaz ember eljövele óta eltelt harmadik ezredévbe lép.

Mindennap eljön az Úr. Eljön múlhatatlan dicsőségben. Tekintetünk előtt lejátszódó események tanúskodnak róla, csak hinnünk kell hitünk — a századok során nem merült ki Krisztus kifogyhatatlan újszerűsége. Az idő múlása még csak most kezdi felmutatni a kereszténység példátlan eredetiségét.

Tudom, hogy meglepő ez az állítás. Még mindig a múlt század levegőjét szívjuk, amikor — például Franciaországban — Auguste Comte pozitívizmusa minden vitát kizáró, megingathatatlan bizonyosságként hirdette, hogy a teológia korszakát előbb a metafizikai, majd — és mindenekelőtt — a pozitív korszak, a tudomány és a technika váltja fel.

Azóta századunk nagy filozófusai — Husserl, Heidegger, Habermas — elemezték és bírálták a modern gondolkodást uraló tudományos objektivitást és formalizmust. Nem egy teológus — evangélikus éppúgy, mint katolikus — úgy vélte, le kell vonnia az adott kulturális helyzet tanulságait a keresztény hitnek, mely kiüzetett a világegyetemből és a tényleges történelemből, vissza kell húzódnia a tiszta bensőségre vagy valamiféle hermeneutikába.

Szekularizáció, laicizálás, kereszténység-kritika, „Isten halála” — mindezek egyazon meggyőződés változatai: a múltból feltörő keresztény kinyilatkoztatás a múlt foglya marad, ha értelmezése nem követi a jelen adottságait, s nem nyit utat a jövő felé, mely így nélküle, sőt vele szemben bontakozik ki. A keresztény egyházak körében folyó viták gyakran hasonlítanak egyezkedő örökösök civakodásaihoz — annak az öröksége felett maradnak, amit mindannyian egyformán halottnak hisznek, s ez nem más, mint az emberiség keresztény jövője.

A modern világ távolról sem vonhatja meg a kereszténység értékeinek mérlegét, nem mondhat ítéletet felette, és nem léphet túl rajta — épp az ellentétes álláspontot tartom ésszerűnek. A Nyugat — de az egész világ is — ma oly mértékben megfejthetlenné vált önmaga számára, olyan rettenetes és soha nem hallott kérdésekkel kell szembenéznie, olyan próbát kell kiállnia, hogy kénytelen belátni: egyedül Krisztus eljövele adhat számára erőt sorsa vállalásához. Századunk végén, kellős közepén annak, amit Nietzsche nihilizmusnak nevezett, civilizációnk hozzálát, hogy valóra váltsa mindazt, amit eddig csak elvont értelemben fogadott be: a krisztusi inkarnáció és feltámadás kulturális üzenetét és erejét.

A társadalmi élet legkülönbözőbb területeinek differenciálódása és növekvő önállósága soha nem látott, varázslatos erő birtokába juttatja az emberiséget. Az értékek és jelentések mindeddig ismeretlen bősége ma újra olyan közös kérdéshez vezet az emberiséget, melynek gyakorlati tétje sorsára nézve döntő lehet.

A kulturális fejlődés és a mai etikai kérdések nem azt mutatják, hogy az evangélium kérdései érvényüket veszítették; éppen ellenkezőleg, élességük még nyilvánvalóbban tárul fel. A szociokulturális változások magukkal hozhatják ugyan bizonyos keresztény szokások eltűnését, viszont teljes fényükbe állítják az evangéliumi kinyilatkoztatás meghaladhatatlan igazságát. Egy olyan korszakban, melyben a társadalom szeretné megteremteni, vagy leg-

alábbis biztosítani a maga számára az élet és a fennmaradás feltételeit, az evangélium szavai óserőként hatnak.

„Mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?” (Mk 8,36) Az emberiség ma talán minden eddiginél inkább hajlik arra, hogy meghallja ezt a kiáltást, és felismerje üdvözítő erejét. A történelem bámulatos újdonságai folyamatosan megújuló erővel állítják az ember elé az evangélium örök hívását.

A modern világ evangelizációja nem egy archaikus múlt visszahívása, nem is mítoszokhoz való visszatérés, és nem is megrendült hatalmak restaurálása. Az evangélium hirdetése azt jelenti, hogy feltárjuk azt az örök, tehát mindig új forrást, melynél az ember bátorságot meríthet a jövőhöz, az értelem kereséséhez, és megújíthatja erejét. Az evangélium hirdetése azt jelenti, hogy a modern világ felfedezéseiben és újításaiban felmutatjuk Isten végtelen gazdagságának, jelenléte, műve, üdvözítő ereje mindig meglepő újdonságának eddig ismeretlen példáját. Korunk kultúrája nem pecsételi meg a vallás és a kereszténység sorsát. Bizonytalan kísérleteivel inkább azt sugallja, hogy most következik ezek kezdete. A keresztény korszak kezdeténél tartunk.

Ezt a perspektívát szeretném felmutatni korunknak, és megvilágítani civilizációnk törekvéseit a krisztusi kinyilatkoztatás fényénél.

I. Ádám fia

A tudomány hosszú ideig cáfolta azt a bibliai felfogást, mely az emberiséget úgy képzei el, mint egyetlen családot, melyet a testvériség fűz egybe, s melynek sorsa Adám óta meghatározza mindenki sorsát.

Egyetlen tény kiemelésére szorítkozom. Ha nem fogadjuk el az emberiség közös eredetét, akkor különböző származtatásait kell feltételeznünk. Ez a ma széles körben elterjedt felfogás megfigyelések sokaságára, tudományos módszerekre támaszkodik. Fenntartása azonban azzal jár, hogy egymásra vissza nem vezethető fajok létét tételezzük fel. Az egyetemes testvériség tagadásának pedig megvoltak a következményei az elmúlt két évszázad során:

- elsődlegesen ideológiai téren, a tudományosnak mondott fajelméleti doktrínákban,
- majd a gyakorlatban, a különbségeknek megfelelő bánásmódban a vészidőszak és a XX. század számos más népiirtása során.

Az ember ember általi gyilkolása egyszerű érveléssel legitimálható: a hóhér, aki ő — ember, az áldozat, a másik — nem az (Unmenschen, Untermenschen). Némelyek úgy gondolják, hogy határozhatnak a másik emberségéről, sorsáról. Amikor az ember azt hiszi, hogy bárkinek az emberi mivoltáról dönthet, szabaddá válik az út a gyilkosság előtt. Ez mindaddig lehetséges és megjósolható marad, míg egyesek illetéktelenül maguknak tulajdonítják a jogot, hogy ítéljenek a többiek méltóságáról, a sajátjukat pedig mások megsemmisítésével bizonyítsák.

Tudjuk, hogy ezek a veszélyek a biológia és az orvostudomány fejlődésével fokozottan fenyegetnek.

A kísértésnek csak úgy állhatunk ellen, ha megfordítjuk a forrásul szolgáló tézist. Az ember emberségének meghatározása nem az emberre, hanem Istenre tartozik, aki adta azt. Az ember éppúgy nem választhatja meg emberségét, ahogy megteremteni sem tudja, hiszen azt a láthatatlan isteni Atya képmásaként kapta. Amikor a Biblia közös, Ádám-tól való származásunkról szól, az egyetemes testvériségről beszél. Szent Ágoston szavaival élve, az emberi nem „egy-től származik, hogy biztosítva legyen az egyetértés”. (De Civitate Dei XX, 23) Származásunk történetének e különös elbeszélése ma — jobban, mint valaha — nagy tanulságot rejt magában.

Ma, amikor az emberiséget megosztják a fajelmélet kísértései és a visszautasítás és kizárás különféle formái, különösen fontos emlékeznünk Ádámig visszanyúló közös eredetünkre.

A mai ember jobban mint bárki elődei közül átérezheti annak a döntő fontosságú beszédnek a tétjét, felmérheti értékét, melyben feltárul az egyetlen és közös eredet misztériuma. A mai emberiségnek elődeinél sokkalta inkább gondolnia kell az összefogásra, és a békére. Még soha nem értékelhették annyira, mint ma, a Biblia szavának időszerepességét és igazságát, mely egy határokat nem ismerő testvériség reményével köt össze bennünket.

Származásunk elbeszélése egyben közös reménységünk elévülhetetlen újdonságára is emlékeztet. A bibliai és keresztény kinyilatkoztatás emberemlékezet óta érezhető ereje a biztosítéka annak, hogy egybegyűlhetnek az emberek gyermekei.

Még mindig a keresztény korszak kezdeténél tartunk.

II. Az idők vége

A század másik szélsősége az volt, hogy az idők végéről szóló evangéliumi tanítást úgy kezelték, mint valami tudomány előtti kozmológiát. Valószínűleg csak most jutottunk el odáig, hogy feltárjuk az evangélium történelmi üzenetét.

Ma nincs szükségünk a legfejlettebb asztronómiai elméletekre ahhoz, hogy megértjük az „idők végének” jelentését és lehetőségét. Ez a hipotézis egyébként is már-már olyan alapszabállyá válik, melyet a legkülönbözőbb területeken alkalmaznak. Ma már nem egyszerűen arról van szó, hogy megállapítsuk — mint Paul Valéry —, hogy a civilizációk, s így a miénk is, halandók.

Korunk kérdése ennél sokkal súlyosabb. A csúcsfegyverkezés a fejlett ipari országokat olyan — elsődlegesen nukleáris — rombolóerővel látta el, hogy ma a teljes emberiség önpusztításának lehetősége nem a képzelet vagy a mítosz terméke, hanem olyan kockázat, mellyel számolni kell. Már nem valamiféle archaikus félelemről van szó, melyet a tudatlanság táplál, hanem racionális hipotézisről, mely a technika hatalmával bármikor válóra válhat.

A történelem mátol fogva véget érhet — nem valamiféle beteljesült „történelem vége” (ahogy ezt Hegel mondta), hanem emberi döntés folytán (ahogy K. Jaspers gondolta). Az ember kezébe került a döntés saját történelme felett: választhat, folytatja-e vagy sem eddigi útját. Az emberiség csak akkor fog élni, ha élni akar — ezentúl minden pillanatban az utolsó ítélettel kell szembesülnie.

A történelem ilyen határoltóságát tovább erősíti a térbeli zártság. Amikor gyermek voltam, iskolámban a Montmartre negyedben még láthattam olyan térképeket Afrikáról, Ázsiáról vagy az Antarktiszról, melyeken fehér foltok jelölték az „ismeretlen területeket”. Néhány évvel később Claude Lévi-Strauss Amazóniában addig teljesen ismeretlen törzsekre bukkanhatott. A föld tehát még nem volt lezárt, véges.

Mára már a bolygó legrejtettebb zugában is lefényképezték a földfelszínt, megvizsgálták a talaj belsejét. Minden népet felfedezetek, amibe némelyik aztán bele is pusztult. Az emberi nem saját maga számára számba vehető, rendszerezhető, leltározható sokasággá vált. A napról napra fejlettebb kommunikációs rendszerek pedig fokozatosan felszámolják a bolygón az embereket és helyeket egymástól elválasztó elszigeteltséget (de nem a magányt!).

Így azonban nemcsak a földet — az emberiséget is körülvártuk. Semmilyen probléma nem oldódhat meg többé egy új hely, egy új kultúra, egy új történelem felfedezésével. A jövő válságait a meglévő — meghatározott és véges, bár végtelenül gazdag — lehetőségek, körülmények között kell megoldanunk. Az anyagi természetű nehézségek (az éhezés elleni küzdelem, a betegségek, a kábítószer, a családok széthullása, a munkanélküliség) elválaszthatatlanok a kulturális tennivalóktól (kutatás, az analfabétizmus megszüntetése, a technika előrehaladása) és az etikai döntésektől.

A hatalmi összeütközéseknek a jövőben emberi tétjük lesz. A felosztható javak, területek és hatalom már nemcsak anyagi, hanem kulturális, szellemi, erkölcsi természetűek is. Az

embereknek minden ilyen esetben emberségükről kell majd dönteniük. A továbbélés tehát nemcsak fizikai, hanem szellemi értelemben is az emberen múlik, a kulturális és erkölcsi veszélyek ellenére. Vajon helyzete nem arra inti-e a modern embert, hogy mindenki másnál jobban figyeljen az idők beteljesülését és a történelem ítéletét hirdető evangéliumi szóra?

A világ végéről szóló elképzelés nem beteges rémlátás és nem is chiliasztikus — vagy bármifajta más — ábránd. Az idők vége és az egyetemes ítélet, amit Krisztus megjövendölt, a mai ember számára alapos megfontolnivaló és komoly erkölcsi reflexió tárgya; az ember további sorsa valóban veszélybe került Máté apostol szerint Krisztus azt mondja, hogy a szeretet alapján ítélnék majd fölöttünk. Ez a prófétai kijelentés életünk és — akár földi — továbbélésünk feltételeiről szól. Könyörületesség, tisztélet és összetartás nélkül az emberiség nem tud fennmaradni. Sorsa — akár az egész világegyetemé — az isteni elrendelések követésétől függ.

Volt-e már ennyire sürgető, hogy az emberiség megismerje az evangéliumi szeretetet? Történelmünk során először ellenségeink szeretete az emberiség életéről vagy haláláról dönt. A szeretet sorsunk ítélőbírája lett. Ki tanúskodhatna nálunk jobban az evangélium időszerűségéről és meggyőző erejéről? Lehet, hogy jelentése csak mostantól fogva érezhető az emberek között?

Korunk talán csak az első lépés, a keresztény korszak kezdete.

III. A teremtés

A teremtés bibliai teológiáját a csillagászat és a filozófia nemegyszer naiv antropocentrizmusnak ítélte. Lemondani arról, hogy a „világ királyává” szenteljük magunkat, és elfogadni, hogy csak egy zuga a mienk (Pascal), a XVI. század óta a modern tisztánlátás alapkövetelménye. Ma az ember megint a teremtés urának tekinti magát. Másképp ítéli meg azonban ezt a szerepet, amely többé nem gőgös birtoklást, hanem veszélyes és terhes felelősséget jelent.

Akkor, amikor az ember lemondott az isteni teremtésben őt megillető központi méltóságról, a „természet urának és birtokosának” nyilvánította magát (Descartes). A tudomány és a technika biztosították számára ezt a rangot, mely a természeti energiák megszelídítésével szédítő uralommá vált. Csakhogy a német romantika óta sejthető, hogy a természet racionális értelmezése és szisztematikus kizsákmányolása büntetlenül nem folyhat bárméddig. Amit akkor Novalis, Hölderlin és Schelling nem tudott megérteni, azt ma — másfél évszázad múltán — a tények bizonyítják: a természet technikai és gazdasági kiuzsorázása nem egyszerűen azt jelenti — ahogy ezt az ipusztériális optimizmus állította —, hogy fejlesztjük és hasznosítjuk azt az emberek mindennapi életkörülményeinek javítása érdekében. Ez a kizsákmányolás tovább megy: a természet leigázása — végletekig fokozva hatalomakarásunkat és élvezetvágyunkat — azzal a veszéllyel jár, hogy felbillentjük a létfontosságú természeti egyensúlyt, kimerítjük a pótolhatatlan erőforrásokat, annyira feléljük az eredeti természeti elemeket, hogy szigorú beosztásra kényszerülünk, s egész egyszerűen felszámoljuk a bolygó immunológiai védőrendszerét. A környezetvédelem, mely sok országban (ideértve a legszegényebbeket is) döntő kérdéssé vált, ma a legfontosabb feladat az emberiség számára.

Ha az ember nem védi a Földet, ki fogja megvédeni? Az ember azt kockáztatja, hogy eltűnik földjével együtt. Ez a tudat ma újra visszaadja az embernek a világ iránti felelősségérzetét. Hiszen a világ, melyet meg kell védeni, nem magától van, lényegi jegye az esetlegesség; a semmiből született, a semmi fenyegeti. A bibliai kinyilatkoztatás szerint a világ léte esendő; a Teremtő szabad akaratától függ, aki az emberre bízta, hogy uralkodjék a teremtés felett. A világegyetem esetlegessége és bizonytalansága, valamint a sorsáért felelős ember középponti helye a természetben olyan mai tapasztalat, melyben igazolódik a teremtésről szóló bibliai kinyilatkoztatás. Az emberiség számára az a

közös, sürgető és elkerülhetetlen feladat, hogy vigyázzon az Istentől kapott adományra, és ne pusztítsa el mint valami hadiszákmányt. Ahhoz, hogy megőrizzük vagy újra megtaláljuk a lényegi egyensúlyt: hogy uralkodjunk a világon anélkül, hogy elpusztítanánk, az embernek előbb önmagán kell uralkodnia. Le kell mondania képzelt mindenhatóságáról, és el kell ismernie, hogy ő Isten teremtménye, aki a teremtés ritmusát az Odafenti bölcsességnek rendeli alá. A Föld feletti uralom eredeti parancsának az ember számára eddig ismeretlen értelme válhat nyilvánvalóvá. Ez a parancsolat nem azt jelenti, hogy saját vágyai szerint torzítsa el, hanem a Teremtő képe és bölcsessége szerint alakítsa át a földet. A Bibliai hatalom és alázat közötti egyensúly megtartására szólít föl — a mai emberiség pedig bárkinél inkább felmérheti, mennyire fontos, hogy összhangba kerüljön tudomány és lelkiismeret. Krisztus úgy eleveníti föl ezt a bölcséget, mint a Szentlélek rejtett és titkos adományát.

A mai emberiség saját bőrén tapasztalja meg, milyen nehezen érhető el ez a bölcsesség: a rá háruló óriási felelősségben ma újra az isteni ige visszhangzik, mely odafontról érkező kegyelemként bízta rá az emberre a világegyetemet. A mai ember életében, új élményeiben csodálkozva ismeri fel, hogy a Biblia sejtései igazolódnak.

Míntha most először, eddig ismeretlen gondok vezetnék el a teljes emberiséget a teremtő beszéd ősidők óta fennálló igazságához.

Vajon nem a keresztény korszak legkezdetén tartunk-e ma is?

Az imént láttuk, hogy a modern világ három nagy kérdése:

- az emberi nem egysége,
- az önfelszámolás képessége,
- a teremtés sérthetatlensége.

A krisztusi kinyilatkoztatás három alapvonásából vezethető le:

- Ádám fiainak testvérisége,
- az idők vége és a népek feletti ítélet,
- a teremtés — az ember javára.

Korunk tudatának e három közös élménye újra az evangéliumi üzenet időszerűségéről tanúskodik. Az evangélium újszerűsége teljében mutatkozik meg ma, amikor kérdéseink — jobban, mint valaha — a kinyilatkoztatás nagy szimbólumainak meggyőző erejéről és érvényességéről tesznek bizonyosságot. Egy szekularizált korszakban az evangélium hirdetése azt jelenti, hogy eredeti formájukban segítjük feltárni az evangélium kiapadhatatlan újszerűségének példáit és alakjait

Korunkat szokás posztmodernnek nevezni — lehet, hogy az, de nem posztkeresztény. Mindaz az ismeretlen, melyet magában rejt — borzalmat keltő erők, szent és sötét hatalmak —, a bibliai kinyilatkoztatás kivételes eredetére emlékeztet. Az evangélium újdonsága ma is érvényes: megvilágítja utunkat, őrzi emlékezetünket, és ledönti bálványainkat.

Még mindig — ma és holnap is — a keresztény korszak kezdetét éljük.

Két másik szempont is igazolni látszik ezt a felismerést. Korunk arra törekszik, hogy minden létező korlátjától megszabadítsa az időt és az információt. Ez a felszabadítás (vagy uralom) elsődlegesen az emlékezetre vonatkozik. Új eszközökkel rendelkezünk ahhoz, hogy összegyűjtsük az adatokat, összekössük az információkat, és az igényeknek megfelelően továbbítsuk és szervezzük őket. De akkor, amikor elektronikus úton kitágítjuk az emlékezetet, egy új nehézségbe ütközünk: még soha nem nyúlt ilyen hosszúra a nevelés és a tanulás ideje, mely — vélhetően — biztosítani képes az adatok olvasóinak és értelmezőinek felkészítését. Valójában egyre több év kell ahhoz, hogy valaki elsajátíthassa azokat a nélkülözhetetlen kulturális ismereteket, melyekkel a rendelkezésre álló gigantikus adat-tömeget értelmezni lehet.

Így egy paradoxon felé haladunk: minél inkább nő a rendelkezésre álló adatok

mennyisége, annál távolabbra tolódik a lehetőség, hogy ezekkel érdemben bármit kezdeni tudjunk. Mert egy számítógépekből álló egységnek lehetnek ugyan memóriái, de sohasem lehet az övé „a” memória, vagyis a szellem hermeneutikai képessége. A valódi történelem lehetősége annál távolabbra kerül, minél inkább nő a felhalmozott adattömeg.

Hogyan lehetne összekapcsolni az előhívható és a tényleges emlékezetet? Hogyan lehet az emberiségnek emlékezte? Itt nyeri el teljes erejét és érvényességét a bibliai misztérium: „Az idők teljességének rendjére nézve, hogy ismét egybeszerkeszt magának mindeneket a Krisztusban, mind a melyek a mennyekben vannak, mind a melyek a földön vannak.” (Ef 1,10) Krisztusban, aki „az Alfa és az Omega, a kezdet és a vég.” (Jel 1,8)

Az emlékezet attól származik, aki a kezdetektől fogva létező. A világ emlékezete nem megvalósíthatatlan eszmény (hacsak nem a regényes képzeletben, mint például Borgesenél), hanem összpontosul Valakiben, Krisztusban, aki meghalt és feltámadott az egész emberi múlttal, és aki mindig „előttetek megyen” (Mk 16,7). Emberiségünk valóságos emlékezete az egyháznak adatott a Szentlélek által: „Ama vigasztaló pedig, a Szent Lélek, a kit az én nevemben küld az Atya, az mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja mindazokat, a miket mondtam néktek.” (Jn 14,26) Minden dolgok emlékezete Isten eredendő emlékezetének a része, melyet a Messiás azért ad át az emberiségnek a Lélekben, hogy ennek fényénél fejthesse meg saját történetét. Így lesznek mindig a keresztények és a zsidók a történelemben annak tanúi, ami még sohasem jelent meg, ami rejtve maradt a világ teremtése óta, s ez a választás misztériuma az isteni leszámazásban.

Érezhette-e az emberiség valaha, jobban, mint ma, ezt a remélt örömhírt? Az örökévaló emlékezete megnyílt előttünk. A múlt nem sodródik el. A történelem elnyeri és megőrzi értelmét: megmenekül.

Korunk kedveli a képeket. Minden eddigi korszakot felülmúlva képes termelni és terjeszteni őket. A modern képek azonban nemcsak mennyiségileg, hanem alapjuk tekintetében is eltérnek a régiektől. A már-már anyagtalan, elektronikus alap révén gyakorlatilag korlátlanul terjeszthetők a térben és időben (egyedüli korlát a pénz). A képek azonban nem reprodukálják a világot — sokkal inkább megkettőzik azt. Az első fényképekhez, a régi filmekhez igazi színészekre, valóságos beállításokra volt szükség. Ma olyan eszközök állnak rendelkezésünkre, hogy a létrehozott képek akár el is szakadhatnak a valóságtól. Az álom, a hallucináció válik így láthatóvá.

Ilyen körülmények között a képek nem azért reprodukálják a világot, hogy megünnepeljenek egy szent eseményt — inkább azért kettőzik meg, hogy a film ideje alatt egy más külsővel álljon előttünk. A képáradat annyira rázúdult a világra, hogy szinte teljesen elfedi. Lényegében tehát az ősi paganizmus erőszakos visszatérését szemlélhetjük. Elárasztanak bennünket a lenyűgözően színre vitt fantazmák, melyek valóságosabbá válnak, mint maga a valóság.

Vitathatatlan, hogy Vénusz vonzereje nem hasonlítható a címlapfotók hölgyeihez, s Hermész eleganciája sem mérhető az aranyifakéhoz, a mai Mars pedig sokkal véresebb és kevésbé dicső hős, mint a régi. Az egykori istenek mindenestre visszatértek; fantazmáink, vágyaink és rettegéseink félig valósággá vált, félig megfékezett képei ezek, melyeket azért mutogatunk, hogy kielégítsük, s ugyanakkor legyőzzük őket. Az ilyen képek a köznapi nyelvhasználat szerint „bálványokat” ábrázolnak.

Itt vagyunk hát, harcban a bálványokkal. Hogyis ne ismernénk fel ma a bálványozást elítélő Biblia szavának elevenségét, időszerűségét? Nem a zsidó nép törzsi archaizmusáról van szó. A bálványok elleni küzdelem nem ősi vallásos jelképekre vonatkozik — mai, vészterhes tapasztalatainkról van szó: a szentségről. A képekre szükség van, hogy lehetővé váljék az információ terjesztése és feldolgozása, de az ember csak úgy maradhat szabad, ha megmarad fölöttük a kritika kontrollja és a bálványozás elítélése. Megfosztani a képeket

a valóság hazug látszatától, a külszín bűvereje alatt leleplezni a fantazmák hatalmát, lerombolni a szabadságról szótt hamis elképzeléseket — ezek a kulturális és erkölcsi feladatok nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy megőrizzük a szabadságot, és fejlesszük a demokratikus életet. Ehhez az erkölcsi feladathoz azonban olyan szellemi erőre van szükség, mely képessé tesz ellenállni a bálványoknak és elfordulni tőlük, hogy megtérjünk az igaz, élő Istenhez. A bűnös helyzetében megrekedt ember ezt az erőt Istentől kapja; Tőle, aki jelenléte egyedüli valóságával semmivé zsugorítja a bálványokat.

Igy szól a Biblia és az evangélium Örömhíre: „Én, az Úr vagyok, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földjéből, a szolgálatnak házából. Ne legyenek neked idegen isteneid én előttem. Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy a melyek alant a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.” (MTörv 5, 6-8) A bálványok prófétái és apostoli elítélése ma időszerűbb, mint valaha. Világunkat holnapra nemhogy megfosztanák szentségeitől, hanem épp ellenkezőleg: elárasztják bálványokkal, világi szentséggel, isteni rangra emelt fantazmákkal. Akkor tudjuk megóvni magunkat ettől a modern és kifinomult pogányságtól, ha Isten nevében meghirdetjük a bálványoktól való megszabadulást. Nem idegenek tőlünk ezek — képzeletünkből, vágyainkból élednek. De Krisztus egyháza megszabadít tőlük, megtisztítva szívünket a Szentlélek adományával. A Szent jelenléte megszabadít bennünket bálványainktól. Krisztusban a „láthatatlan istennek” képe jut el hozzánk. (Kol 1,15)

A modern korban sokszor érezhető volt, hogy Isten és ember viszonya ellentétekkel terhes. Megfeledkezve a „csodálatos cseréről”, mely a Szövetségben rejlik, az ember azt képzelte, csak az lehet az övé, amit Istentől megtagad, mintha Isten elvenné tőle, amit kér. A posztmodern korszakban mindez egészen másként történhetne. Amikor a mai ember megtagadja Istent, elutasítja a segítséget is, és elveszejtí önmagát. A mai emberiség fennmaradásának feltétele, hogy elismerje Istent és a szeretet törvényét.

Mintha lassanként megvilágosodna, hogy az ember csak úgy juthat el önmagához, ha ama Dicsőség felé fordul, mely képét eredendően megalkotta. Lyoni Szent Iréneus azt írta Krisztusról, hogy omnem novitatem attulit, seipsum afferens. Az, aki jön átadja nekünk önmagát, s így eljut hozzánk Isten tökéletes újszerűsége és az ember fölülmúlhatatlan eredetisége. Ezért tartozik már a posztmodern korszak is a kereszténység kezdetéhez.

Lőrinszky Ildikó fordítása

Számunk szerzői:

Jean-Marie Lustiger teológus, bíboros, Párizs érseke

Szabó Ferenc jezsuita a Vatikáni Rádió munkatársa

Tóth Péter Pál filmesztéta

Vizkelety András irodalomtörténész, MTA Kódex-töredékek kutatócsoport

Krasznahorkai László író

Sándor István irodalomtörténész

A II. Vatikáni zsinat üzenete a világhoz

A kormányfőkhöz

Ebben az ünnepélyes pillanatban, mi, a katolikus egyház XXI. Ökumenikus Zsinatának atyái, mielőtt szétszélednénk a négyéves ima és munka után, az emberiségért vállalt küldetésünk teljes tudatában mély tisztelettel és bizalommal fordulunk azokhoz, akik kezükben tartják az emberiség sorsát ezen a földön, minden világi hatalom letéteményeséhez.

Hangsúlyozottan kijelentjük: tiszteletben tartjuk az önök tekintélyét és szuverenitását; nagyra becsüljük az önök közszolgálatát; elismerjük igazságos törvényeiket; nagyra értékeljük azokat, akik ezeket megalkották, és azokat is, akik alkalmazzák. De nekünk szent üzenetet kell önökkel közölnünk: Egyedül Isten hatalmas. Egyedül Isten a Kezdet és a Vég. Egyedül Isten a forrása hatalmuknak és alapja törvényeiknek.

Önöknek kell előmozdítania a Földön, hogy az emberek között béke és rend uralkodjék. De ne feledjék: Isten az, aki az élő és igaz Isten, aki az emberek Atyja. És Krisztus az ő örök Fia, aki eljött hozzánk hirdetni, hogy mindnyájan testvérek vagyunk. Ő a Földön a rend és a béke mestere, mert ő irányítja az emberiség történetét, és egyedül ő képes a szíveket arra készíteni, hogy lemondjanak a rossz szenvedélyekről, amelyek gonoszságot és háborút szülnék. Ő az, aki megáldja az emberiség kenyerét, aki megszenteli munkáját és szenvedését, aki olyan örömeket ad, amit önök nem tudnak neki adni, és vigasztalást a fájdalomokban, amelyeket önök nem tudnak enyhíteni. Az önök földi és időleges birodalmában ő alkotja meg titokzatosan lelki és örökkévaló birodalmát, az egyházat. És mit kér önöktől, a majd kétezzer év alatt az önökkel — földi hatalmakkal való kapcsolatokban — mindenféle viszontagságokat átélt egyház; mit kér ma önöktől? A zsinat elmondta ezt egyik fontos fejezetében: nem kér mást csak szabadságot. A hit szabadságát, a hit megvallásának szabadságát, azt a szabadságot, melyben az ember szeretheti Istenét és szolgálhat neki, az élet szabadságát, és hogy elvihesse az emberekhez az élet üzenetét. Ne féljenek tőle: ő hasonlít Mesteréhez, akinek titokzatos tevékenysége nem zavarja az önök előjogait, de meggyógyítja az egész emberiséget a végzetes esendőségből, átfurmálja, s az igazságosság és a szépség reményével tölti el. Engedjék működni Krisztusnak ezt a tevékenységét, mely megtisztítóan hat a társadalomra. Ne feszítsék újból keresztre: ez szentségtörés lenne, mivel ő Isten fia; ez öngyilkosság lenne, mert ő az Ember fia. És nekünk, az ő alázatos követekének engedjék szétárasztani mindenütt, korlátok nélkül az örömhírt, a béke evangéliumát, amelyről oly sokat elméltünk a zsinat alatt. Az önök népei lennének első haszonélvezői ennek, mivel az egyház önöknek hűséges állampolgárokat nevel, akik a társadalmi békének és haladásnak barátai.

Ezen az ünnepélyes napon, amikor a XXI. Ökumenikus Zsinat ülését bezárja az egyház, a mi szavunkon keresztül barátságot, szolgálatait, lelki és erkölcsi erejét ajánlja föl. Mindnyájunknak az üdvösség üzenetét és áldását küldi. Olyan lélekkel fogadják, mint ahogyan ő fölajánlja, igaz és őszinte szívből, és vigyék el népeikhez!

A gondolkodás és tudomány embereihez

Egy egészen különleges köszöntéssel fordulunk önökhöz, az igazság kutatóihoz, és önökhöz, a gondolkodás és a tudomány képviselőihez, az emberiség, a világmindenség és a történelem feltáróihoz, és önökhöz, mindannyiukhoz, akik a világosság zárandokúját járják, és azokhoz is akiket egy sikertelen kutatás fáradsága és csalódása megállított útjukon.

Miért ez a különleges köszöntés önökhöz? Mert mi mindnyájan, akik itt vagyunk, püspökök, zsinati atyák, mi az igazságra figyelünk. A mi erőfeszítésünk e négy eszten-

dó alatt mi más lett volna, ha nem az egyházra bízott igazság üzenetének figyelmesebb és elmélyültebb kutatása, hacsak nem egy erőfeszítés az igazság Lelkének tökéletesebb megértésére. Elkerülhetetlen tehát, hogy önökkel találkozzunk. Az önök útja a miénk. Az önök ösvényei soha nem vezethetnek távol a mieinktől. Mi barátai vagyunk az önök kutatói hivatásának, szövetségesei az önök fáradozásainak, csodálói az önök sikereinek és ha kell, vigasztalói csüggedésüknek és balsikereiknek.

Tehát az önök számára is van egy üzenetünk, ez pedig a következő: folytassák tovább a kutatást, fáradhatatlanul, soha nem csalatkozva az igazságban.

Emlékezzenek az önök egyik nagy barátjának, Szent Ágostonnak szavaira: Keressünk azzal a vággyal, hogy találjunk, és találjunk azzal a kívánsággal, hogy tovább keressünk. Boldogok, akik az igazság birtokosai, és azt tovább keresik, hogy megújítsák, elmélyítsék, hogy másoknak adhassák. Boldogok, akik még nem találták meg, s őszinte szívvel mennek felé: akik a jelen fényével, keresik a holnap fényét, a teljes megvilágosodásig!

De ne feledjék: ha a gondolkodás nagy dolog, akkor gondolkodni kötelesség; jaj annak, aki szemét szándékosan bezárja a fény előtt! Gondolkodni felelősséget is jelent: jaj azoknak, akik elhomályosítják a szellemet ezerféle mesterkedéssel, amelyek elnyomják, gőgössé teszik, félrevezetik és deformálják! Mi a tudomány embereinek alapvető elve, hacsak nem: törekedni a helyes gondolkodásra?

Ezért anélkül, hogy megzavarnánk az önök lépéseit, elkápráztatnánk tekintetüket, önöknek nyújtjuk a mi titokzatos lámpásunk fényét: a hitet. Az, Aki ránk bízta, a gondolkodás legfőbb ura, akinek mi alázatos követői vagyunk, ő az egyedüli, aki mondta és mondhatja: „Én vagyok a világ világosságosa, én vagyok az Út, az Igazság és az Élet.”

Ez a beszéd önöknek szól. Istennek hála, talán sohasem nyílt lehetőség oly mély harmóniára, az igazi tudomány és az igazi hit között, mint ma, melyben az egyik is, másik is szolgálja az egyetlen igazságot. Ne akadályozzák meg ezt az értékes találkozást! Bízbanak a hitben, az értelem nagy barátjában! Teremtsenek fényt az igazság, a teljes igazság megismeréséhez.

Ez a kívánság, bátorítás, reménység, amit az önök számára kifejezésre juttatunk, mielőtt feloszlik az egész világ atyáinak Rómában összegyűlt zsinata.

A művészekhez

Most pedig önökhöz, mindannyiukhoz, művészekhez, akik a szépség szerelmesei, és akik érte dolgoznak, költők, írók, festők, szobrászok, építészek, zenészek, a színház és a film művészeihez... mindannyiukhoz a zsinat egyháza szól általunk: ha önök az igaz művészet barátai, akkor a mi barátaink is.

Az egyház már hosszú ideje kapcsolatot tart önökkel. Önök építették és díszítették templomait, megjelentették dogmáit, gazdagították a liturgiáját. Önök segítették lefordítani az ő isteni üzenetét a formák és alakok nyelvére, érzékletessé téve a láthatatlan világot.

Ma éppúgy, mint a múltban, az egyháznak szüksége van önökre és önök felé fordul. Általunk üzeni önöknek: ne engedjék, hogy megszakadjon ez a mindenekfölött termékeny szövetség! Ne utasítsák vissza az isteni igazságot szolgáló tehetségüket! Ne zárják be lelküket a Szentlélek sugallatai előtt!

E világnak, melyben élünk, szüksége van arra, hogy a szépség ne vesszen bele a reménytelenségbe.

Az igaz szépség az, ami az emberek szívének örömet szerez, ez az az értékes gyümölcs, melyet az idő nem koptat el, ami nemzedékeket egyesít a csodálatban. És ez az önök kezének közvetítésével történik... Hogy ezek a kezek tiszták és önzetlenek legyenek, emlékezzenek arra, hogy önök a szépség őrői a világon! Ez teszi önöket képessé arra, hogy megszabaduljanak az időleges és érték nélküli izlésektől, s ez szabadítja fel önöket a helytelen és hamis kifejezések kereséséből.

Legyenek mindig és mindenütt méltók az eszmékhez, és akkor méltóak lesznek az egyházhoz, aki ezen a napon a mi szavunk által, a barátság és az üdvösség, a kegyelem és az áldás üzenetével fordul önhöz.

A nőkhöz

Most önhöz szólunk, bármily társadalmi helyzetben élő nőkhöz, lányokhoz, feleségekhez, anyákhoz és özvegyekhez, önhöz is szerzetesnőkhöz és egyedülállókhöz, önök az emberiség hatalmas családjának felét jelentik.

Önök tudják, hogy az egyház büszke arra, hogy felszabadította és visszaadta a nőnek az emberi méltóságot, felragyogtatva mindezt a századok során, a különbözőségeiben és a férfival való alapvető egyenlőségben.

De eljön az idő, már itt is van, amikor a női hivatás kiteljesedik, eljön az óra, amikor a nő elnyeri a világban azt a jelentőséget, azt a ragyogást, azt a hatalmat, amelyet eddig el nem érhetett. Ezért ebben a pillanatban, amikor az emberiség oly alapvető változás tanúja, az evangélium szellemével áthatott nők segíthetnek abban, hogy az emberiség el ne vesszék.

Asszonyok, mindig az önök osztályrésze volt a családi fészék őrzése, a források szerelme, és a bölcsők vonzalma! Önök jelen vannak az élet kezdetének misztériumában. Önök vigasztalnak a halálba induláskor. Technikánk az embertelenné válást kockáztatja. Engeszteljük ki a férfiakat az étellel!

És mindenekfölött kérjük önöket, virrasszanak, főként a mi emberi világunk jövője felett. Tartsák vissza annak az embernek a kezét, aki egy örült pillanatban megpróbálja szétrombolni az emberi civilizációt.

Feleségek, családanyák, első nevelői az emberi nemnek, az otthonok titkaiban adják át fiaiknak és leányaiknak atyáik hagyományait, ugyanakkor készítsék fel őket a kifürkészhetetlen jövőre! Emlékezzenek mindig arra, hogy egy anya mindig gyermekei által tartozik ahhoz a jövőhöz, amelyet nem láthat előre.

És önök, egyedülálló nők, jól jegyezzék meg, hogy önök tudják teljesíteni az önfeláldozás hivatását. A társadalom minden területe hívja önöket. És a családok sem tudnak élni azoknak a segítségével nélkül, akiknek nincs családjuk.

Különösen önök, szerzetesnők, egy olyan világban, ahol az önzés és az élvezetek hajhászása akar törvényessé válni, legyenek a tisztaság, az önzetlenség, a vallásosság őrői! Jézus, aki a házastársi szeretet teljességére rámutatott, felmagasztalta az emberi szerelemről való lemondást is, amit a végtelen szeretetért és mások szolgálatáért tesznek.

Önök pedig, megpróbáltatásban élő nők, akik Máriához hasonlóan ott állnak a kereszt alatt, önök, akik a történelem folyamán erőt adtak a férfiaknak a végsőig, tanúságot tenni a mártíromságról, segítsenek nekik most is megőrizni a bátorságot a nagy vállalkozásokra akkor, amikor a türelem és az alázat ideje jön el.

Csak önök adhatják vissza a szelídt, a finom, az elérhető igazságot; csatlakozzanak a zsinat szelleméhez, hogy az átjárja az intézményeket, az iskolákat, az otthonokat a mindannapi életben!

Az egész világ asszonyai, keresztények és nem hívők, önök azok, akikre a történelemnek ebben a súlyos pillanatában az életet bízták, önöknek kell megővni a világ békéjét!

A munkásokhoz

A zsinat folyamán együtt elméltünk sok komoly kérdésről, azokról a súlyos problémákról, amelyek az emberiség lelkiismeretét terhelik, a jelenkori gazdasági és társadalmi körülményekről, a nemzetek együttéléséről, a fegyverkezésről, a háború és a béke kérdéseiről.

Meg vagyunk győződve arról, hogy ezeknek a problémáknak a megoldásában az egész világ munkásai és munkásnői illetékesek. Ezért is kívánjuk, hogy a mi vizsgálódásaink végén, mindannyiunkhoz a bizalom, a béke és a barátság üzenetével forduljunk.

Kedves Fiaink, biztosítjuk önöket arról, hogy az egyház ismeri erőfeszítéseiket, harcaikat, reménységüket; nagyra értékeli azokat az eredményeket, melyek az önök lelket nemesítik, a bátorságot, az önfeláldozást, a szakmai lelkiismeretességet, az igazság szeretetét; ismerjük fel azt a hatalmas szolgálatot — hogy mindenki a maga helyén és gyakran a legsötétebb és legmegvetettebb beosztásban — mindannyian a társadalom egészéhez tartoznak. Az egyház ezt jól tudja és általunk mond köszönetet önöknek.

Az utóbbi években az egyház nem szűnt meg jelen lenni a munkásvilág egyre növekvő és összetett gondjaiban. A mostani pápai enciklikának az önök soraiból érkező visszhangja mutatja, hogy korunk megannyi munkásának lelkében egyetértéssel találkozott a legfőbb lelki vezetők elgondolásaival.

XXIII. János pápa, aki ezekkel a páratlan üzenetekkel gazdagítja az egyház örökségét, megtalálta az utat az önök szívéhez. Saját személyében világosan megmutatta az egyház szeretetét a munkások iránt, ugyanígy az igazságot, az igazságosságot, a szabadságot, a szeretetet, amelyekkel a béke megteremtődik a világban.

Munkások, az egyháznak az önök felé irányuló szeretetével szeretnénk önök után mi is megvallani, és teljes meggyőződéssel elmondani: Az egyház az önök barátja. Bízban benne! A múlt szomorú félreértései nagyon hosszú ideig bizalmatlanságot és meg nem értést szültek közöttünk: az egyház és a munkásosztály kiegészítik egymást. Ma eljött a kiengesztelés órája, és a zsinat egyháza hátsó gondolatok nélküli ünneplésre hívja önöket.

Az egyház mindig az önök jobb megértését keresi. De önöknek is keresniük kell saját körükben, hogy megértsék: mit jelent az önök számára az egyház, a munkásoknak, akik legfőbb munkásai azoknak a csodálatos átalakulásoknak, amelyeket a világ ma ismer. Mert önök is tudják, hogyha egy hatalmas lelki áramlat nem bátorítja őket, akkor az emberiség szerencsétlenségén munkálkodnak, ahelyett, hogy az emberiség boldogságát építenék.

A gyűlölködés nem menti meg a világot, és nem ez az egyetlen kenyere a földnek, amely jóllaktni képes az emberi éhséget. Tehát: fogadják az egyház üzenetét. Fogadják a hitet, mely kész megvilágítani útjukat: ez Péter utódainak a hite és 2000 püspöké, akik a zsinaton együtt voltak, ez az egész keresztény nép hite. Ami titeket megvilágosít! Ami titeket vezet! Ami lehetővé teszi, hogy megismerjétek Jézus Krisztust, társatokat a munkában, Mestereteket, az egész emberiség Megváltóját.

A szegényekhez, a betegekhez és a szenvedőkhöz

Számotokra, megpróbáltatást szenvedő testvéreink számára, akiket az ezerarcú fájdalom látogatott meg, a zsinatnak egy egészen különös üzenete szól.

Érezzük, hogy a ti könnyes szemeitek az egyházra szegeződnek, a szemek, amelyek büszkeségtől ragyognak, vagy fáradtságtól megtörték — a kérdő tekintetek, amelyek hiába keresik a feleletet arra, hogy miért van az emberi szenvedés, és amelyek fáradhatatlanul kérdezik, mikor és honnan jön a gyógyulás?...

Igen, kedves testvéreink, a mi atyai és pásztori szívünkben mélységesen átérezzük a ti gyötrelmeiteket és panaszaitokat, és fájdalmunk csak növekedik annak a gondolatára, hogy nincs hatalmunkban testi egészséget nyújtani, sem csökkenteni fizikai fájdalmatokat, amelyeket az orvosok, betegápolók és mindazok, akik a betegeknek szentelték az életüket, igyekeznek megkönnyíteni, ahogy csak tehetik.

De mi rendelkezünk egy mélyebb és értékesebb dologgal, amit nektek nyújthatunk: az egyetlen igazságot, amely képes felelni a fájdalom misztériumára, s amely számotokra egy illúzió nélküli megoldást ígér: ez pedig a hit és egyesülés a Fájdalmak Emberével, Krisztussal, Isten Fiával, akit a mi bűneinkért és üdvösségünkért keresztre feszítettek.

Krisztus nem győzte le a fájdalmakat; nem is akarta teljes egészében feltárni a misztériumot; ő magára vette azt, és ez elegendő ahhoz, hogy megértsük a szenvedés értékét.

Ó, Ti mindnyájan! Akik súlyosabbnak érzitek a keresztet, ti, akik szegények vagytok és elhagyatottak, ti, akik sírtok, ti akiket üldöznek az igazságért, ti akikről hallgatnak, ti a fájdalom ismeretlenjei: bátorítunk benneteket! Ti vagytok Isten országának a kedvezettjei, ti vagytok a reménység, a boldogság és az élet birodalma; ti vagytok a szenvedő Krisztus testvérei és vele együtt, ha akarjátok, megmenthetitek a világot!

Íme a szenvedés keresztény tudománya, az egyetlen, ami a megbékéléshez vezet.

Tudnotok kell, hogy nem vagytok egyedül, sem elválasztva, sem elhagyatva és nem vagytok haszontalanok: ti Krisztus meghívottjai vagytok, az ő élő és áttetsző képe. Az ő nevében a zsinat szeretettel köszönt benneteket, köszönetet mond nektek, biztosít barátságáról, és az egyház segítségéről, és megáld benneteket.

A fiatalokhoz

A zsinatnak ebben az utolsó üzenetében végül hozzátok szólunk, az egész világ ifjaihoz és leányaihoz, mivel ti vagytok azok, akik az idősebbek kezéből átveszitek a fáklyát, és akik a világtörténelem leghatalmasabb átalakulásában éltek. Ti vagytok azok, akik átvéve szüleitektől és tanítóitoktól a nevelés és példaadás tanúságtételeit, alakítani fogjátok a jövő társadalmát: ti vagytok, akik a jövővel együtt magatokat megszentelhetitek, vagy elveszíthetitek. Az egyház négy éven keresztül dolgozott azon, hogy megújítsa saját képét, hogy jobban válaszoljon Alapítójának szándékaira, az Élő, az örökké ifjú Krisztus szándékaira. És ennek az impozáns „életrevízióknak” a végén felétek fordul. Értetek történt, fiatalok, mindenekfölött értetek, hogy az egyház a zsinat által új fényt gyűjt: fényt, mely bevilágítja a jövőt, a ti jövőtöket.

Az egyház szívében viseli, hogy az a társadalom, amelyet építeni fogtok, tekintettel legyen az emberi méltóságra, a szabadságra, és a személyek jogaira, rátok.

Az egyház mindenekelőtt azt kívánja, hogy ez a társadalom kibontakozni engedje örökké régi és örökké új kincsestárát: a hitet, hogy a ti lelketek szabadon mártózhasson meg ennek jövőbeli tisztaságában. Bízunk abban, hogy rátaláltok egy olyan erőre és egy olyan örömrre, hogy nem lesz kedvetek — ahogyan némelyeknek elődeitek közül — engedni az egoizmus és a gyönyör filozófiájának, a reménytelenség és a tagadás szellemének, és szembekerülve az ateizmussal, az unalom és az öregség jelenségével, megerősíthetitek hiteteket az életben és abban, ami az élet értelmét nyújtja: az igaz és jó Isten létezésének biztonságában.

Az Istennek és az ő Fiának, Jézusnak nevében buzdítunk benneteket, nyissátok meg szíveteket a világ dimenziói felé, hogy meghalljátok testvéreitek hangját, és elszántan szenteljétek fiatal energiátokat az ő szolgálatukra.

Harcoljatok mindenféle egoizmus ellen! Ne engedjétek szabad folyást az erőszak és a gyűlölet indulatainak, amelyek háborúkat és annak nyomorúságos következményeit idézik elő!

Legyetek nagylelkűek, tiszták, tisztelettudók és szerények! Lelkesen építsetek egy jobb világot, jobbat annál, mint amilyen elődeiteké volt!

Bizalommal és szeretettel tekint rátok az egyház, magában hordozva egy hosszú múlt élő gazdagságát, törekedve az emberi tökéletesség felé: ő az igazi ifjúsága a világnak. Tisztában van azzal, mire képes az ifjúság ereje és kedvessége: a részese és annak az örömben, ami kezdődik, visszavonás nélkül odaadni magunkat, megújítani magunkat, és elindulni az új győzelmek felé.

Tekintsetek az egyházra, és felismeritek benne Krisztus arcát, az igazi hőst, aki alázas és bölcs, az igazság és a szeretet prófétája, barátja és társa a fiataloknak. Valóban Krisztus az, akinek nevében üdvözlünk, budítunk és megáldunk benneteket.

Feszler Magdolna fordítása

SZABÓ FERENC

Egyházunk a korfordulón

A zsinattól II. János Pál

Nehéz meghatározni azt a „korfordulót”, amelyben magunk is benne sodródunk; kellő távlat híján korunk történetének vázolója mindig csak részleges lehet: bizonyos *szempontokat* nyújthatunk értelmezéséhez. Mindez természetesen érvényes az egyháztörténelemre, az egyházi eseményekre is. Az 1985-ös rendkívüli püspöki szinódus a II. Vatikáni zsinat után eltelt két évtizedet igyekezett felmérni és az egyházi megújulás és az evangelizálás szempontjából értékelni. Ezt egészíti majd ki az a szinódus, amelyet a pápa Velehradban hirdetett meg, és amely Európa újraevangelizálásával foglalkozik. A Szentatya újra és újra hivatkozik a zsinat tanítására, sürgeti irányelveinek megvalósítását. Ugyanakkor kritikus teológusok és értelmiségiek (elsősorban katolikusokra gondolok, akiknek szívügye az egyházi megújulás), azt hangoztatják, hogy II. János Pál pápasága alatt egyre erősödik egy bizonyos konzervativizmus, a kúriai centralizmus, sőt, valóságos „restauráció” történik: a középkori „keresztény” Európát álmodja vissza a lengyel pápa, és Európa egységét nem a modernség elfogadásával, hanem a „keresztény gyökerek” újrafelfedezésével és a római katolicizmus hit- és erkölcstanának közéleti érvényesítésével akarja megvalósítani.

A következőkben — számolva az említett kritikákkal, amelyek az úgynevezett „kölni nyilatkozat”-ban és annak kiterjedt visszhangjában is kifejezésre jutottak (vö. Szolgálat 1990/1, 82.) — szeretném tárgyilagosan áttekinteni az egyház helyzetét, méghozzá elsősorban a római központból, a pápai szolgálat szempontjából. A Vatikáni Rádiónál eltöltött több mint két évtizedes szolgálatom lehetővé tette, hogy közelről figyelhessem VI. Pál és II. János Pál pápaságát, a zsinat utáni válságos időszak egyházi eseményeit. Mivel immár a magyar egyház missziós küldetése előtt szabad tér nyílik, az idő alkalmas a részleges „mérlegkészítésre” is: hogyan valósul meg a zsinati korszerűsödés, amit Róma állandóan sürget? Ehhez az eszmélődéshez szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni.

1. Az egyház a modernség kihívása előtt

Keresztény teológusok és szellemtörténészek a korforduló jellemzésekor állandóan a „modernség” bűvös szavát emlegetik; csaknem ez lett mindennek a mércéje és mértéke. Ezzel szemben konzervatívabb katolikus körök (és itt nem Lefebvre érsek szélsőséges — szakadár — konzervativizmusára gondolok!), a mai haladóbb egyházi (teológiai, erkölcsi és egyházfegyelmi) nézetekben modernizmust és relativizmust szimatolnak. Ez a helyzet kissé a századeleji légkörre emlékeztet, amikor is X. Pius pápa elítélte a modernizmust, és amikor olyan katolikus gondolkodókat is a gyanúsak listájára tettek, mint például Blondel vagy a mi Prohászka Ottokárunk. Egyesek — és sokan a pápát is e pesszimisták közé sorolják — azt hangoztatják: Európa beteg, és most, a *posztmodern* korszakba történő átmenet idején világosan látjuk, hogy betegsége éppen a „modernség”.

Melyek e modernség főbb jellemzői? A *szekularizáció*, a technikai civilizáció és a konzumizmus, az élvhajzás és az erkölcsi szabadosság; illetve a *racionalitás*, amely a vallást az irracionalitás szférájába utalja, a hitet az egyén magánügyének tekinti, a világot úgy szervezi meg, hogy kikapcsolja a transzcendenciát, — „mintha Isten nem

létezne". A szekularizmussá vált teljes evilágiság már nem harcos *antiteizmus*, miként a marxista-kommunista ideológia volt, hanem egyszerűen *a-teizmus*: az ember elvan Isten nélkül.

„Isten halott”, de ezzel az ember is halott; Isten nélkül nem valósítható meg az emberi társadalom, mert ahol az ember számára az ember a Legfőbb Lény, ott az ember könnyen a másik ember farkasa lesz. Hivatkoznak Auschwitzra és a Gulag-szigetcsoportha vagy Csernobilra is, e szimbólumok azt jelzik, hogy az emberi emancipáció és a naiv haladáshit, az a „racionalitás”, amely a modern nyugati világot jellemzi, csődöt mondott: az ember valójában nem ura a természetnek és a történelemnek. A tudomány etika nélkül katasztrófához vezet: az ember manipulálásához, a környezet, sőt egész bolygónk pusztulásához. Európa, mely azt vallotta, hogy feltétlenül modernnek kell lennie, hogy legfőbb kötelessége e „modernizálódás”, most kiábrándultan tapasztalja, hogy elveszítette identitását: a *ratio* és a *fides*, az ész és a hit hajdani egyensúlya, a szabadság és az igazságosság értékei, a humanista és az emberi jogokat tisztelő Európa veszendőben... Új humanizmusra, új evangelizálásra, a keresztény gyökerek újrafelfedezésére van szükség, hangoztatja II. János Pál.

Az *istentagadó* modernség negatív megítélésében a pápa nem áll egyedül: már a háború másnapján leleplezte az ateista humanizmus tragédiáját az egyik legjelesebb katolikus teológus és szellemtörténész: a jezsuita Henri de Lubac. Előtte már J. Maritain is így gondolkodott, később G. Marcel szintén az „Isten halála”-ban látta annak magyarázatát, hogy az ember kérdéssé vált önmaga előtt, és milliók váltak lágerlakókká. Mindez nem maradi katolikus retorika, hiszen nem hívó gondolkodók (például C. Lévi-Strauss) is az ember haláláról beszélnek, vagy „emberarcú barbárságról” (a francia „új filozófusok”). Vagy idézhetjük Václav Havelt, aki a német könyvkereskedők békedíjának átvétele alkalmából így írt: „Gorbacsov a piac és a szólásszabadság bevezetésével akarja megmenteni a szocializmust. Li Peng diákok lemezszárlásával, Ceausescu pedig úgy, hogy buldózzal egyengeti el nemzetét. Vajon mit jelent a *szocializmus* szó az egyik szájában, és mit a másik kettőben? Miféle titokzatos dolog ez, amelyet ennyire különbözőképpen kell megmenteni? Az előbb a francia forradalomról és arról a szép nyilatkozatról szóltam, amelyet a forradalom idején tettek közzé. Ezt a nyilatkozatot egy olyan ember írta alá, akit e felséges, humánus szöveg nevében az első között végeztek ki. És utána még százak és ezrek következtek. Szabadság, egyenlőség, testvériség — micsoda fenséges szavak! És milyen félelmetessé válhat az, amit jelentenek: a kivégzés előtt gigombolt ing szabadsága, a meztelen nyakra lezuhanó guillotine sebeségének egyenlősége és a testvériség abban a gyanús mennyben, ahol a Legfőbb Lény uralkodik!” (Mérleg 1989/4).

A pápa ugyan néha nem különbözteti meg a *szekularizációt* az evilági valóságok jogos autonómiájának állítását, amit a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati okmány 36. pontja is hangsúlyoz a *szekularizmustól*. (Ez a teljes evilágiság, a transzcendencia, a teremtő Isten tagadása, amit határozottan elvet ugyanaz a konstitúció: „Ha azonban az *evilági dolgok autonómiája* kifejezésen azt értik, hogy a teremtett dolgok nem függnék Istentől, és hogy az ember a Teremtőre való tekintet nélkül rendelkezhetik velük, akkor minden Istenhívó megérti, mennyire hamis ez a nézet. A teremtmény ugyanis a Teremtő nélkül a semmibe zuhan. Egyébként bármely vallás hívei mindig meghallották Isten szavát és megnyilatkozását a teremtmények nyelvén. Tegyük még hozzá, ha Isten feledésbe merül, maga a teremtmény érthetlenné válik.”

A *modernség* egyik lényeges szempontját fejezi ki az „Isten halála” metafora, amely tulajdonképpen keresztény eredetű: Isten Fia, Krisztus halála (Fil 2) a szó valódi értelmében *Isten* halála. A kifejezést Luthertól átvéve Hegel, majd Nietzsche racionalizálták, illetve tették az ateizmus kifejezésévé; végül — Heidegger és a hívő Bonhoeffer nyomán — a modern evilágiság, illetve a teizmus (metafizikai istentan) csődjének jelölésére használták. (Lásd E. Jünger felfogásáról szóló kritikámat: *Lélekben és igazságban*, 23—53. o., rövidebben: *Mérleg* 1985/2.)

Anélkül, hogy itt e bonyolult filozófiai és teológiai kérdésbe belemélyednénk, meg kell jegyeznünk, hogy „Isten halála” paradox, sőt abszurd kifejezés, ha a Nietzsche által szándékolt jelentést adjuk neki, hisz Isten, ha létezik, nem halhat meg, hiszen ő az Abszolútum, Örök, Halhatatlan. Legfeljebb csak az emberek tudatában halhat meg; azokéban, akik tagadva őt, elvágják magukat az élő Istentől. Számukra már nem létezik. A modern istentagadásnak ez lehet az egyik jelentése. Isten eltűnik a világból — az emberi tudatok számára: ennek a drámának a metaforája az „Isten halála” kifejezés.

De lehet — D. Bonhoeffer paradox felfogása szerint — az evilági világ, a teljesen szekularizált (de nem hitetlen) világszemlélet paradigmájának is tekinteni: *etsi Deus non daretur* = mintha Isten nem létezne. És ez nemcsak az evilági valóságok önállóságának, egy bizonyos „módszertani ateizmusnak” a jelölésére szolgál (ez még menthető, ha helyesen értelmezzük a teremtő, transzcendens okságot, amely önállóvá, cselekvővé teszi a teremtményeket és önmaguk felülmúlására készíti őket), hanem a „felöltött” világ feltételül: „Isten, aki hagy bennünket létezni a világban az ‘isten-hipotézis’ nélkül, az az Isten, aki állandóan jelen van: Isten nélkül állandóan Isten előtt és Istennel élünk.”

E paradox kijelentést csak az úgynevezett negatív teológia helyes alkalmazásával, illetve krisztológiai megfontolásokkal lehet feloldani. Isten szeretetből kiüresíti magát (Fil 2,7-8) a kereszten erőtlenné és tehetetlené lesz (1Kor 1,23-24), így „elmosódva” van jelen világunkban, és segít bennünket láthatatlan kegyelmével. (Lásd minderről: F. Varrillón *Isten alázata és szenvedése* című könyvét.) „Az ember számára az ember a legfőbb Lény” (Marx), „Semmi más, csak a Föld” (Nietzsche) — e jelszavak visszájukra fordultak, a marxi messianizmus éppúgy csődöt mondott, mint a nietzschei nihilizmus. A Gulag és a gázkamrák tanúskodnak erről. Ha itt együtt emlegetem a marxi és a nietzschei istentagadást, illetve ez utóbbiból fakadó hitleri újpogányságot, ez nem véletlen. Többen rámutattak arra, hogy a sztálini és hitleri totalitarizmus egy tőről fakad. Olivier Clement konvertita, ortodox szellemtörténész *A szellem lázadása* című könyvében párhuzamot von Marx és Nietzsche között: Marx és Nietzsche abban a pillanatban jelenik meg, amikor Nyugat történelmében a reneszánsz és a humanizmus lendülete lehanyatlak, mivel eltűnik az a keresztény szemlélet, amely a Biblia és az egyházatyák nyomán az Isten képére teremtett ember „megistenüléséről” beszélt, minthogy e hit szerint az ember Jézus Krisztusban, Isten emberré lett Fiában isteni életre hivatott.

A modern ember, tagadva Istent, lázadva ellene, a saját erejéből akar megistenülni, miután hatalma alá hajtotta a természetet. A kereszténység megszakadította a kozmoszt, a világot az istenektől, a bálványoktól. Tudománytörténészek (például Duhem) megmutatták, hogy éppen a teremtés eszméje, a másodlagos okok helyes autonómiájának elismerése tette lehetővé a modern természettudományok kibontakozását is. És paradox módon, mert az a modern világ fordul a kereszténység, az istenhit ellen, amely ebből született meg. A modern ember az „Isten halálát” hirdetve isteníti a tudományt, a hatalmat, az osztályt, a fajt, az eroszt, a pénzt, a jólétet, a maga teremtette bálványoknak hódol, miután az igaz Istent elvetette. (Avagy csak a hamis istenképet vetette el?) Végül is a politika, a gazdaság, a társadalom emberellenes lesz, visszaesünk a fetisizmusba és az „emberarcú barbárságba”. Marx, Nietzsche és Freud, „a gyanú mesterei” (Paul Ricoeur) a valóság minden zónájába bevitték a *modernséget jelképező racionalitást*; igyekeztek leleplezni (részben jogosan) bizonyos vallásosság illúzióját, még ha a vallás lényegi mivoltát nem is tudták kikezdeni. Inkább csak az ember kigondolta „isten” hamis képét zúzták össze, amikor azt az istent a világ méreteire fokozták le, ill. projekciónak mutatták meg: Marxnál az elnyomott ember sóvárgásának kivetítése, Nietzsche-nél a gyengeség és az ellenézés szülöttje, Freudnál a frusztráltság, a nem sikerült szexualitás pótléka. Valójában az Istenhez rendelt, Isteni életre hivatott, mert Isten képére teremtett ember alapvető törekvését nem érintették. „Az ember végtelenül felülmúlja az embert” (Pascal). Nem több *birtoklás*, hanem a több *lét* — a végtelen isteni élet csitíthatja csak „nyugtalanágát”, amelyről Szent Ágoston beszél.

De nem lenne teljes a vázlatos panoráma, ha nem jeleznénk a korforduló pozitív mozzanatait a vallás, illetve az egyház szempontjából. Észre kell vennünk bizonyos vallási ébredés jeleit is, mégha óvakodnunk is kell a naiv optimizmustól, vagy az utóbbi időben egyházi körökben tapasztalható triumfalizmustól: megbukott az ateista kommunista ideológia és gyakorlat, tehát legalábbis Közép-Kelet-Európában, a vallási újjá születés tanúi lehetünk. (Ezt a legutóbbi püspöki színóduson is hangoztatták.)

Valójában ez csak részben igaz, illetve óvatos megkülönböztetésre van szükségünk. Igaz az, amit Olivier Clément ortodox teológus idézett könyvének címe sugall: A „szellem lázad”; a transzcendenciavágy, az Isten utáni vágy nemcsak a keleti, hanem a nyugati fiatalokban is feltör: a keleti vallásosság és misztika iránti érdeklődés, a szétfolyó Jézus-mozgalmak, a szekták terjedése, okkult jelenségek irracionális feltörése stb. részben a modern racionalizmus ellenhatásai. A „vallásosság” ugyan még zavaros, megtisztulásra vár, de elvezethet az igazi Transzcendencia küszöbéhez. Még örvendesebb jelenség a karizmatikus imacsoportok, bázisközösségek, általában a kisközösségek, keresztény mozgalmak kibontakozása, életerejé. Most Közép-Kelet-Európában is szabadon terjedhetnek a közösségek. Ugyanakkor szabadon behatol a nyugati szekularizmus, a liberális, laicista szellemiség is.

A negyven évig tartó elnyomás és egyházüldözés olyan pusztításokat vitt végbe, hogy szinte előlről kell kezdeni az evangelizálást: újraépíteni a struktúrákat, lelkipásztori kereteket, kibontakoztatni az újra induló szerzetesrendeket, helyreállítani a papság egységét, amely szétfűszerezett az elnyomatás, a bizalmatlanság légkörében, a túlterheltség és elmagányosodás következtében, az Állami Egyházügyi Hivattól irányított igazságtalan diszpozíciók és zaklatások miatt. Magyarországi látogatása során is, miként más apostoli útjain, Péter utódának egyik feladata az lesz, hogy *mege erősítse testvéreit a hitben, hogy újjászöjje a bizalom szálait, az egységet* püspökök, papok és hívek között, hogy *új lendületet adjon az evangelizálásnak*.

Senki sem vonja kétségbe, hogy a pápa személyes varázsa, karizmatikus egyénisége szerte a világon elősegítette ezt a helyi egyházakban. Mégha a kritikusok hangoztatták is, hogy „a taps az énekesnek szól, nem az énekeknek”. Tény, hogy a pápa hittani és erkölcsi tanítása süket fülekre talált több nyugat-európai és észak-amerikai országban. Bizonyos szempontból a nyugati szekularizmus, ateizmus, liberalizmus és laicizmus nehezebb talaj az evangéliumi mag elhintéséhez, az újraevangelizáláshoz, mint a volt kommunista tömb meggyötört, katakombákból kijövő és újraéledő helyi egyházainak társadalmi környezete.

Az egyháznak szembe kell néznie a modern ateizmussal, amely ma nem harcos ideológia, hanem közömbösség, gyakorlati materializmus vagy egyszerűen agnosztikus szemlélet formájában jelentkezik, de mindenképpen kihát a hívők vallásgyakorlatára, a közélet moralitására, a törvényhozásra... Nem arról van szó, hogy csak a hívő és gyakorló keresztény lehet erkölcsös! Ilyen abszurditást senki sem állíthat. Sokszor a magukat keresztényeknek, hívőknek vallók (vagy megkereszteltek) igen távol állnak nemcsak az evangéliumi testvéri szeretettől, hanem az emberi szolidaritástól és a becsületességtől is. Kereshetünk egy bizonyos *konszenzust* jóakarátú és humanista nem hívőkkel (akik talán „anonim keresztények”, hiszen nem cselekszenek lelkiismeretük ellen, és készek a teljesebb igazság elfogadására, ha azt felismerték)... A pápa éppen az *emberi jogok*, elsősorban is a lelkiismereti és vallásszabadság jogának tiszteletben tartását, a szolidaritást, a teljes fejlődést és az igazságosságot, valamint a béke védelmét jelöli meg közös feladatnak, találkozási pontnak a katolikus egyház és más egyházak, illetve vallások, sőt hívők és nem hívők számára. Ezt teszi apostoli útjai során, ezt újévi üzeneteiben vagy a különböző nemzetközi fórumokon elhangzó megnyilatkozásaiban. II. János Pál ezt a tevékenységét mindenféle elismerés kíséri, mégha bírálatok érték is az egyházon kívül és belül, amikor az emberi étellel és a szexualitással kapcsolatos etikai elveit pontosabban kifejtette.

II. János Pál a kritikák keresztútjében

A II. Vatikáni zsinat (1962—1965), amelyet XXIII. János pápa hirdetett és nyitott meg, és amelyet a második ülészakától VI. Pál pápa vezetett, a katolikus egyház újkori történetének sarkpontja marad. Tulajdonképpen a „konzervatív” és „progresszista” katolikusok tábora között is a II. Vaticanum a vízvonal. He eltekintünk olyan szélsőségektől, mint — mondjuk — Lefebvre vagy Küng nézetei, beszélhetünk zsinati (haladó) és zsinatellenes (maradi) katolikusokról, akár tanbeli, akár egyházfegyelmi vagy lelkipásztori kérdésekről legyen szó. De még azok körében is megoszlás van, akik elvileg (szóban) elfogadják a zsinat tanítását, mert a nemegyszer kompromisszumon alapuló zsinati szövegek lehetővé teszik a haladó, illetőleg maradi értelmezést. Wojtyła pápa és központi kormányzatának (nevezetesen a Ratzinger bíboros által vezetett Hittani Kongregáció) kritikusai azt hangoztatják, hogy egyre erősödik az a „visszaforduló” tendencia, amely a Tridentinum és az I. Vaticanum egyházképét és teológiáját-gyakorlatát állítja a II. Vaticanum helyébe. A modern világ előtt szorongó, becukodó pápa és környezete pesszimista, nem veszi észre a pozitívumokat a szekularizációban, a kollegialitást nem gyakorolja (például a szinódus valójában központilag irányított tanácsadó szerv), a helyi egyházakat nem hallgatja meg (például a püspöki kinevezéseknél vagy a pápa apostoli útjaira beszédeit a központ készíti el), vagyis a pápai primátust autoriter módon gyakorolja; a Tanítóhivatal nem konzultál a teológusokkal, illetve a pápa konzervatív teológusokkal veszi körül magát (lásd például a *Humanae vitae* körlevél értelmezésével kapcsolatos beszédeket 1988 novemberében), általában a szexuális erkölcsre vonatkozó megnyilatkozásai „archaikusaknak” tűnnek sok katolikus számára; az öku-
menikus párbeszéd is éppen a papságra, a nők pappászentelésére (anglikánok) vonatkozó álláspont, illetve a primátus „abszolutisztikus” gyakorlása miatt lelassult. Ratzinger bíboros egy kijelentése alapján a médiák „restaurációjáról” is beszélnek.

Nem áll szándékunkban itt sorra venni a „Róma-ellenes komplexus” (H. U. von Balthasar) e kritikáit, hogy megmutassuk egyoldalúságukat, sőt sokszor alaptalan voltukat is. A hittől idegen, csak szociológiai kategóriákban gondolkodó és látó szemlélet nemegyszer a *priori* ítélt és elítélt, anélkül, hogy a tényekről tájékozódna. (Például ami a római központ és a püspökkari konferenciák kapcsolatait, az előzetes információkat, konzultációkat illeti, nevezetesen, amikor a pápa apostoli útjaira elkészítik a beszédeket.) Azok, akik talán a pápa szemére vetik, hogy sokat utazik, elfelejtik, hogy előzőleg éppen azért bírálták, hogy nem tájékozódik a helyi egyházakról; vagy ha nem mozdulna ki a Vatikánból, bizonyára ugyanők ezért a bezárkózásáért bírálnák. Nem veszik észre, hogy mennyire megváltozott a pápai „stílus” nemcsak XII. Piushoz, hanem még VI. Pálhoz viszonyítva is, éspedig kedvező irányban. Vagy ha észreveszik, legalább burkolt kritikával jellemzik e stílusváltást, mint például R. Solé: „Vége VI. Pál szenvedő töprengései idejének, aki szinte az egész világot hordozta vállán. Karol Wojtyła vele szemben a keménykötésű hegyi ember, aki inkább az Egyházat viszi hátán, mint egy tiroli hátizsákot... A bizonyosságok egyháza ez, és itt nem keveredik a papok és a világiak szerepe...” (Le Monde, 1986. okt. 3.)

A társadalmi kulturális mutáción áteső világban, ahol a krízis általánossá vált (a tekintély válsága egyetemes, nemcsak az egyházi életet érinti), VI. Pálnak, majd II. János Pálnak tagadhatatlanul emberfeletti problémákkal kellett szembenéznie. Túl az egyházi megújulás és korszerűsödés gyakorlati kérdésein — ami többek között a kormányzás kollegiális jellegét, illetve a világi hívek szerepének fokozását érinti —, a katolikus egyháznak és általában a keresztény egyházaknak szembe kellett nézniük a korábban vázolt modernség kihívásával, a fokozódó szekularizációval és ateizmussal, Európában az elkeresztényietlenedés és elvallástalanodás ijesztő méreteivel, illetve a „harmadik világ” egyházainak sürgető problémáival (inkulturáció, felszabadítás-teológiák, teljes fejlődés és szociális igazságosság). Bármennyire is Európa-központú Róma, planetáris távlatokban kell gondolkodni a szolidaritásról, a fejlődésről, az igazságosság és a béke

problémáiról. És senki nem tagadhatja, hogy VI. Pál és II. János Pál megtette ezt a „nyitást”, mégha a „lengyel pápát” látószöge miatt bírálat éri is. II. János Pál *Redemptor hominis, Dives in misericordia, Laborem exercens* vagy *Sollicitudo rei socialis* kezdetű körlevelei világosan a zsinat, a párbeszéd szellemében íródtak, és határozottan XXIII. János *Pacem in terris*, vagy VI. Pál *Ecclesiam suam* és *Populorum progressio* kezdetű körleveleinek továbbfejlesztései, korszerűsítései. Ki vonhatná kétségbe II. János Pál pápa olyan gesztusainak horderejét, mint a világvallások vezetőivel történt találkozását (1986. okt. 27.) Assisiben, vagy a római zsinagóga meglátogatását (1986. ápr. 13.).

Nem állja meg a helyét azon állítás sem, mely szerint Wojtyła pápa nyitottabb és dinamikusabb a világ nagy problémái (emberi jogok, fejlődés, igazságosság, béke irányában), mint a katolikus egyházon belüli kérdések (cölibátus, nők szerepe, papok és világiak kapcsolata), illetve az ökumenikus párbeszéd területén. Nyilvánvaló, hogy minden attól függ, milyen *kritériumokat* alkalmazunk, mihez viszonyítjuk a „nyitottságot”, a „haladást”. Mondottuk, hogy a zsinati szövegeket (éppen, mivel kompromisszumokból eredő szövegezesek) lehet „haladó”, és lehet „maradi” nézetek igazolására használni.

A II. Vatikáni zsinat „haladó” többsége haladó volt az egyházi kérdésekben, amikor óvott a katolikus egyházon belüli római centralizálástól, mivel ez magában hordja a bürokratizmus és a konzervativizmus veszélyeit, de nem volt haladó központellenességük, mivel Róma az egyháztörténet bizonyos pillanataiban dinamikusabbnak mutatkozott, mint a helyi egyházak. Így például a középkorban a Kúria segített egyes egyházmegyéket, hogy megszabaduljanak a politikai gyámkodástól. Vagy XI. Piusz pápa a kínai püspökök szentelése ügyében liberálisabbnak bizonyult, mint a helyi egyházak. Vagy gondoljunk a legutóbbi időkig a kommunista elnyomástól szenvedő egyházak helyzetére, illetve Rómával való kapcsolatára: a pápák védtek a helyi egyház szabadságát a politikai hatalom zsarnokságától, illetve jozefinista gyámkodásától, ami a cezaropapizmustól szenvedő nemzeti (autokefál, központi tekintélyt nélkülöző) ortodox egyházaknak nem sikerülhetett. A zsinati többség nem különösebben mutatkozott haladónak akkor, amikor a harmadik világ problémáiról, a „szegények egyházáról”, a szociális kérdésekről volt szó. Szinte Lercaro bíboros volt az egyedüli, aki hallatta szavát a „szegények egyháza” érdekében.

Az említett kritériumok problémája felmerült a zsinat utáni időszakban is, például a püspöki szinódusok alkalmával. Ezekben az években egyre sürgetőbbé vált a fiatal egyházak problémája, a latin-amerikai, afrikai, ázsiai helyi egyházak nehézsége: a szociális igazságosság, felszabadítás és marxizmus, inkulturáció... Ezek létkérdések voltak és maradtak, míg bizonyos belső egyházfegyelmi kérdések (például a cölibátus), amelyek a nyugati egyházakat foglalkoztatták, eltörpültek mellettük. Nos, Karol Wojtyła, az „európai”, sőt a „lengyel”, észrevette e problémákat, meglátta, hogy a legsürgetőbb feladat az *első evangelizálás*, illetve *újraevangelizálás*, az igazságos fejlődés előmozdítása, a kultúrákkal és vallásokkal folytatandó párbeszéd. Az egyes földrészek püspöki karait összefogó szervek (például CELAM), illetve a harmadik világ püspökeinek fellépései egyre inkább éreztették hatásukat a szinódusokon. Valójában Krakkó bíboros-érseke, miután a pápai székbe került, a kezdeti „lengyelesítés” tendenciáját legyőzve valóban *katolikus* lett: egyetemes távlatokban gondolkodik és kormányoz, mégha — érthetően — Európa jövője érdeklődése homlokterében áll is. Itt is hangoztatja a volt keresztény („vén”!) Európa felelősségét a fiatalabb egyházakkal szemben. 1988. október 11-én az Európa Parlament előtt mondott beszédében világosan leszögezte ezen álláspontját.

„A mai Európa kétségtelenül az idők jelenének tekintheti a tagállamai közti béke és együttműködés immár hosszan tartó állapotát, annál is inkább, mivel ezek az államok évszázadokon át arra fecsérték erejüket, hogy háborúkat folytassanak egymással az egyeduralom kivívásáért.

Az idők jele az emberi jogok és a demokrácia értéke iránti fokozott fogékonyság. Ennek kifejeződése az önök gyülekezete is, amely épp ezt az értéket kívánja szavatolni. S kell is mindig ragaszkodni ehhez az értékhez, hogy minden körülmények között

érvényesüljön a jog és az emberi személy méltóságának tisztelete. (...) Az Európai Egyeségokmány, amely 1992 végén fog életbe lépni, meggyorsítja az európai integráció folyamatát. Az európai népek szabad elhatározásán alapuló közös politikai szerkezete — anélkül, hogy veszélyeztetné a közösség népeinek azonosságát — méltányosabban fogja szavatolni az egész térség jogait, köztük a kulturális jogokat is. Ezek az egyesült európai népek nem fogják elfogadni egy nemzet vagy egy kultúra uralmát a többi fölött, hanem olyan állapotot fognak megteremteni, amelyben az összes nemzetek egyenlő joga lesz ahhoz, hogy a maga különbözőségével gazdagítsa a többieket. (...)

(...) Én, az egyetemes egyház legfőbb pásztorja, aki Kelet-Európából származom, és ismerem a szláv népeknek, európai hazánk másik „tüdejének” törekvéseit, azt kívánom, hogy a magának szuverénül szabad intézményeket teremtett Európa egy napon majd abban a teljes terjedelmében bontakozhasson ki, amelyet a földrajz és még inkább a történelem adott neki. Hogyan kívánhatnék mást, mikor a keresztény hit által inspirált kultúra olyan mélyen átjárta egyetlen Európánk összes népének, a görög, a latin, a germán és a szláv népeknek a történelmét, minden viszontagság ellenére, túl társadalmi rendszereken és ideológiákon?

Történelmünk folyamán az európai népek mind kitüntették magukat a világra való nyitottságukkal és azzal, hogy beható kapcsolatokat létesítettek más földrészek népeivel. Senki sem képzei, hogy egy egyesített Európa bezárkózhat saját egoizmusába. Egységes fellépéssel, erőinek egyesítésével képes lesz arra — még inkább, mint a múltban —, hogy energiáit és újonnan megnövekedett erőforrásait a harmadik világ országai fejlesztésének nagy feladatára szentelje...” (Mérleg 1989. 4. 370. o.)

Hosszabban idéztem a pápa fontos beszédét, hiszen kristálytisztán összefoglalja valóban katolikus, vagyis egyetemes látásmódját, ami a harmadik évezred felé közeledő egyház evangelizáló és újraevangelizáló küldetésének keretét is megadja. A világ súlypontja áttevődik Európából Ázsia felé, az egyházé Latin-Amerika felé; mégis, a „vén” Európának továbbra is jelentős szerepe lesz az emberi fejlődésben és — remélhetőleg — a keresztény gondolkodásban és evangelizálásban is.

Ratzinger bíboros, aki osztja II. János Pál felfogását Európa jövőjéről, a következő tételben fogalmazta meg „látomását”: „— Európához, mióta Hellászban létrejött, elválaszthatatlanul hozzátartozik a demokrácia és az eunómia (manipulálatlan jog) belső egysége;

— Ha az eunómia a demokrácia életképességének feltétele, akkor az eunómiának viszont alapvető feltétele az közös — és a közjog számára kötelező — tisztelet az erkölcsi értékek és Isten iránt;

— Ha az ateizmussal szemben nyilvánosan elismerjük Istennek mint az ethosz és a jog alapjának tiszteletét, akkor ezzel tagadjuk, hogy a nemzet vagy a világforradalom a legfőbb jó („summa bonum”).

— Európához szervesen hozzá kell tartoznia a lelkiismereti szabadságnak, az emberi jogoknak, a tudomány szabadságának és így az emberi szabadságon alapuló emberi társadalomnak.

Az újkornak ezeket a vívmányait meg kell őriznünk — következtet Ratzinger bíboros — és tovább kell fejlesztenünk anélkül, hogy a transzcendenciát tagadó és a szabadságot belülről felfüggesztő ész feneketlen szakadékába zuhannánk. A keresztény ember ehhez mér majd minden európai politikát, és ezt szem előtt tartva teljesíti politikai megbízatását.” (Mérleg 1989/4. 385. o.)

Az „eszteleenné vált keresztény eszmék”, a szabadság, egyenlőség, testvériség, visszanyerhetik eredeti „töltésüket” Európa újraevangelizálásával. A hamis kommunista internacionalizmus és a rosszul értelmezett liberalizmus „egyetemessége” helyett a krisztusi hit adja az igazán egyetemes emberi elismerését, a szabadság, egyenlőség és testvériség biztosítását, mert Krisztusban nincs zsidó és görög, szolga és szabad, férfi és nő, hanem csak megváltott ember (vö. Gal 3,28), az egy Atya gyermekei, Krisztusban testvérek, akik valamennyien az istengyermekség szabadságára hívtak. Ez II. János Pál és a katolikus egyház meggyőződése, ez a hit reménységünk táplálója.

TÓTH PÉTER PÁL

Messiás-variációk

„Ha csak egy szemernyi bölcsesség lakozik az emberben, lerakja a fegyvert, és az ismeretlent az ismeretlennel jelöli, vagyis Isten nevével. Ezzel bevallja alávetettségét, de egyúttal tanúságot tesz amellett, hogy szabadon választott igazság és tévedés között.”

C. G. Jung

Jézus személyének megközelítésekor tekintsünk el az úgynevezett tudományos vélekedésektől. Arról az emberről, akit a keresztények Megváltónak tartanak, semmi kémia-
ilag, fizikailag, matematikailag, történettudományilag egzakt tény fel nem sorolható. Amit róla tudunk, annak forrásai mindenekelőtt és -fölött az evangéliumok. Az evangéliumok maguk ugyan elemezhetők, s kellőképp elemzettek is tudományos szempontból, s szorgos kutatók ki is mutatták az egyes változatok részleteinek ellentmondásait, — a belőlük kivilágító üzenet és tanúságtétel egésze azonban kristálytisztán összecseng.

Mit mondanak számunkra ezek alapján az Újszövetség szövegei? Mindenekelőtt azt, hogy Jézus Krisztus az Isten Fiának *bizonyult*. Életútjában az Isten által befogadott s az Isten befogadó ember képe rajzolódik ki. Fellépése alapvetően változtatta meg az ember s a világ viszonyát. Eszerint az ember szabad, mert a világtól független. Azonban — Isten előtt — felelős érte. Jézus teljesen átadta magát, kinyilatkoztatva és megvalósítva az isteni szeretetet, személyében megmutatva az Isten kilétét s ugyane személyben mutatva meg az Ember kilétét is. Az ember szabadsága — nem csupán teológiai értelemben — szeretetében van. Szabad elfogadni és elutasítani. Szabad kinyílni és bezárulni. E szabadságát — és *csak* ezt — semmi nem csorbítja. S Jézus óta bárki, aki a szeretetet, a benne megnyilvánuló isteni szeretetet visszautasítja — beleütközik Jézus példájába. Ó ilyen értelemben egyetemes és személyes megváltó.

Kereszténynek lenni annyit tesz, mint feloldva lenne a Törvény (az Úr parancsolatainak) szigorú betűje alól. Egyúttal megjelöltetni a szeretet mindenek felett való parancsával. Kereszténynek lenni annyit tesz, mint személyes választ adni a személyes megszólításra.

Jézus Krisztust el *kell* fogadni annak, aminek az evangéliumok állítják, ellenkező esetben partikuláris, felcserélhető, nincs szükség jelenlétére sem filmen, sem más műalkotásban, gondolatmenetben; szólhat az másról is (mint ahogy másról, egészen másról szól). Jézus — *maga* a küldetés. Ezt kell megérteni. Nem választható le szerepéről, mert *nincsen szerepe*. A jézusi nem szerep, nem maszk. Ezért nem lehet mögé pillantani. Ezért kell elfogadni annak, ami. Még elutasítani sem lehet „bizonyos elemeket megtartva” tanításaiból — csak egészen.

Ha elfogadjuk őt, meg kell értenünk, mit mond számunkra létezése, halála és feltámadása. Ha nem fogadjuk el, fikciót gyártunk, amely talán roppant érdekes, de Jézus Krisztus kimarad belőle.

A keresztény-mivoltot Krisztus élete, halála és feltámadása, valamint az ezekben való hit modellezi, tölti meg értelemmel és igazolja. Így Jézus a keresztény *emberben* ragadható meg. Ábrázolása — hiszen a hit tárgyiasíthatatlan — csak elvont eszközökkel lehetséges. Erre leginkább a zene alkalmas, de képes rá a képzőművészet s az irodalom is. Éppen, mert a nézőben-hallgatóban-olvasóban az ábrázolás nyomán kialakuló képet saját belső tartalmi — a szakrálishoz való személyes viszonya — keltik életre. A szín-

házban már nagyon is *konkrét* a kép, amely megjelenik, s nem a befogadó aktív, lelki közreműködésével jelenik meg, hanem éppen kívülre, noha — valódi színházról beszélvén — e konkrét (hús-vér emberek által megjelenített) képek éppoly névvel nem nevezhető tartalmak kifejezésére szolgálnak. Jézus a színpadon — képtelenség. Ő az egyetlen ember a történelemben, aki önmagával teljesen azonos volt: maszk nélküli. *Nincsen* maszk, amelyet a színész magára vehetne. Jobb esetben a drámaíró vagy a rendező privát elképzeléseit valósíthatja meg, megkísérelvén felidézni külsőleg Jézust, rosszabb esetben a színész önmagával válik azonosává, vagyis a nem-autentikus helyzetben lévő emberrel, aki olyasmit próbál tenni, amire képtelen. Jézus maszkja nem ölthető fel, mert nincs. Kereszténynek lenni: felszólítva lenni a maszk — Hamvas kifejezésével élve — megszentelésére. A *Jézusit* a saját, a privát, személyes, legbelső, önmagunk előtt is viselt maszk megszentelésének folyamata kelti bennünk életre, s az erre utaló rítus idézheti fel.

Magának Jézusnak színészi ábrázolása nem színpadi alakításként, hanem mint rituálé képzelhető el: ez a *passió*. A *passióban* Jézus megtestesítője nem kell, hogy színészi kvalitásokkal bírjon, ő *pusztán* a rítus erejétől tud a Krisztussá válni, ahogyan *pusztán* a rítus elegendő ahhoz, hogy az ostya a hívő számára Isten Teste lehessen. A hit, vagyis a „befogadók” aktív, teremtő jelenléte „elvégi” az azonosítás feladatát. A *Messiaszt* játszó férfi rituálisan azonosul szerepével, miközben nem kíván Jézusnak *látszani*. Erre nincs is semmi szükség: a „színész” nem művet hoz létre, hanem autentikus törekvése szerint az ostyához hasonló szakrális testté törekszik válni maga is, szolgálatában annak a vallási aktusnak, amely A Művet, a világ értelmét, a hit kontextusában: a *Megváltást* idézi fel.

Maga a film, a média, a képrögzítés sajátos természete sem teremt kedvező feltételeket Jézus személyének megjelenítéséhez. Az erre történt kísérletek néha heroikusak, többnyire azonban a *Megváltás* teljes féreértéséről tanúskodnak.

A film *alapegysége* a *filmkép*. A *filmkép* gyökeresen különbözik egy *festménytől* például. Legfontosabb *sajátsága* ugyanis, hogy *időbeli*, hogy *tartama* van, hogy *szemlélője* nem a *képhez* magához kell, hogy *viszonyát* kialakítsa, hanem ahhoz a *folyamathoz*, amelyben *feltárul* a *jelentés*, amely a *képben* foglaltatik. Tehát nem a *kép* jelent valamit, hanem a *folyamat*, a *kép* önmagában való *időtartama*, a *képen* zajló *történések* s a *képek* egymáshoz *rendelésének* *ritmusa*. Egy *festmény*, *szobor* vagy *plasztika* *magától* értetődően alkalmas bárminek *kifejezésére* — éppen mert nyilvánvalóan nem azonos a *kifejezés tárgyával*. Ettől lehet *jelentése*. S az a *tény*, hogy az *ábrázolás* nem hasonlít, *legfeljebb főbb vonásaiban* az *ábrázolás tárgyához*, ez a *legkevésbé* sem befolyásolja a *jelentés teljességét*. Soha *pontosabb és lényegszerűbb nő* (anya, *ősanya*) -*ábrázolást*, mint a *minden naturalitást nélkülöző Willendorfi Vénusz!* És: soha *hitelesebb Jézus-ábrázolást*, mint a *legszigorúbban kanonizált formai és kompozicionális megköltések* szerint *festett orosz ikonok*.

A *filmkocka* azonban, *csakúgy*, mint a *fotó*: „a tér és az idő vékony szelete” (S. Sontag). A *fotó* (*filmkocka*), amelyből az idő *dimenziójával* kiegészülve (hiszen itt már nem „vékony szeletről” de: *behatolásról* van szó: a *film legfőbb „anyaga”* az idő) a *filmkép* *születik*: *valóságos és dokumentumszerű*. *Appericiálásakor* a *legelső reflexünk* az, hogy *amit látunk*, az a *felvétel idejében*, ott és akkor *objektíve létezett*.

A *film* *valóságos*, *ismert dolgok rögzítésére* *kényszerül*, mivel *szemünk* csak úgy tudja *értelmezni*, amit a *képen* lát, ha *azonosítja* egy már *ismert objektummal*. *Még* *hozza* *nem* *annak* *valamilyen* *artikulált*, *bármilyen* *mögöttes tartalommal* *kiegészített változatával*: *hanem* *magával* a *jól felismerhető, köznapi tárggyal*. *Nincs nonfiguratív film*. *Az andalúziai kutya* *ismert jelenetében* *hangyák másznak* *elő* *egy emberi tenyeréből*. A *kép* *szürreális*, a *valóságosság* *semmi köze*. *Ám*: a *tenyér* *valóságos*. A *hangyák*: *valóságosak*. A *tenyér* — *tenyeret jelöl*. A *hangyák* — *hangyákat*. *Csakis* a *filmkép* *tartama*, *mozgása*, az *öt körülvevő többi filmkép tartalmához*, *mozgásához* *való viszó-*

nya hordozza a jelentést, azt, ami a „képen” (filmkockán) nincs: a szorongást. Ha a tenyér vagy a hangyák nem volnának nyilvánvalóan azonosíthatók (s körülöttük az összes többi kép), nem jöhetne létre a jelentés, hanem a töprengés azon, hogy mit is látunk, a vizuális rébusz kategóriájába utalná a mozgóképet. Az elvont tartalmakhoz a kép konkrét, jól apperceptiálható fotó-valóságán át vezet csak út.

Ez a valóságosságra való kényszer — s a látvány azonosítására szolgáló reflex — a forrása annak az irányzatnak, amely a filmezésben a mind tökéletesebb illúziókeltést tűzte ki céljául. Az egyre hűbb utánzásban (effektusok, világítás, díszletek, maszkok felhasználásával), majd a valószerű létrehozásában csakugyan szemfényvesztő „hitelességet” tudott elérni ez az iparág. A *Csillagok háborújának* formatervezett szörnyetegei paradox módon valóságosabbnak hatnak, mint teszem azt a csernobili katasztrófáról készült dokumentumfelvételek.

Így visszakanyarodtunk oda, ahol a színháznál s a passiójátéknál elhagytunk: a maszk-problémához, az imitáció-problémához, megterhelve azonban egy csábító (ál)lehetőséggel, amely a film valóságosságából adódik: felületes nézőpontból úgy tűnhet, hogy a tökéletes imitáció lehetséges.

Hiit ennek a látszatnak Scorsese és Zeffirelli is. Persze, mindkettő a maga koncepciójának megfelelően: olyan Jézust állít elénk, akinek „hitelességéhez” szemlátomást a sminkmester járult hozzá a legnagyobb mértékben, s olyan kort festenek a rendezők, amelyben minden olyan túllontúl valószerű, „hiteles”, ám láthatólag eszükbe sem jut, hogy az evangéliumok emelkedett, költői, rituális szövegét nem lehet az efféle kellék-realizmussal, díszlet-hitelességgel visszaadni. Lehet, hogy a halászok éppen olyan bárkát használtak, mint amilyen Péteré Zeffirelli filmjében, s nem kétséges, hogy a keresztet régészetiileg hiteles szerszámokkal faragja Willem Dafoe a *Krisztus utolsó megkísértésében* — de kit érdekel? A film — ahelyett, hogy feloldaná — csak még bántóbbá teszi a színpadon is meglévő, bántó naturalitást.

A jézusi ábrázolása a filmművészet ritka, szép pillanatai közé tartozik: Dreyer: *Jeanne D'Arc szenvedései*-től, Rossellini: *Róma, nyílt város*-án át Tarkovszkij: *Áldozathozatal*-áig, Jézus személye azonban ellenáll a film anyagának. Mert nemcsak nem maszk — nem is dokumentum. Talán furcsa ez a szó itt. De gondoljuk meg: Jézus történeti, a Messiás viszont teológiai fogalmakkal körülírható személy. A kettő a hitben egy. Az egyenlőségjelet a názáreti ács és a Rég Várt, a Megváltó között a feltámadás írja fel. De mi az, ami a feltámadásra hasonlít? Jellemző, hogy például sem a *Jézus Krisztus Szupersztár*, sem a *Krisztus utolsó megkísértése* nem tud ezzel mit kezdeni.

Nem úgy Pasolini feldolgozása. A kihagyásos, szűkszavú szerkezet, a jelzésszerű, végtelen finom „színészi” játék — holott az amatőr szereplők saját vonásaikat kölcsönzik csupán...! A *Máté evangéliuma* tökéletes film, hibátlanul megjeleníti azt, amire vállalkozott. *Húsz percig*. Ekkor megjelenik Jézus, vagyis Irazoqui, aki az általam látott feldolgozások Messiásai között aránylag így is a leghitelesebb (alighanem a passió-szerűség miatt), de ezzel együtt sem lehet képes a Megváltó megformálására. Az illúziókeltés igyekezete folyamatosan leleplezi önmagát; Irazoqui alakít. Nem tehet mást. Szereplő egy filmben, amelyben instrukciókat kap, amelyben beállítások vannak, s forgatókönyv, sok-sok szöveggel. Szereplő-minősége nem azért lepleződik le, mert önmagában elhibáztok volnának a beállítások, tévesek az instrukciók, s hamisak Irazoqui színészi megnyilvánulásai — hanem mert Jézus Krisztus valódi arcát a hitben a Szentlélek írja fel az őt befogadó ember lelkébe —, Isten fiát valójában meglátni (meghallani) csak odabent lehet. Ama benti kép pedig nem egyezhetik sem Irazoqui, sem a többi címszereplő arcával-geisztusaival.

De mi hát akkor Jézus? Jézus. Az Isten Fia. Róla se több, se kevesebb nem állítható anélkül, hogy valami nem odavalót kevernénk a dologba. A konkrét, kézzelfogható, fizikailag jellemezhető világ nem lehet alkalmas Jézus megjelenítésére, mert Isten nem része a világnak — épp fordítva: a világ része Istennek. Jézusnak nincsen másodlagos jelentése, így az értelmező jelzőknek sem, amelyet egy-egy műalkotás ráaggatni akar.

Nincs forradalmár-Jézus, ember-Jézus stb. A forradalmárság vagy az emberi esendőség ábrázolásába felesleges a Megváltót az őt megjeleníteni kívánó kép direkt és tolakodó jelenlétével belekeverni. Jézus ugyanis nem maszka, nem dokumentum, és nem is *idol*. A mítoszi beállítás sem adhatja őt vissza.

A kérdés nézetem szerint így nem az, hogy miért nem sikerül Jézus Krisztust filmen hitelesen ábrázolni, hanem az, hogy miért próbálják meg mégis, egyre több szellemi és anyagi erőt tékozólva eme ontológiailag képtelen vállalkozásra?

Norman Jewison 1973-as rock-opera-változata, a *Jézus Krisztus Szupersztár* alighanem a legszínvonaltalanabb próbálkozás. Már Andrew Lloyd Webber és Tim Rice zenedarabja is kusza alkotás. Ebben a verzióban Jézus ingatag forradalmár, aki komikusan ostoba apostolok, egy olvatagon epekedő Mária Magdolna és egy következetes osztályharcos Júdás kíséretében érkezik Jeruzsálembe, ahol nem egészen világos motivációk alapján, a népszínműbe illően galád farizeusok ellene fordítják a pipogya Pilátust és az eseményeket kórusként kísérő tömeget. Nemcsak a néző nem érti azonban, mire jó ez az egész a néhány dallamos sláger előadásán túl, de nyilván maguk a szerzők sem, mert a címszereplő egyszer csak így dalol a gecsemánéi kertben: „(God) bleed me, beat me, kill me, take me now — before I change my mind”, azaz: (Isten) ontsd ki vérem, üss meg, ölj meg, ragadj el most — míg meg nem gondolom. (Márknál, a legkorábban keletkezett evangéliumban (is) egészen más áll, ugye: „Mindazáltal ne az én akaratom legyen meg, hanem a tied” (14,36). Az *ellenkultúra-verzió* a végső nagy fináléban kavarodik azonban végképp össze, mikoris Jézus „szálla alá poklokra”, ott az egzaltált Júdás fogadja egy éjszakai lokál bárzenekara és girl-csapata élén, s megvallja: nem érti, mire való ez az egész („Everything I look at You, and don't understand”).

Scorsese Krisztusa — nem úgy, mint a tépelődő rocksztár — már tényleg meggondolja magát. Leszáll a keresztről. Kazantzakis — a film alapjául szolgáló regény írója — művét még életre keltheti az a tény, hogy anyaga az írott betű *meg* az olvasóban megtestesül (vagy helyesebb itt így írni: megjelkesül, lélekkel megtöltődő) belső kép. Krisztus utolsó megkísértése filmen azonban kínos hókuszpókusz. Jézus öszövétségi prófétaként választódik ki, s úzótt bálványként éli meg kiválasztottságát. A film hőse, akár a *Szupersztárban*: valójában Júdás. Ő az, aki rendre kioktatja a tétova Messiást s épp eléggé terhére is van, hogy az, amikor leginkább kellene, nem hajlandó csodát tenni, nem hajlandó földi királlyá válni. Azért is árulja el az Iskarióti határozatlan Mesterét, hogy „helyzetbe hozza”, ha már magától képtelen dönteni. Különös, hogy — Jézust is beleértve — egyedül látja át, mi volna a teendő, sőt, a Sátánt is ő ismeri fel, nem az Emberfia.

Scorsese elgyönyörködik az eredeti ötletben: mi lenne, ha Jézust nem feszítenék meg, végigélné az életét, egyszerű, az átlagosnál is esendőbb emberként? A boldogság kísértése a legnagyobb kísértés — állítja. Csakhogy ezt a látszólag háttorzongatóan szellemes elgondolást nem lehet végigvinni. Dramaturgiai deus ex machina szükséges, hiszen *valaki* csak rá kell jöjjön, hogy nem ez a helyes út, ha már a címszereplőt így átjászotta az Ördög. Ott van ugyan Júdás, de miért pont ő lát át a Gonoszon, s nem Jézus? Talán, mert az (új-) *Hollywood-verzió*nak nem lehet a hőse az, aki a *teljes önátadásra* szólít fel. Nem lehet a hőse Jézus.

Zeffirelli óhajta a legtöbbet nyújtani. A *názáreti Jézus* hosszúságát, kiállítását, szereposztását, költségeit és a benne megnyilvánuló áhitat mennyiségét figyelembe véve bizonyára a legigényesebb mű. Konceptióját tekintve korántsem. Jézus életét aggályos részletességgel látszik elmesélni, párbeszédet költ a forgatókönyvíró-csoport oda, ahol két közelkép mindent érthetővé tenne (például: a háromkirályoknál), jelenetsorokat iktat be magától értetődő tartalmak agyonmagyarázására (lásd: a római elnyomás)

s a Názáreti csodatételeit hosszasan és kissé sci-fikre emlékeztetően taglalja. Ugyanakkor minden *valóságos* konfliktushelyzetet elkerül. A pusztában való bőjtölés alapvető fontosságú, mert a lelki felkészülést megjelenítő, a küldetés mibenlétét, eredetét pontosan körülhatároló „jelenetét” éppúgy „kifelejtí”, mint ahogy Jézus halálfélelmén is sietősen túleszi magát, vagy ahogy Mária Magdolnát is oly kiélt, aszott jelenségnek mutatja, aki megtérése nélkül is csupán szánalmat bírhat ébreszteni maga iránt. Ha Scorsese hőse túlságosan emberi volt — Zeffirelliéből az emberi mivolt feloldódik egy ajtatos, giccses Megváltó-képben. Jellemző módon ő is szükségét érzi, hogy mindenki pontos jellemrajzot kapjon, hogy Heródestől Júdáson át Nikodémusig vagy akár Kajafásig „motívumokat” keressen cselekedeteik indítóokául. Jézusról azonban nem jut eszébe más, csak egy kedvesen mosolygó, bátor, határozott, és nemnélküli műanyag szobor, aki szelíd boci-szemekkel bámul a világra.

Mindenkinek van tehát egy *saját* verziója. E „saját verzió persze remekül egybecseng bizonyos közönségigényekkel. *Igazol* bizonyos közösségi magatartásformákat. A *Szupersztár* látványos tömegjeleneteiben és hatásvadász áriáiban egy önmagát sajnálatosan túlértékelt nemzedék érzeleghet elbukott harcain. Scorese műve tulajdonképpen az individualizmus apoteózisát nyújtja, míg Zeffirelli evangélium-szörpjét leginkább azok fogyasztják, akik nem óhajtanak kérdéseket feltenni a világnak, a boldogok, hogy megbocsátó Főnökre letek fenn, a családi ágy feletti glóriás reprodukción.

Pasolini közelítésmódja különbözik egyedül. Ő az egyetlen, aki felismeri, hogy a Megváltást az emberben kell megragadni. Talán ezért nem alkalmaz színészeket, ezért keresi az operatőr a civil tekinteteket. A kamera teljesen feladja a kívülálló, megörökítő attitűdöt. Félresiklik, billeg, leleplezi a gesztusok sutaságát s maga is tétova, rácsodálkozó. Pasolini kivár, fontosak számára a jelenetek befejezése utáni privát gesztusok. Zenei váltásokkal különösebb erőltettség nélkül mutatja fel az evangélium egyes passzusainak rejtett összefüggéseit, s maguknak a felhasznált zenei anyagoknak a sokoldalúsága is segít megérteni a szemünk előtt zajló történések egyetemes voltát és jelenidejűségét. A határozott passió-jelleget azonban éppen Jézus jelenléte, az őt „játszó” szereplő amatőrségének leplezése tompítja, s teszi ezzel a filmet hősies, de kudarcot valló próbálkozássá. A maszknélküliség paradoxona ez. A főszereplőnek önmagát kellene adnia, hogy — rituálisan — hiteles Jézus lehessen, azonban Jézust próbálja meg eljátszani — ezért személyes hite elvész.

Közhelynek számít, hogy az Üdvözítő a történelem leginkább félreértett alakja. Már ténykedése idején is közbotránynak számított, hogy mennyire *más*, mennyire nem felel meg az elvárásoknak. Nem volt a Betű ószövetségi haragú prófétája, nem volt Király e földön, s szabadságharcnak sem állt élére. Sőt, azt merészelte tanítani, hogy ellenségeinket szeretni kell, s hogy szegyeenteljes kivégzése a beteljesülés maga. Hogy nem nyerjük el jutalmunkat áldozatainkért, erényes magaviseletünkért vagy kiválasztottságunk okán — de fel kell venni a keresztet, nekünk kell építeni Isten országát. Ehhez az építkezéshez mozgósítani magunkban azt, ami romlatlan és gyermeki, és bálványok és csodák nélkül hinni, hinni ebben az Országban, amelyről csak egy bizonyosat tudhatunk, hogy: „elközelgett”.

Adalékok Rákóczi Ferenc vallásosságához

A külföldre távozott fejedelem életvitelében, írói működésében a vallás fontosabb, vagy legalábbis jobban kimutatható szerepet játszott, mint a függetlenségi harc éveiben. Rákóczi vallásosságának az európai művelődéstörténeti situációhoz, a fejedelem neveltetéséhez, személyiségéhez fűződő szálaival monográfiák és tanulmányok egész sora foglalkozott már. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a bujdosó fejedelem Franciaországban a jansenizmus néven ismert, eretnokségbe torkolló egyházi reformmozgalom befolyása alá került. Az egész szövevényes kérdés megvizsgálására itt nem vállalkozhatunk, csupán két 1719-ben készült egyházi cenzori jelentés tükrében vizsgáljuk meg Rákóczi vallásos nézeteit. Ezek a jelentések azért adnak ugyanis új szempontokat a kérdéshez, mert bennük a katolikus egyház, a teológia szaktudományának egykori hivatalos képviselői foglaltak állást a fejedelem egyik művében kifejtett vallási tételekkel kapcsolatosan.

Mindenekelőtt néhány negatívumot kell leszögeznünk, amelyek megszabják vizsgálódásaink korlátait. 1. Nem maradt fenn, vagy legalábbis eddig nem került elő Rákóczinak ez a cenzúrázott műve, csak Vallomásaiban említi a cenzúrázás tényét és a cenzorok értetlenségét.¹ — 2. Az egyik, és éppen a számunkra érdekesebb cenzori jelentés csonka. — 3. A troyes-i városi könyvtárban őrzött jelentések eredetije elveszett, a szövegek csak egy 1925-ben készült hibás másolatban maradtak fenn.² Ezek alapján — a feltételezett másolási hibákat korrigálva — közöltem a jelentéseket 1961-ben, rövid bevezetéssel, szinte minden szakmai kommentár nélkül.³ Azóta elsősorban dogmatikai szempontból foglalkoztam a szövegekkel⁴, és ennek alapján szeretnék megértésükhöz néhány szempontot adni. A továbbiakban gyakran hivatkozom a jelentésekre, így a függelékben ezek fordítását kivonatosan újból közlöm.⁵

A cenzúrázott Rákóczi mű címét a második jelentés megőrizte: *Soliloquium in forma meditationum adventus domini diebus* (Magánbeszélgetések Istennel, elmélkedések formájában, az Úr jövetelének napjaiban). Hasonló cím tehát ez is, mint a Vallomások két másik elmélkedő betétének címe, ott is szerepel mindkettőben a fenti műfajmegjelölés: *meditationes in forma soliloquiorum* (Elmélkedések magánbeszélgetések formájában), illetve *meditatio in forma soliloquiorum* (Elmélkedés magánbeszélgetés formájában).⁶ Ez az utóbbi betét a datált (második) cenzori jelentéssel egy időben, 1719-ben készült, azaz a fejedelem második törökországi évében. Feltételezésünk szerint a cenzúrázott mű is a Vallomások betéte lehetett. A betétek (*Soliloquia*), valamint maguk a Vallomások (*Confessiones*) is már címükkel utalnak Szent Ágoston két híres, elmélkedő művére. Rákóczi cenzúrázott írásának a jelentések által idézett szövegrészeiből, ill. a fejezetcímekből azonban arra következtethetünk, hogy a cenzúrázott mű nem maradt meg az elmélkedés, magánbeszélgetés műfaji keretein belül, hanem magyarózó mondatok, mellékmondatok formájában tételszerű megállapításokat is fűzött a bensőséges, egyéni hangvételű elmélkedésekhez, sőt az idézett helyek alapján, mintha valóságos kis teológiai enciklopédiának szánta volna a fejedelem ezt a művet (*De gratia, De mortificatione carnis, De Trinitate, De creatione, De incarnatione* = A kegyelemről, A test sanyargatásáról, A Szentháromságról, A teremtésről, A megtestesülésről), a 25 fejezetből ezeket a címeket idézik a jelentések. Ezt például Ágoston említett műveiben nem tette, azaz nem lépte túl a hitbuzgalmi irodalom „műfaji” határait. Janseniusnak is az egyház szempontjából alapvető dogma- és műfaj történeti tévedése az volt, hogy megpróbálta tárgyiasítani és szisztematizálni Ágoston írásait. A teológiai történetnek ebben a fázisában, a XVII. század végén és a XVIII. század elején, nagyfokú érzékenység volt Ágostonnal és az olyan jellegű „műfaji határátlépésekkel” szemben, amire — az idézett címek és szövegrészek alapján — Rákóczi cenzúrázott írásában is találhatunk példákat.

A két cenzori jelentés ugyanis — nevezzük A. és B. jelentésnek — véleményem szerint egy műre vonatkozik, bár csak egyetlen egy többé-kévesbé azonos tételt kifogásol mindkettő.⁷ A két cenzor azonban más-más alapállásból kiindulva nyúlt a műhöz. Meg kell jegyeznünk, hogy a „cenzúrázás” ténye önmagában még nem feltétlenül rosszindulat vagy gyanakvás jele. Hasonló funkciója is volt e korban a cenzúrázásnak, mint ma a tudományos művek lektorálásának. Sőt az egyes tételek kifogásolásának sem volt e korban megbélyegző jellege. A századfordulónak alig volt valamirevaló teológusa, akinek egyik-másik művének egy-egy tételét vagy egy-egy megfogalmazását ne kifogásolták volna a cenzorok.

Az első, névtelenségben maradt cenzor irodalmi érzékére, műfaji intelligenciájára jellemző, hogy bevezetésében pontosan indikálja a bírált mű fent említett kettősségét. Ami Rákóczi írásának az ájtatossági, elmélkedő irodalomba való elhelyezését illeti, arról a legnagyobb elismeréssel szól. Ezt emeli ki elsősorban. Ezután jelenti be, hogy következő megjegyzései a teológiával, tehát a hit *tudományával* kapcsolatosak. De még akkor is, amikor a szaktudománnyal szembeníti a fejedelem művét, ahol csak lehet, „bévülről”, a mű elmélkedő műfaji jellegével számolva teszi meg megjegyzéseit. Jellemző erre, hogy mindjárt az első tétel esetében („mások pedig gyengeségükben és gonoszságukban elhagyatva elbuknak” — ez kálvinista tétel, Janzen aligha jöhet ebben az esetben számításba!) nem a tridenti zsinat megfelelő kánonját citálja, hanem — ugyan megnevezetlenül — Ágostonnal érvel. Az idézet megtalálható Augustinus *De natura et gratia* (A természetről és a kegyelemről) című művében. Ugyanígy, burkoltan hivatkozik a cenzor Ágostonra a második, ugyancsak a Tridentinumnak ellentmondó tétel esetében, ahol kifejezetten jóindulatúan keresi azt az értelmezést, ami Rákóczinak ebben a formában kétségkívül félreérthető megfogalmazását elfogadhatóvá teszi (*lumen fidei et peccatum extinguit* = A hit fénye a bűnt is kioltja). Erre a tételre a B. cenzor is kitér (4. tétel), és a Tridentinum megfelelő határozatát, valamint VIII. Sándor pápa egyik janzenista-ellenes bulláját vonultatja fel a fejedelem megfogalmazása ellen. — Az A. cenzor jóindulatát mutatja az a mód is, ahogyan egy, szakmai szempontból kifogásolható mondat esetében („a világot a sátán kormányozza”) szinte mentegeti a szerzőt azzal, hogy bizonyos értelemben mondhatjuk a sátánt a világ fejedelmének. Egyetlen esetben hivatkozik zsinati határozatra (a Tridentinumra), de akkor is csak azért, hogy ennek értelmében kellene egy passzust átfogalmazni. Másutt, a műfajon belül maradvá, szépirodalmi jellegű műre, himnuszra hivatkozik.

Feltűnő, hogy milyen türelmet tanusít az A. cenzor éppen a kegyelem- és megigazulás-tannal, valamint a szabad akarat kérdésével kapcsolatban, ami pedig a reformáció óta a katolikus teológia egyik legkényesebb pontja volt. Ez a türelem — azt hiszem — arra utal, hogy éppen ezek a részek voltak alkalmasak a személyes, bensőséges hangú, az „Istennel való magánbeszélgetés” műfajának megfelelő előadásmódra. Itt tehát maradhatott a szerző is és a cenzor is a műfajon belül. Amint azonban olyan fejezetekhez ért a cenzor, mint a szentháromságtan, a teremtéstan, a christológia, láthatólag elveszítette türelmét: a hittudomány szempontjából reménytelenül dilettáns műnek tartotta ezeket a fejezeteket. Ennyit az A. jelentésről, amelyből aligha hiányozhat sok, hiszen ugyanúgy a 25. fejezettel zárul, mint a B. jelentés.

Mielőtt áttérnénk a második cenzori jelentés ismertetésére, szólnunk kell röviden a janzenizmus és a quietizmus néven mozgalmakról. Az első, Cornelius Jansenius löweni egyetemi tanártól és yperni püspöktől kapta nevét (meghalt 1638-ban). Fő műve az ágostoni szövegeket értelmező *Augustinus* csak halála után, 1640-ben jelent meg. A mozgalomnak Jean du Vergier de Mauranne (meghalt 1643-ban) adta az átütő erőt, aki Párizsban a Port Royal-i ciszterci apácázárda lelki vezetője volt, és vissza akarta állítani az ókeresztény egyház vallási fegyelmét. Morális kérdésekben képviselt kérelmelhetlen szigora és kritikája, ami semmi tekintély előtt nem hátrált meg, kihívta a francia királyi udvar haragját. Hívei elsősorban a francia arisztokrácia köréből kerültek ki: „tiszták, mint az angyalok és gőgösek, mint a sátán” mondták róluk ellenfeleik. A zárdá körül valóságos kis irodalmi kör, akadémia telepedett meg, a „Port Royal remetéi”, akik az elmélkedésnek, a tudománynak és az irodalomnak éltek. A kör óriási hatást gyakorolt

nemcsak a születési arisztokráciára, hanem Párizs akkori szellemi elitjére is, sőt szerepet játszott a király (XIV. Lajos) és a régens (Orléans-i Fülöp) viszályában is. Szélesebb körben Pascasius Quesnel (meghalt 1719-ben) népszerűsítette a janzenizmust egy sor moralizáló-aszkétikus művében. Felfogását VIII. Sándor pápa 1690-es bullájával szemben oly rendkívüli vitaintelligenciával védelmezte, hogy egy ideig a francia ellenreformáció legnagyobb alakját, Bossuet-t is maga mellé állította. XI. Kelemen pápa csak 1713-ban, a francia király unszolására adta ki ellene az *Unigenitus* kezdetű bullát, amely az egész extrém augusztinizmus átfogó kririkáját nyújtja, kiterjed nemcsak az eretnek tételekre, hanem azokra is, amelyek csak összefüggéseikben kárhoztathatók. Ez a bulla tehát a kor teológusai számára a kegyelemtanban alaplúnéknak számított, összefoglalta az egyház idevágó tanítását. A bullát tehát nemcsak a janzenistákkal szemben cíálhatták.

A janzenizmus teológiai tartalma nagyon leegyszerűsítve abban állt, hogy a bűnbeesés után a szabadakarat olyannyira meggyöngült, oly sokáig állt a rossz hajlamok uralma alatt, hogy a mindenkori erősebb vonzást (*delectatio relative victrix*) követi. Ez lehet kísértés, de lehet kegyelem is. A janzenizmus és a katolikus felfogás különbsége főleg a *gratia sufficiens*, az elégséges kegyelem kérdésében nyilvánul meg. A katolikus tanítás szerint mindenki megkapja az elégséges kegyelmet, de az ember szabad akarati hozzájárulása kell ahhoz, hogy a kegyelemmel együttműködjön, azaz a kegyelem hatékony legyen.

Hogy az eltérés a két tanítás között sokszor milyen szubtilitásokon múlt, mutatja, hogy a tridenti zsinatot mindenben elfogadó Jansenius 1640-ben megjelent fő művében csak 5 tételt kifogásolt az 1653-ban kibocsátott pápai bulla (X. Ince: *Cum occasione*).

A *quietizmus* szerint nem az egyháznak kegyelmet közvetítő csatornáit (a szentségek) által üdvözül az ember, hanem az istenszeretet, a tökéletes fiú odaadás által, amelyre Isten is szeretettel, atyai jószággal válaszol. A mozgalom atyja Miguel Molinas (meghalt 1696-ban) bensőséges lelki kultúrát, némelykor már szélsőséges spiritualitást szorgalmazott. Fő művét, az 1665-ben Rómában megjelent *Guida spirituale*-t néhány év alatt több mint 20 nyelvre fordították le. A quietizmusnak volt manicheista íze is: a világ a sátáné, ne törődjünk vele, vonjuk ki magunkat belőle. Elítéltetése 1682-ben történt XI. Ince pápa által, amelyre a B. cenzor is hivatkozik. Tudnunk kell még, hogy a janzenizmus, de a quietizmus is visszanyúlt a már korábban cíált Michael Bajus (De Bay, meghalt 1589-ben) műveire. Ahogyan a janzenizmus irodalmi népszerűsítője Pascal, úgy a quietizmusé Fénelon volt.

Azért kellett ezt a kis dogma- és eretnekségtörténeti kitérőt tennünk, mert a második cenzor, Ferenc torinói minorita, sokszor hivatkozik a különböző pápai bullákra és zsinati határozatokra. Jelentésében csak egyetlen mondat erejéig érezhetjük, hogy megpróbálta az előtte lévő írást mint hitbuzgalmi művet akceptálni, egészében azonban mint amatőr dogmatikai-kegyelemtani teológiai művet bírálja. Jelentése iskolás, de nem rosszindulatú. A 9. és 14. tétel esetében keresi Rákóczi megfogalmazásának pozitív oldalát, hogy ne kelljen egyértelműen elítélnie. 17 tételt kifogásol, de a tételekben néhányszor több állítást foglal össze. 6 tétel esetében cíálja a fejedelemre a tridenti zsinatot, ezek tehát a reformáció lutheri vagy kálvini ágával összefüggő tételek.

A kifogásolt tételek közül az egyik („az Istennel való egyesülés vágya a szeretet legfelső foka”) kimondottan quietista jellegű. Egy további tételt a cenzor is mint quietista tételt ítélt el, de tartalmát tekintve még további három quietista jellegű. Az egyik esetében („az istenfűség és az Istennel való egyesülés utáni vágy elegendő az üdvözüléshez”) ugyan a — nyilván kéznél levő — *Unigenitus*-bullára hivatkozik a jelentés, de megjegyzi, hogy ez „sok pápai határozattal áll ellentétben”, a másíknál pedig („amit szeretet nélkül teszünk, az mind bűnös”) első helyen a Bajus elítélő bullát cíálja. Egy további mondatnál csak gyanítja Quesnel hatását („Isten akadályozhatatlanul cselekszik”, ha ez a kegyelemre vonatkozik, úgy janzenizmus). Egyetlen megfogalmazásra (12.) mondja: ez „úgy látszik” Jansenius egyik tétele, de itt is meg kell jegyeznünk, hogy a fejedelem ezen mondatának első része kimondotta janzenistaellenes, de a tridentinumi katolikus felfogásnak sem felel azért meg.

A többi tételt mint más jellegű dogmatikai tévedést kárhóztatja a cenzor, de sem ő, sem mi nem gyanúsíthatjuk ezeket a megfogalmazásokat janzenizmussal.

Az egyház, a teológia hivatásos képviselői Rákóczinak ezt az írását nem úgy fogták fel mint janzenista művet, hanem mint egy ágostonos alapállású, quietista vallásossággal szimpatizáló írást, amely azonban számos, a teológia különböző ágazataiba átka-landozó megállapításában amatőr szintű tájékozatlanságot mutat. Rákóczit bántotta a bíráló,⁸ de távol tartotta a további ilyen jellegű teológiai művek írásától.

Jegyzetek

1. II. Rákóczi Ferenc önéletrajza és Egy keresztény fejedelem áhításai című munkája. Budapest 1876. 318. 2. Zolnai Béla: A Janzenista Rákóczi. Szeged 1927. 16. 3. II. Rákóczi Ferenc elmékedéseiről készült egyházi cenzori jelentések. Irodalomtörténeti Közlemények, 1961. 204—216. 4. Dr. Ladócsi Gáspárnak, az esztergomi teológiai főiskola dogmatika-professorának segítségével ezúton is köszönetet mondok. 5. A fordítás néhány terminusát Ladócsi Gáspár tanácsára módosítottam. Ezeket az itt közölt szemelvényekbe felvettem. 6. II. Rákóczi Ferenc önéletrajza ... 78—102. 7. 1961-es közleményemben (vö. 3. sz. jegyzet) két mű cenzorálását vetettem fel. 8. II. Rákóczi Ferenc önéletrajza ... 318.

Függelék

Szemelvények a jelentésekből magyar fordításban

A/ Nagyméltóságú és Főtisztelendő Uram!

A kéziratot, melyet azért kaptam, hogy vizsgáljam meg, nincsenek-e benne oly tételek, melyek a szent teológiának ellentmondanak, oly igyekezettel vizsgáltam át, amilyent sok és hivatalos gondom s elfoglaltságom megengedett. Elsősorban nem kis lelki épülesemre és nem minden csodálkozás nélkül tapasztaltam írójának mély alázatosságát, amely minden erény alapja, és szívének mély áhítatát, amely még a tökéletes szerzetesnek is például szolgálhatna.

A teológiával kapcsolatban a következőket jegyzem meg.

1. Az első lapon: *Mások pedig gonoszságukban és gyengeségükben elhagyatva elbuknak.* Isten senkit sem hagy el, hacsak el nem hagyja őt valaki, és úgy hagyja csak el az embert, hogy legalább az elégséges kegyelmet megadja neki, különben a bűnös azt vitathatná Istennel szemben, hogy nem vétke miatt kárhozott el, hanem annyira magára hagyta őt az Isten, hogy nem vihetett végbe jócselekedeteket és nem üdvözülhetett.

2. A nyolcadik lapon: *A hit fénye a bűnt is kioltja.* Ezt úgy kellene kifejezni, hogy csak amennyiben az örök életben kiérdemelt hitről és nem a hit erényéről van szó, mert különben minden bűnös hitetlen volna, ezt pedig egy hittudós sem állítja.

3. A nyolcadik lap vége felé: *A világot a sátán kormányozza.* Ez úgy látszik, hogy a manicheusok tanításának kedvez, akik úgy tartják, hogy a világot az ördög teremtette, különösen az anyagi és érzékelhető teremtményeket, és következésképp az ördög volna uruk és kormányozójuk is. A világot azonban a teremtő Isten irányítja és kormányozza, és ebben az ördögnek csak akkora szerepe lehet, amekkorát Isten a bűnök büntetésére megenged. Ebben az értelemben nevezzük e világ fejedelmének Krisztus szavai szerint: Most vették ki e világ fejedelmé.

6. A 6. fejezetben a test leküzdéséről így szól: (A bűnös) *kényszeríti (Krisztust), hogy meneküljön tőle, még mint csecsemő.* Gyanúsán hangzik, értelme ui. úgy látszik az, hogy Krisztus csak annál az embernél marad, vagy csak az fogadhatja be Krisztust, aki méltón járul a szentáldozáshoz. A teológusok közös tanítása szerint azonban „Veszi jó és veszi vétkes, ám gyümölcse vajmi kétes: élet vagy elkárkozás.” (Sík Sándor fordítása.)

8. A Szentháromságról szóló fejezet sok javításra szorul, sok olyan részt találtam benne, amit sem az igaz teológia, sem a szent filozófia nem hagyhat jóvá.

9. A teremtésről szóló fejezetben a jóságot — amit a Szentléleknek tulajdonítunk — a szerző a Fiúnak tulajdonítja.

10. Ehhez a fejezethez megjegyezzük, hogy Istennek kifelé irányuló tettei a három isteni személy közös cselekvése, és nem különböztetjük meg őket a személyek szerint.

11. Ugyanebben a fejezetben ellentmondásba keveredik a szerző. Fentebb azt állította, hogy az előrrendelés végzése érdemeinktől független, itt pedig azt állítja, hogy együttműködésünktől függ és előrelátásával történik.

12. Megjegyzem még ugyanehhez a fejezethez, hogy a teremtés a mindenhatóság műve, a kormányzás vagy gondoskodás a bölcsesség, a fenntartás pedig a jóságé.

B/ Nagyméltóságú és Főtisztelendő Uraságod parancsára elolvastam a művet, melynek címe *Párbeszéd Istennel elmélkedések formájában az Úr jövetelének napjain*. Mivel hűséggel tartozom anyaszentegyházamnak, kiváló figyelemmel tanulmányoztam át az írást, teljes lélekből alávetvén magam az egyház és a nálamnál bölcsőbb férfiak ítéletének. Sok olyan részt találtam, ami a teológusok gondolkodásával nem fér össze, az istenségnek sok olyan kifejtésére lettem, amely a szentatyáknál nem szerepel, még több olyanra, ami a teológusok általánosabb véleménye ellen szól; mindezeket vég nélkül lehetne felsorolni. Szerénységem itt csak azokat jelöli meg, melyek — véleményem szerint — súlyosabb kárhovatást érdemelnek.

Először: Első fejezet, 2. § Ezen a lapon a kilencedik sorban így szól: *Ez az ember nyomorúsága*, ti. — úgy vélem ez arra vonatkozik, hogy nem tud cselekedni kegyelem nélkül. Ez azonban nem nyomorúsága, hanem adottsága az embernek.

Ugyanezen a lapon a következő sorban ezt mondja: *A keresztségben valóban ingyen adja (Isten) minden kegyelem magvát, amire csak rászorulunk*. Ez a kijelentés azt állítja, hogy a meg nem kereszteltek semmiféle kegyelemben sem részesülnek, márpedig a hittudósok egyöntetű tanítása szerint ahhoz, hogy a felnőttek megengedetten és gyümölcsözően megkeresztelkedjenek, szükséges bizonyos hit, remény és szeretet és a bűn valamelyes gyűlölete vagy bűnbánat. Ahhoz, hogy a megszentelő kegyelmet is megadja, legalább természetfölötti tökéletlen bánat szükséges. A tridenti zsinat ugyanis azt akarja (6. ülés, 6. fejezet), hogy a keresztség felvevői a megigazuláshoz szükséges feltételek között „kezdjék szeretni Istent, mint minden igazság forrását, és azért a bűnnel szemben bizonyos gyűlöletre és utálatra indíttassanak az által a bűnbánat által, amelyet a keresztség előtt kell tartani.” Ugyanazon zsinat 6. ülésének 3. kánonja szerint: „Ha bárki azt mondaná, hogy a Szentlélek előzetes inspirációja és segítsége nélkül az ember hinni, remélni, szeretni és bűnbánatot tartani képes, úgy ahogyan szükséges a megigazulás kegyelmének neki való megadásához, az legyen kiközösítve.”

4. A 14. sorban így szól: *Ellenkezőleg pedig a hit fényét a bűn azonnal kioltja*. Ez ellentétben áll a tridenti zsinattal, mely a 6. ülés 15. kánonjában azt tanítja, hogy „minden halálos bűn által elvesz a kegyelem, de nem a hit, ezekkel a szavakkal.” „Bármely más halálos bűn által a hit ugyan nem vész el, de az elnyert megszentelő kegyelem elvesz.” A VIII. Sándortól elítélt tételek között az is szerepel, mely sorrendben a 12.: „Mivel a nagy bűnösökben teljesen hiányzik a szeretet, hiányzik belőlük a hit is, és még ha úgy is látszanék mintha hinnének, ez nem lehet isteni, hanem csak emberi hit.” Így részletesen kell tárgyalni a hitről, minthogy még más oldalon is szól róla a könyv.

A 7. fejezet az előbbi fejezetek tanítását követi.

A nyolcadik fejezetben egész lapon át úgy beszél Éva lelkéről, mintha az ő lelke is (úgy) teremtetett volna, mint Adámé és kettejük lelke különbözne. Ez az egész történet a hozzáfűzött elmélkedésekkel együtt távol áll a szent szövegtől és az atyák véleményétől. 11. 2. § 3. quinternójának 2. lapján, a 7. sorban így szól: *Tanuld meg ő ember, hogy mi vagy szeretet nélkül, vagy mivé lehetnél nélküle, mert szeretet nélkül mindent önmagadért teszel, és mindez bűnös, mert Istenedhez nem ér el*. V. Szent Pius, XIII. Gergely és VIII. Orbán elítélte Bajusnak ezt a tételét, amely sorrendben a 35. sz. 1. „Mindaz bűn, amit a bűnös, vagy a bűn szolgálja tesz.” 2. Ugyanott kárhovatja Bajus 38. tételét. „Az eszes teremt-

mény (ember, angyal) lelkének minden szeretetaktusa nem más, mint vagy vétkes vágyakozás, amellyel a világot szereti, vagy pedig az a dicséretes szeretet, amellyel a Szentlélek által Istent szereti.” 3. Ugyanitt elítéli Bajus 40. tételét: „A bűnös minden tetteben a fölötte uralkodó bűnös vágnak szolgál.” VIII. Sándor ítéli el azt a tételt, amely sorrendben a 11.: „Mindaz bűn, ami nem a szeretet által működő természetfölötti keresztény hitből származik.” 5. XI. Kelemen kárhoztatja Unigenitus kezdetű konstitúciójában azt a tételt, amely sorrendben a 45.: „Mivel a bűnös lelkében az Isten szeretete már nem uralkodik, szükségképpen a testi vágy veszi át az uralmat és minden tettet megront.” 6. Ugyanott a 98. sz.: „Krisztus és a szeretet nélkül mi lehetnénk egyéb, mint sötétség, tévelygés és bűn?” 7. Ugyanott a 49.: „Amint nincs bűn az önszeretet nélkül, ugyanúgy egy cselekedet sem jó Isten szeretete nélkül.” 8. Ugyanott az 53.: „Csak a keresztény szeretet vihet végbe Istenhez és Krisztushoz méltó keresztény tetteket.” 9. Hasonlóan az 54., 55., 57. és 58. sz. tétel; mindezen állítások ugyanazt célozzák. 10. Végül ugyanitt a 61. számú: „A félelem csak a rosszat tartja távol, a szív pedig mindaddig a bűnnek szolgál, amíg az igazság szeretete nem vezérli.”

12. A 9. fejezetben, a 3. paragrafusban, a következő oldalon ez áll: *„Elképzelem a Szűz személyében a lelket. A szabályosan végrehajtott bűnbánat által kegyelmet talált előtted, irgalmasságból és bölcsességből kinyilvánítottad neki Uram a hatékony kegyelem elnyerését a léleknek egy bizonyos belső vizsgálatára és nyugalma által.”* Nem érthető, hogy mit mond itt a kegyelemről. Feltehetően ugyanis, hogy valaki a hatékony kegyelem nélkül szabályos bűnbánatot tud tartani, márpedig a teológusok egyöntetű véleménye szerint a kegyelmet felosztjuk elégséges és hatékony kegyelemre; elégségesre, amibe bele tudunk egyezni és amellyel együtt tudunk működni, valójában azonban nem működünk vele együtt — és hatékonyra, amibe valóban bele is egyezünk és együtt működünk vele. Hogyan lehetne tehát szabályos bűnbánatot tartani a hatékony kegyelem nélkül? Azután mondja: *kinyilvánították neki Uram a hatékony kegyelem elnyerését a léleknek egy bizonyos belső vizsgálatára és nyugalma által ... stb.*, valamint az egész harmadik paragrafus tanítása. Ez úgy látszik, hogy Jansen tétele, mely a 2. előterjesztésben kárhoztatást nyert. *„A bűnbeesés utáni állapotban a belső kegyelemnek sohasem állhatunk ellen.”*

17. A 25. fejezet vége felé mondja: *Mily méltó mindez Izrael Istenéhez, aki a fáraónak szívét megkeményítetted és az elhatározás idejét azért adtad, hogy kinyilvánuljon, hogy csak a Te akaratodból állhat neked ellen.* Szent Ágoston Az Isten országáról, II. könyvének 6. fejezetében azt kutatja, hogy „a csapásokkal sújtott fáraó szíve miért keményedett meg, a megpróbált Nabukodonozor pedig miért tért meg. Állapotukra nézve mindketten királyok, természetükre nézve emberek, az ok pedig mindkettőjöknel az volt, hogy fogságban tartották a zsidókat. És mégis — mondja Ágoston — a számtalan gonoszsága miatt büntetett Nabukodonozor bűnbánatot tartott és elveszett javait visszanyerte. A fáraó pedig a csapásoktól csak megátalkodottabb lett és elveszett. Mi tette hát végüket ily különbözővé? Az egyik Isten kezét érezve és saját gonoszságaira emlékezve megtért, a másik pedig szabad akaratlan ellenállt Isten irtalmas szeretetének.” Így szól Ágoston. Nem úgy kell tehát értenünk, hogy Isten okozója, hanem csak megengedője volt a szív megkeményedésének. Ebből nem lehet levezetni azt, hogy a belső kegyelemnek csak úgy lehet ellenállni, ha Isten akarja. Sőt a kegyelemnek való ellenállás teljesen az emberi gonoszságból való, Istentől semmi rossz sem származik, csak megengedőleg; különben Istent tennék a bűn szerzőjévé azért, hogy az embert felmentsük.

A második §. teljesen hasonló a fent tárgyalt tétellel.

Ez tehát a véleményem, érvényt hagyva és magamat mindig alávetve az anyaszentegyház jobb ítéletének és főméltóságú és főtisztelendő Uraságodnak. Perában, a Szent Szűzről nevezett szerzetházban 1719. március 20-án.

*Taurinói Prus Ferenc atya,
Szent Ferenc megreformált testvéreinek apostoli prefektusa*

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Az Escorialban elmaradt egy vacsora

Szörényi Lászlónak szeretettel

I.

Ezerkilencszázkilencven október hatodikán este fél nyolc tájban, nagyjából a Ráktérítón, vagy egy fokkal pontosabban: attól úgy ötven kilométerrel délnek, Quangzhou egyik főútján az Escorial Hotel felé haladtam vendéglátómmal egy ócska Toyota taxi hátsó ülésén. A helybeliek dialektusán kívül más nyelvet nem beszélő, ezért végképp megszólíthatatlan sofőr, akit amerikai módra erős rács védett a hátul ülő utasok gyakori támadásaitól, csak lépésben volt képes közlekedni a Pekingben át idevetődőnek szinte elviselhetetlenül erős, itt azonban megszokott esti forgalom ezernyi biciklijé, riksájá, gyalogosa és túlködő autója között. A hátulsó ülés olyanak bizonyult, mint a piszkos hab: a foszladozó, ragacsos huzat alatt az évtizedes használattól fáradt rugók az önmagukén kívül már semmiféle test súlyát nem bírták el, így utasait a kocsi nem befogadta, állapítottam meg már a beszállás után enyhe szorongással a gyomromban, hanem elnyelte, a rács mögé vetve, mintha a sofőr szándékait illetően korántsem az általunk kért, hanem ennél bonyolultabb célú fuvarról lett volna szó. Téves megfontolással, a lényeg szempontjából tehát gyanútlanul, a főút áttekinthetetlen, derűsen időtlen zúrzarát vizsgálgattam a szoroson felcsavart ablaküvegen át. A vénséges jármű légkondicionálója nem működött. A beszűrődő, eszeveszett láрма ellenpontjaként hallgatott a sofőr, hallgatott vendéglátó barátom, s hallgattam mellette én is.

A Gyöngy-folyó menti hatmillió város éghajlata már csaknem trópusi, így a levegőnek, azt kell mondjam: természetszerűleg, de megdöbbenően émelyítő istállóíze, azt kell mondjam: magától értetődően, mégis mellbevágóan fülledt dzsungelszaga, mindent egybevetve és megfontolva tehát: a levegőnek, némi kertelés után miért nevezzem másként, *halálos* súlya volt. Ez a rettenetes súly nehezedett a tájra, örökös alkonyatban tartva folyót és városát; a folyót, mely a maga fenyegető nesztelenségével haladt deltája felé, mint partjai árnyékában a kígyó, hogy forrását soha ki nem merítő, lassú sodrással hordja-hordja ezt az örökös alkonyatot a Dél-kínai-tenger zsíros-zöld, kocsonyás tömegébe — s a várost, a magasabb értelemben tiltott szerencsejátékokra oly fogékony kantoniak verejtékező millióit, s köztük most engem, a velejéig idegent, itt, a főutak egyikén, a Huanshi Zhonglun, látszólag minden pillanatban el-elakadva egy vacsorára ment az Escorial hűtött ragyogása felé.

Barátom s az ő gyönyörű, tigrisszívű Escorial-szeretője azonban hiába készült ama élvezetes kulináris órára velem („Hal lesz!” — ígérte telefonon a ránk ott váró fiatal hölgy a Hotelből), mert mindent számba véve: rosszüllétem miatt taxinkat lényegében *már itt*, a Huanshi körüton vissza kellett fordítanunk, már az örömköz és kellemességek *félútján* meg kellett adni a váratlan módosításra egykedvűen biccentő sofőrnek az ott-honi címet, azt, amelyikről az imént nekiindultunk, hogy a hirtelen rám tört s a torkomat és tudómet percről percre erősebben szorító fulladásból (melynek célját ugyan még nem sejtettem, de kimenetelének ijesztő esélyeit, február óta sokat tudván erről, felismerni nem volt nehéz...) azonnal hazavigyen.

Belső egyensúlyok miatt jó volna úgy folytatni most, hogy a továbbiakban, megfosztva lévén valóságos élvezetüktől, képzeletemben pergettem volna le a Hotel hús vacso-

ratermének be nem következett eseményeit, a kantoni konyha egymást követő számtalan fogását, a színek elmaradt dél-ázsiai kavalkádját a tálakon, a zöldnek, rózsaszíneknek, vörösnek és persze a fehérnek az esti étkezés mélyszerkezete szerinti váltakozását és összegződéseit; jó lenne úgy folytatni, mintha a taxiból egy lifttel ágyba kerülvén, végül arra jutottam volna: mindezek közt — azonban! — a legnagyobb veszteség, hogy az asztal szembenső oldalára gondolt Escorial-szerető Miss Wang társaságát, a megismerkedés hangsúlyozottan baráti lépcsőfokait, a kékbe csillámló ragyogó fekete haj, az izzóan vörös selyemöltözet, a sötét, meleg szemek s a nevetésben fölszabaduló arc bájának együttes látványát, ezt mind-mind el kellett mulasztanom.

Dehát mindezek helyett óriító mozdulatlanságban, a történetek értelmének, a ténynek — az első órákban még elviselhetetlen — présében feküdtem a vendégszoba heverőjén, a város északkéleti határán, a dzsungel szélével párhuzamosan futó keskeny, enyhén kanyarodó utca, a Taojin-Lu egyik toronyházának, barátom apartmanjának tizenötödik emeletén, s lélegzetemet, mellkasom emelkedő és süllyedő mozgását a lehetséges, de sohasem elégséges minimumra kényszerítve mindent megtettem azért, hogy ne kelljen tudomásul vennem: egy *hajszálon* függ az életem.

Lázás, vergődő menekülésem e tudomásulvétel elől hamarosan azt jelentette, már bárminemű gondolat elől menekülök, hisz joggal féltem tőle: a legkockázatmentesebbje is képes elvezetni ahhoz, hogy bajomat megnevezzem, s kimondjam: amin februárban minden valódi veszély nélkül túlestem, mert Európában estem rajta tül, az most, a magabiztos orvosi jóslat ellenére s Európa életveszélyes hiányában megismétlődött: kilukadt a tüdőm, s ha nagyjából másfél órán belül nem kerülök kórházba (márpedig nem kerülök, mert Quangzhouban ilyen nincs, nincs abban az értelemben, ahogy mi használjuk), akkor, esetleg, megfulladok.

Nem csupán az elől szöktem ekkor, hogy agyam működésének semminemű tárgya ne lehessen, hanem már a nézést sem ítéltem veszélytelennek: hol a mennyezet repedései tűntek gyanúsának, tudniillik hogy az eszembe jut róluk valami, hol az ablak, mely itt, a tizenötödik emelet magasságában az épület két törzse közt egy összefoglaló betongerendára nyílt (nevezzük egyelőre így), s még az ágyammal szembenső fal leginkább ártalmatlan semmitmondása — hisz nem díszítette kép, érezet, festék-, vagy tapétaminta — sem volt nekem elég ártalmatlan, ezért szinte lüktetett az agyamban a mégis engedélyezett egyetlen tárgy, az a dilemma ugyanis, hogy nézsek egyáltalán bármerre is? Vagy hunyjam be a szemem? Mi járna kisebb veszéllyel?

Mivel a szemhéj lecsukódása nem szünteti meg a nézést, a behunytt szem, hogy finoman áthidaljam itt a részleteket, a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be, így nem maradt hátra más, mint a lehető legtárgyaltalanabb szándékkal tekintetemet óvatosan odaszegezni valamihez, s erre a legalkalmasabbnak a légkondicionáló látszott, amely nem csupán működésének létfontosságú volta miatt, de ormóttan látványosságával is a helyiség kétségkívüli középpontja volt. A Hitachi feliratú, rozszant gépezet egy kimustrált hűtőszekrényre hasonlított, amit hanyatt fektetve egyensúlyoztak ki az épület (s így a vendégszobám) oldalfalán ütött résben: egyik fele a helyiség terébe lógott bele fönt, az ablak melletti sarokban, másik felét meg tizenöt emeletnyi mélység tartotta odakint a szabadban. Hosszú, fehér drótokon teljesítményszabályozó-kapcsolók és hőmérők csüngtek róla lefelé, s ettől aztán az egész szerkezet úgy festett, mintha valami kísérteties változata volna azoknak a légygyökeres fáknak, amelyek már Quangzhouba érkezésem első órájában feltűntek nekem a Baiyün repülőtérről bevezető Jiefang Beilun, ahogy szomorú lombozatukkal elő-előtűntek a dzsungelbe vágott út két oldalára nehezedő forró pára függőnye mögül.

Tökéletesen üres tekintettel meredtem a masinára, s mozdulatlanul fekvé hallgattam bűgását órákon, napokon át, sőt, mivel a megfogalmazásnak ez a sima módja esetleg egy kedélyesebb jelentés felé vezet félre, kénytelen vagyok megismételni, hogy órákon, napokon (nem tudom, hány napon) át *kizárólag* ezt a bűgást hallgattam dermedt mozdulatlanságomban, ezt az igéző, bódító, mérgező bűgást, amelynek mindössze két hangból álló, nagy erejű, ráolvasásos dallamát

(⁴/₄ • • 00 / 0 / • • 00 / 0
d, s, s, s, s, d, s, s, s, s)

talán mondanom sem kell, sohasem fogom már többé elfelejteni.

Hogy aztán végül is hány órán és napon keresztül tartott ez így, azt a Huanshi körúton érvénybe lépett, a mienkétől több rétegben is eltérő időszámítás miatt nem vagyok képes meghatározni, egy azonban biztos: a kérdést, hogy vajon segíti-e ez a mozdulatlanság a szervezetemet, s az képes lesz-e befolytani, a saját erejéből, önmagára utalva, a jobb tüdőlebenyt, egyszer sem tettem fel, azaz hogy nem tettem fel én már semmiféle kérdést, és nem is gondoltam én semmire ez alatt az idő alatt, csak néztem a légkondicionáló rácsozatát a velem szembenső fal jobb felső sarkában, és hallgattam végtelenül komor, s a jelző mindkét értelmében mély muzsikáját, mely — akár a Gyöngy-folyó — „forrását soha nem merítette ki”, amikor, a történet lényege szerint, elérkezett az utolsó este. Már ahogy veszni kezdett a világosság odakint, már ahogy kezdett elbillenni szobám is az örökös alkonyati homályból a sötétség felé, már akkor éreztem, hogy összeszorul a szívem, mégis, éjszaka lett, mire feltűnt nekem, hogy már jó ideje egy hangot hallok saját magamban, mégpedig, eszméltem rá, a saját hangomat, amint tegező bizalmassággal a messzességbe vetődöttség halálós hátrányait panaszozza valakinek, fáradhatatlanul.

És még ennél is mélységesen mélyebb éjszaka lett, mire tudomásul vettem, hogy a megszólított nem más, mint az Úristen, a Biblia ura.

II.

Hanyatt feküdtem, s mikor óvatosan jobbra billentettem a fejem, kiláttam az ablakon, azaz egy szembenső lakásból kiszűrődött világosságnak köszönhetően láttam — nevezük most már végérvényesen így — az összefoglaló betongerenda derengő foltját, ahogy anyagát meghazudtoló mód lehetőfinoman egymáshoz kapcsolja a két törzsből álló toronyház tetejét a levegőben. Talán túlon túl is lehetőfinoman!, aggodalmaskodtam ekkor, majd a bennem ekközben is szakadatlanul zajló beszéd címzettjéhez visszakanyarodva, egyszerűen időbentben állapítottam meg, hogy a legijesztőbb valójában nem is betegségem kockázata, ez az egész úgynevezett „spontán pneumathorax” Quangzhouban, hanem hogy azt, akit otthon Európában soha nem bírtam megszólítani, mert folyton zavarba ejtett, hogy nincsen, s aki a megszorultság és a rászorultság présében oly magátólértető természetességgel volt nemlétezésétől függetlenül most megszólítható, nos tehát, hogy Őt ezúttal én szölongatom hiába, egész egyszerűen azért, mivel nincsen itt. Az Úristen, haladtam félelmentől egyre baljóslatúbb irányba vezetve, ott van, ahol a hívei vannak. És itt nincsenek hívek, Quangzhouban talán ha pár istentől elrugaszkodott kalandor lehet, az is útban Macao felé, ezért Quangzhouból én Őt nem érhetem el, nem hívhatom segítségül, nem jut el Hozzá imaszerű beszédem, mert átléptem azt a határt, mert kívül kerültem azon, amit isteni hallótávolságnak nevezni, idáig jutván, nem tréfából tennék.

Hogy pár kalandor? — torpantam meg akkor a lejtőn. Az is lehet, hogy egyszer egyedül vagyok, s a város egyetlen keresztény templomának, villant fel váratlanul a képe, a múlt században épült Shishi Katedrálisnak, ki tudja, talán már a múlt században kihalt az utolsó papja is! Nem volt rá magyarázat, miért jutott hirtelen éppen ez az eszembe, egy azonban biztos: a Katedrális attól fogva nem bírtam kiverni a fejemből, egyszerűen nagyon fontos lett, hogy valami bizonyosat tudjak felőle, mintha további sorsom múltott volna, áll-e még egyáltalán, s vagyunk-e magamat igaznak nem tudván, legalább heten Quangzhouban, akik nem bedőlő kaput s kiégett romokat találnának, odafutván a bajban. Hogy aztán miért éppen a hetes számra esett a választásom, s nem a háromra, vagy egyenesen a tizenkettőre, abban föltehetően ama lázas, füledt, mélységesen mély éjszaka volt az egyetlen ok, mindenestre magamat, még innen a megbánáson és a szégyenen, azonos helyzetben láttam, például, az arabok közt fegyvert csempésző bűnössel, aki egy nap sivatagba téved: cserepes szája, összecukló test, homokot markoló kéz, a tűző naptól káprázó szemek,

azonosító jelzésnek tán elég ennyi, s már itt is állunk a megszorultság és rászorultság présében az addig *csak* kétségbe vont Úristen előtt, függetlenül attól, hogy történetesen fegyvercsempészek és istentagadók vagyunk-e. Ha vízről van szó, igyekeztem tágasabbra terjeszteni, amit a bőrömön tapasztaltam, akkor a sivatagban nincs más, akihez fordulni lehetne. És a sivatagban pedig csak vízről van szó.

Innen voltam tehát szégyenen és megbánáson, de nemcsak saját hitetlenségem és ennek gyalázatos feladása miatt szégyenkeztem, hanem bántott valami látszólag jóval jelentéktlenebb, a Katedrális megtekintésének elmulasztott lehetősége is.

Tudtam, hogy a Yide Lun áll, s az ember a Jiefang Zhonglun lefelé haladva, egy sarokkal a Gyöngy-folyó partja, a Yanjiang előtt érheti el, tudtam, ki építette s mikor, és fényképfelvételről még azt is, hogy néz — vagy nézett — ki két neogótikus tornya, ahogy a növényi zöldbe süllyedt betonépületek fölött csúcsait belefúrja az égbe. Tudtam én róla mindent, amit előzetesen csak lehetett, mindössze azt nem, miért halogattam megérkezésem óta, amikor még megtehettem volna, hogy ellátogassak oda, hiszen ha nem mulasztom el — figyeltem mereven az ablakon túli gerenda foltját, amint nem csupán összefoglalja őket, de az épület két tagját, egyidejűleg, nem is eresztí el, akkor most nem kellene a kétségnek ilyen mély vermébe esnem, a kétségbe, hogy akihez szölok, az hallja-e — vagy nem hallja, és kizárólag az a csábító hang számít, amely már percek óta a fülemben sziszegi, hogy azért Quangzhounek is megvannak a maga ajánlatai az efféle baj esetére...

Mert nem hallgathatom el, be kell valljam, hogy annak a mélységesen mély éjszakának ezen a pontján már bizonyos... idegen szellemek jelenlétét határozottan érzékeltem magam körül. A füledt levegőben voltak, tudatom peremét ostromolták, s hiába viszolyogtam tőlük, mintha gilisztáktól hemzsegő kosárba pillantottam volna, egyre nagyobb ellenállásra volt szükségem ahhoz, hogy ne nézzek szembe a nyilvánvaló ténnyel: *ennek* a világnak ők a szellemei, s egyre makacsabb dacra, hogy ne vegyek tudomást az ajánlatról, amely, s ezt meg kell mondjam, lényegesen egyszerűbb volt, mint egy megkísértés. Ésszerű javaslatot tartalmazott ugyanis, mégis rendkívül módveszedelmesnek ítéelhettem akkor, mert ma már nagyon élesen emlékszem arra, milyen hisztérikusan háritottam el; körülbelül úgy szólt, hogy azokról vegyek tudomást, akik itt vannak, s aki nincs itt, azzal ne törődjek. Yuhuang, a Jade császár egy kilences számot mutatott, s noha ismertem értelmét, hogy ez az örökkévalóság, a szerencse, a gazdagság és a fény foglalatja, nem értem, nekem mit jelenthet... Lótuszvirág rózsaszíne, krizantém fehérje, nárcisz kékje próbált beúszni látóterembe, de én mint lázas állapotom hallucinációit hessegettem őket el... Hiába fordítottam azonnal hátat, egy pillantás még súrolta bennem a három szerencseisten: Fuxing, Luxing és Shouxing felém hajló alakját, ahogy ez utóbbi épp egy taofut, egy őszibarackfából faragott amulettet nyújtana át nekem... Egy teknősbéka páncélján, akár Fu-hi annak idején, egy jövőt mondó pa-kua diagrammát pillantottam meg, s ha nem csap meg ugyanakkor egy csapat gonosz guinak a szele, amint közeledtükkel fölkaivarják a forró levegőt, biztosan fölodom ellenállásomat, s elmerülök a jósló jelben. Nagyon erősnek és elevennek látszott mindmind, mégis, határozottan szembeszegülvén velük, öt egymást követő szempillantással az összes lázképet sikerült elúznöm, amit már amiatt is meg kellett tennem, mert különben azt kockáztatom, hogy a guik után, népes kíséretükkel s előőrseiként e szellemvilág fenyegető hátterének, a hosszú hajú démonok is megérkeznek.

Visszahúzódtak hát saját nemlétükbe Yuhuangtól a teknősbékáig, s bár lecsillapított valamelyest, hogy a mérték, az *egy* szempillantás, nemcsak elriasztásuk tartalma volt, de a létezésüké is, valóságos megnyugvást, úgy gondoltam, csupán az hozhat, ha megtalálom a módját, hogy az „én Uramistenem” viszont előbújjon saját nemlétéből, és szembeálljon e nyüzsgő szellemhadakkal. Hirtelen ötlettől vezérelve a Teremtés első mondatát idéztem fel ezért, majd a következőt és a következőt, később a Jelenések ama végső passzusa jutott az eszembe, ahol „fehér királyi székében” látni „a rajta ülőt”, mondatokat kerestem a Jeremiás Siralmaiból, és mondatokat találtam az Evangéliumokból, s idáig érve, még mindig mozdulatlanul fekvő az ágyon, s továbbra is a gerendát nézve

az ablak alatt, annyit máris megállapítottam, hogy ezek az isteni igék olyan nagy erővel szólnak e mondatokban, hogy bizalmat lehet érezni irántuk, s én kapaszkodni is kezdtem ebbe a csöppnyi bizalomba. Innentől kezdve nem azzal törődtem, Ővele magával s így megszorult, hitetlen hívével Quangzhouban mi lesz, hanem — amennyire emlékezetem s elcsigázott testem állapota ezt lehetővé tette — azzal foglalkoztam, hogy megfoghatatlanul távoli alakja helyett az Őt megidéző mondatokból építsek sánctot magam köré. Keresztül-kasul száguldoztam képzeletben a Mózes-könyvektől Ézsaiásig, a Zsoltároktól Szofóniásig, aztán megint csak a Jelenésektől vissza, vissza a kezdetekig, hogy újra meg újra oda jussak, ahol az Ige *kezdetben léte* a meghaladhatatlan pont. Meghaladhatatlan, vetett véget a száguldozásnak a hirtelen ráébredés, az, dörgött a fejemben ez a kezdetben-lét-mondat, mélyebb értelemben is, s az elsőre még káromló tagadásba fordult felismerést, tudniillik, hogy a Könyvek könyve nélkül, a Biblia nélkül, a Forma nélkül, amely befogadja ezt a lényemet összetartó tartalmat, nincs Uramisten, nos tehát, a rádöbbenést helyesebb mederbe terelvén, e tagadást elutasítva, egyszer s mindenkorra félreértésnek ítéelve azt, éreztem, mint leszek egyre kevésbé szomorú a félelem miatt, hogy Quangzhouban, esetleg meghalhatok.

Nem arról volt szó, hogy a megsebzett állat, védekezni már nem bírván, felajánlja magát az üldözőjének, hanem arról, hogy megértettem: a keresett alfa és omega, aki ama bizonyos hajszálat az életemnek, a királyi szék megnevezhetetlenje, az én Uramistenem nem a valóságból, hanem a Bibliából következik.

Tehát van, gondoltam, minthogy ok nem lett volna rá, minden pátoasz nélkül.

Aztán meg a Shishi Katedrálisra gondoltam, arra, hogy lehetséges, talán tényleg már csak a felégetett rom és a bedőlт kapu, de egy, legalább egyetlenegy Biblia a kövek között, megrongálódva, de még olvashatóan, bizonyosan megtalálható.

Ha nem, akkor vége. Akkor Quangzhouban tényleg vége. S ez volt az a pillanat, amikor végre elhittem, hogy nem az én nézésem tartja meg a lehetfinoman összefoglaló gerendát a két épülettörzs között, lehunytam a szemem, és elaludtam.

III.

Nagyjából egy héttel ezután, belül némileg összefoltozódva, amúgy pedig csomagjaimmal körberakva a Taojin Lu-i épület kapuja előtt várakoztam, hogy vendéglátó barátom, aki taxit fogni indult, szerencsésen visszaérjen eggyel, s ezzel működésbe lépjen az a gépezet, amely elvisz engem innen, el ebből a halálos levegőből. Az indulás lényegesen leegyszerűsödött azonban, amikor kitért, hogy nem kell taxira vadászni, csak le kell inteni azt, amelyik — ki tudja, miért — épp ott hajtott volna el üresen a ház előtt. Mindez, a leintés, meg is történt, néhány mozdulat a csomagokkal, s már úton is voltunk a Baiyün repülőtér felé.

Ezúttal egymagam ültem a hátsó ülésen, barátom a sofőr mellett foglalt helyet, de eme nem elhanyagolható különbség ellenére (és még számtalan lett volna felsorolható: autómárka, napszak, útvonal), amikor bekanyarodtunk a Jiefang Beilura, s a sofőr nekikezdett ijesztő manővereinek az ezúttal is szédítő forgalomban, nekem, ott a hátsó ülésen, az volt az érzésem, mintha ugyanaz a taxi vinne, amivel oly emlékezetes mód a Huangshi körúton elakadtam. Néztem a légyökeres fákat a hőségben, amitől aztán hallani véltem a légkondicionáló őrtítő kórusát. A sofőr tarkóját figyeltem, s azt szűrtem le, hogy hasonlít, nagyon is hasonlít az elődjére. Végül, baljós előérzetem megkoronázásaként mintha hal ízét éreztem volna a szápadlásomon.

De balsejtelmem, hál'isten, alaptalanannak bizonyult. Minden a lehető legnagyobb rendben zajlott, a check, a jegyek bemutatása, a felszállás. Tökéletes nyugalmat éreztem, ahogy a lusta Boeing beállt a repülési magasságára. Frissítőt kaptam, a légkondicionáló egy *lényegében* másféle levegőt kavart szelíden a fejem fölött, halk kínai zene szólt.

Élégedetten dőltem hátra, s mielőtt alváshoz készültem volna, kértem még egy frissítőt, hogy eltüntessem valahogy a hal ízét, amelytől csak nem bírtam megszabadulni.

De akkor rájöttem, hogy nem hal ízét éreztem addig: egy hajszálat van a számban.

Utóélet

Vermében a patak
telelő hala
húzódom tudatod
mélyén majd jég alatt
sebzó pikketyem
se testem uszonya
nem sért emlékezeted
éltet csak babona
élek élettelen
akit már sose lát
megpendült szívú s még
szemmel gazdag barát
jele sincs jogara
egy másik hatalom
szeretet önkényével
rajtad uralkodom

Elmenőben

hagytad reám csak világod fonakját
minden édesnek keserűjét
karcos csókot karmos simogatást
fészek helyett a magány vermeit

halálra ítélt rabok vacogása
bogár kinja taposó talp alatt
vonító kutyák kétségbeesése
halljad uram ez volt az életem

választottál üldözőim kedvére
ordas évek farkastején neveltél
szántál mindenkor mindenben vesztesnek
pályám bérével adósom maradtál

elmenőben áldjalak-e vagy inkább
átkozzalak te áldás-átok-osztó
kétségek közt kérdőjellé görbülve
szóra bénán leborulok eléd

KALÁSZ MÁRTON

Másodszülött

A létezés másodszülöttje —
vele mindenki azt cselekszi?
Ami kényesebb volt a teremtésnek,
Vele már megtörtént; tőből igazodott.
A másodszülött a foltként magányos.
Az elsőszülött lármáját jól hallani,
nem hallani mintha tiszte, várakozása
volna — mintha a túlnövő alázat
redves fejbőre elegy kvarcos földdel.
Nyomban hova fog nézni ez az arc?
Tápáskodva végül — még az elsőszülöttre.
Vagy csak egy füstszállatnyira szemébe.
A másodszülött keresi egyéb nyomát —
a habitust nem tudja megkerülni.

Mécs László bujdosó éveiről

Mécs Lászlóval 1945 és 1946 között Győrött, majd Csornán sűrűn találkoztam, itt kerültünk mindinkább meleg, szívélyes kapcsolatba. Szegedet október 10-én „ama véres őszön” érte el a front, hivatalait, így a tanárképző főiskolát is hatósági parancs irányította el a városból. Családommal Győrött, édesanyám, barátaim, régi iskolám városában — régi otthonomban találtam menedéket. Amíg lehetett, ide járt át Mécs László Pannonhalmáról, a Nemzetközi Vöröskereszt kiváltságos védelmét élvező bencés kolostorból, ahol nők, gyermekek, de politikai üldözöttek is tömegesen várták a nyilas-német korszak elmúlását és a fegyverek elhallgatását. Ismeretségünket első (vagy egyik első) előadóstje, a Zeneakadémia pódiumán 1926 őszén történt föllépése alapozta meg, amelyet később szórványos találkozások követtek. Harsányi Lajos nyugalmas otthonában a székesegyház főbejáratával szemben, s néhányszor családomnál is, diákkori nemes-szívű barátomnak, Pokorny Miklós kanonok, városplébánosnak a lakásában — néhány félórás kikapcsolódást jelentett az írónak: szerény alkalmi közönséget, az ország menthetetlen sorsának nyomása alatt akkori, gazdagon sarjadt költészetéhez.

1945 áprilisának első napjaiban, nagyhéten vonult át itt a front, s Mécs ekkor hamarosan Csornára, a premontrei rend testvérprovinciájának központjába költözött át (maga a jászóvári — nagyvárad, kassai néven is emlegetett — premontrei tartományhoz tartozott). Bujdosásából nemigen látott kivezető utat. Budapesten lakó öccsének, Dr. Martoncsik Imre orvosnak otthonát sem kerülte el a gond; Királyhelmece, a költő korábbi plébániája ismét az ország határán kívülre került; s mint ünnepelt katolikus költő, azzal is számot vetett, hogy a mind nyíltabban egyházellenes politika széljárása elől tanácsos félrehúzódnia. Engem viszont a szükség hajtott ismételt csornai és más beszerzési utakra, három apró gyermekkel éltük át tej, liszt, cukor, hús, zsír nélkül a teljes nincstelenség hónapjait.

A költőnek további gondja volt, mint találhatna vissza verseivel szélesebb közönségéhez. Csornán csak egy-két szűkebb körben olvasott fel verseiből, és az Új Ember megindulása után ő is nagyobb nyilvánosságra vágyott. Így vetődött fel beszélgetéseinkben az álneves újrakezdés gondolata. Mécs László a csornai Élő család nevére gondolt, s mint egyik leveléből kitűnik, alkalmi postával néhány versét is elküldte hozzám eredeti kéziratban, a titoktartás szoros — még Harsányi Lajossal szemben is kötelező — betartását kérve. A feladat nem volt egyszerű, rendszerellenes paszvilusok jártak kézről kézre (főként „harisnya-barisnya” jellegű rímekkel), hazafias, de ponyva jellegű versek, amelyek olykor éppen Mécs László nevének tolvajlásával kerestek népszerűséget. Mécs Lászlónak azonban saját írói-költői jegyei is jól felismerhetők — elértek-e az Új Emberhez alkalmi postások által közvetített versei vagy sem, szerkesztői megfontolás vagy a szerző ismeretlensége pecsételte-e meg sorsukat — nem tudjuk eldönteni. Mécs László nem ismeri a derék és lelkiismeretes szerkesztőt, akinek minden bizonnyal inkább a felelősségvállalás, mintsem a szorosabb szerkesztés volt a feladata. Csak Pénzesnek a hazai ún. Almanach líráról készített doktori tanulmánya alapján tesz célzást Mécs az érdemes munkát végző szerkesztőre. Közlésre szánt három verse sajátos módon még az Aranykapu c. 1987-ben kiadott kötetben sem kapott helyet!

Megindító melegséggel foglalkoznak a nekem írt levelek a magam sorsával is, így — kedvem ellenére — erre is ki kell térnem. Sok hónapos késlekedéssel kezdtek Szegeden igazolásomhoz. Bejelentés ellenem nem történt, de az egyetemi igazolóbizottságban a főiskolát az képviselte, aki a tanszékemen helyettesem volt; utóbb áthelyezésre való „büntetésem” jogi akadályba ütközött, mivel bírósági ítélet híján csak tanszékem-

mel együtt lettem volna áthelyezhető; mikor pedig a bélistázás szűrőjén — az ellenem felhozottakat okmányokkal cáfolva — hiba nélkül átjutottam, bizalmas iratban közölte hivatalom, hogy előadásaimat mégsem kezdhetem meg és keressek áthelyezést. S arról is szólnom kell, hogy szegedi lakásom orosz tiszti kórház volt és így lakhatatlan. Családomat ért két további csapás, apósom, s közvetlen ezután vendéglátó házigazdám és barátom, Pokorny Miklós halála, akikre Mécs egyik levele részvétteljesen kitér, további gondok forrása lett. Illetményeim kiutalásáról a szegedi főiskola nem gondoskodott, a forintra való áttéréssel az államnak e „tartozása” anullálódott; családomat alkalmi keresettel kellett eltartanom. De mi volt ez mások megpróbáltatásaihoz képest!

Végül a Nemzeti Múzeum szervezetéhez tartozó Néprajzi Múzeumba sikerült áthelyezést kapnom, miután erdélyi egyetemi tanárok hazaáramlása az „áthelyezés” jogi akadályait megszüntette. Ezzel azonban győri tartózkodásom is véget ért, és a költővel való közvetlenebb kapcsolatom nem kis fájdalomra megszakadt. Maradandó emlékem, hogy öccsének budapesti József körüti lakásában a menekült rokonság elköltözésével felszabadult helyiségekben szeretett volna családomnak helyet biztosítani. Ekkor azonban három gyermekemen kívül feleségem édesanyja is velünk volt. Martoncsik Imrével magam közöltem, hogy a terv megvalósításáról szó sem lehet. Ugyanilyen szívesen gondolok Mécs télen kihajtatott virágos-leveles ágaira — verse is emlegeti ezeket — amelyekből minden látogatásakor jutott feleségemnek is mutatásban néhány szál, nem minden büszkesége nélkül. Hogy verseinek publikálásában nem segíthettem, a nyomorúságos politikai helyzet magyarázza: saját kívánsága és érdeke volt, hogy írói neve egyelőre ne szerepeljen — várjunk. Ezt a katolikus sajtó sem mérlegelhette másként. A rám bízott versek inkognitóját meg kellett őriznem, idegen kézre nem kerültek, a költő későbbi elfogatásához közük nem volt. A levelekben említett Panoptikum c. megrázó költemény sem nálam kallódott el, másolatban ez is rendelkezésemre áll.

Elő Illés név alatt Mécs Lászlónak csak egy versét tudtam elhelyezni a győri rövid életű Független Kisgazda hasábjain; a Husvétii levelezőlap címűt közölte e lap (I. évf. 1. sz. 2. l. — 1946. ápr. 21), a költő öröme.

A levelek név szerint a következő személyeket említik: Dr. Orbán László teológiai tanár volt Győrött, jeles képzettségű dogmatörténész; fiatalon halt meg, még az ötvenes években. Keresztesy László premontrei kanonok, teológiai tanár volt Csornán. Jelenleg László Parker néven az Amerikába került magyar premontreiek alapította Szent Mihály apátság (Orange—El Toro, Kanada) apátja. Zalaváry Godfrid ugyancsak premontrei kanonok, a rend feloszlata után szerzetesi hivatását megőrizve világi pályán dolgozott. 1970-ben halt meg. Géczy Lajos katonapap volt, majd Badacsonytomajban plébános; 1969-ben hunyt el. A két háború között jelentős része volt Mécs László előadó körútjainak rendezésében. Hollósy Konrád bencés szerzetes, Mécs bakonybéli tartózkodása idején az ottani apátság gazdasági ügyeinek intézője.

Különös örömöm, hogy a költő kiszabadulása után, budapesti tartózkodásának napjaiban meleg kapcsolatunk megújulhatott. Ma már talán idézhetjük szavait, amelyekkel Brezanóczy érsek biztatására válaszolt, aki úgy vélte, ideje volna gondoskodni Mécs Lászlóról: „Kegyelmes uram, velem ne legyen további gond. Kaptam hazámtól egy börtöncellát, az egyházamtól szobát a szegényházban, ennyivel beérem.”

A levélben említett, eddig meg nem jelent költeményeit megőrzött eredeti kéziratából közlöm.

Kedves Pistám!

Orbán Laci beszaladt hozzám pár percre s felhasználom az alkalmat, hogy elküldjem legújabb verseimet: *egyetlen példányok*, azért vigyázz rájuk. Gondolkozz még rajta, megcsináljuk-e az álneves bevonulást? Ha igen, akkor senkinek ne mondd meg, öcsémnek se, családonak se, kettőnk titka maradjon. Mindig Te küldd nekik a verset, vagy Te

vidd el. Balduinéknak mondd meg (ha egyáltalán fizetnek), hogy nagyon szegény költőről van szó. (Becsületszavad köt, hogy nem árulhatsz el), ne kérjék ingyen a verseket. Úgy vélem, a *Nosza költő*-vel lehetne kezdeni, februári dátummal folytatni az *Egyedülvalóság*gal s húsvétra hozni a *Húsvéti levelezőlapot*. Elkél már egy kis építő hang, élet-líra, sok almanach-líra után az Új Emberben, (kivéve Harsányi L. gyönyörű, friss versét: *Én nem megyek*, és a Városi Pista hasonló témájú szép versét).

Nem merném tovább vártni Lacit, búcsúzom

sokszor öllelek

Laci

Igaz, a név Élő Illés! A gépelést jól nézd át, ne legyen benne hiba.

Drága Pistám!

Öt percem van az írásra, mert csak most tudtam meg, hogy Zalaváry jószághelményző Győrbe biciklizik. Így csak távirati stílusban írok. Meghatva olvastam leveledben, hogy mennyit törődsz sorsoddal. Isten fizesse meg. Kettős gyászodban teljesen együtt voltam gondolatban. Apósod nevét írd meg, lelkiüdvéért misézek majd. Kíváncsi volnék, miért nem közöltek az Új Emberben verset Élő Illéstől. Csak a „machinációra”, háttérre volnék kíváncsi, mert egyébként már nem érdekel a dolog. Élő Illés már nem kíván írni sehova sem. Nincs értelme. Sőt gondolkodik, hogy végleg abbahagyja az írást. Egy karriert akar csinálni: visszamenni a híveihez s megcsinálni a második filiai templomot, illetőleg befejezni az építést, mert a fundamentumok megvannak. Ami engem illet, pénzre nincs szükségem. Igen érdekelne, mi van pesti állásoddal. Imre miatt is igen érdekelne. Mostani „lakóival” végleg zátonyra jutott... Te most úgy se tudnál lakást találni, arra gondoltam, nem tudnátok-e megegyezni, így közelebb kerülnétek egymáshoz a családi együttesben, ha ez sikerülne. Ferjentsik Sanyit most Ózdra neveztek ki, talán el is ment, de felesége Pesten akar maradni... Viszont a hatóság kisajátíthatja lakását egy esetleg nemkívánatos család számára. Imrének is írtam erről. Keresd fel, de a hölgyeknek ott ne beszélj a tervről.

Harsányit kérd meg, légy szíves, szerezzen nekem a francia irodalom tiltott könyveire engedélyt, tekintettel arra, hogy intenzíven foglalkozom a fr. irodalommal. Köszönet.

Sokszor, szeretettel öllelek

Laci

1946. máj. 6.

Feleségednek kézcsók

Kedves Pistám,

baráti soraidra most érdemlegesen nem válaszolok, mert 10 percet adott írásra az, aki viszi, mert csak most határozta el magát. Céczyt megkértem (több mint másfél hónapja) vigye el Hozzád a *Panoptikumot*, melyet 1944 őszén adtam Neked s amely Neked elvesszett. (Nekem sincs meg). Nos, kérlek, szíveskedj elintézni magad a dolgot, úgy hogy kérd el Keresztessy Lacitól s a dedikált papírra gépeld le saját gépeden, vagy Harsányi Lajosén. Azért kérlek, mert úgy látom Lajoskára nem lehet számítani, viszont szeretném, ha megvolna Neked, ha szükség lesz rá. Optimista pontjaidra valahogy nem

tudtam felmelegedni (igaz, máskor kedves mosolyod kíséri az ilyen mesebeli tételeket). Isten szőröstül-bőröstül adta át Jóbot a Sátánnak próbára kikötve, hogy „ép a lelkét ne vegye el”, — a Sátán pedig nem tréfál. A példák egyre nagyobb számban bizonyítják. Igaz, később visszakapta mindenét, de előbb átélte a trágyadomb egész Deprofundisát! — Ha valaki legközelebb megy, pár kóstolót küldök.

Sok, igaz szeretettel öllelek

Laci

1946. júl. 29.

Kedves Pistám,

a levelet Nitsek János győri lakos viszi, akit az itteni házgondnok, Hollósy Konrád hívott meg, hogy tanácsot kérjen tőle a gyümölcsös kertre vonatkozólag. Ez ugyanis minta gyümölcsöst rendezett be Győrött 7 hold földön. Nem árt, ha megismerkedsz vele. Esetleg magatoknak s Imrének szerezhetsz olcsóbban almát. Konrád elárulta nekem, hogy ez két emberrel akart volna megismerkedni életében Cholnokyval és velem. Hát ez utóbbi sikerült neki: észrevétlenül kezét csókolt nekem koccintás közben: nem a papnak szólt. Oly furcsa, hogy még vannak emberek, akiknek még vannak illúziói velem szemben, mikor nekem már nincsenek! Pista, tudsz-e valami jót? Mert én nem tudok. Nagypéntek befejeződött, feltámadásról meg még csak egy órült jóslása sem beszél. A Te ügyed most hogy áll? Föltétlenül tájékoztass. Írj nekem a Konrád címére. Az én ügyem úgy áll, mint volt. Rendem még nem érdeklődött irántam. Itt nagyon jó nekem, de állandóan kísért a gondolat, hogy mikor unnak meg; utóvégre illetet volna már tartásdíjról tárgyalnia rendemnek velük.

Szalay Bercivel küldtem egy levelet, abban egy kérést. Tudtad-e teljesíteni? Mit tapasztaltál Csornán? Minden téli dolgom ott maradt. Ha elmégy egyszer, légy szíves elkérni Keresztesy Lacitól hosszú alsónadrágjaimat, egy-két tubus cipőpasztát, fogpasztát, szappant, jódot, aspirint, ultrazseptilt a holmim közül, meg meleg harisnyát (hosszút és rövidet) s egy gumisarkot. Illetőleg: ne kérd el, mert Magadnak is csak továbbítanod kellene, hanem kérd meg Lacit, küldje el nekem, s ha nem nagy a csomag, akkor a báránybőr-sapkámat is. Kellene a téli bunda is, de hát azt egyelőre nem kérem. Fogalmam sincs, hol leszek a télen s akkor újra mozgósítsak? Van itt egy téli raglánom, talán elleszek vele. Mindezért előre is ezer köszönet!! Sok írnivaló volna itteni életéről, másolnék újabb dolgaimból, de Nitsek 1/2 óra múlva indul, s így csak még egyet. [...]

Imrének írtam. [...] Még nem válaszolt. Ha megcsinálnák mégis, így két szoba felszabadulna s elfoglalhatnád. (Ferjentsikék elmentek már). Ha ez sikerülne, megadnám Neked a tanácsot, hogy kell Imrét „kezelni”. Alszeghy Zsolt igen meleg levelet írt nekem. Harsányit üdvözlöm, nagy levelet készülök írni neki is, Neked is. A nagyságosasszonynak kézcsók!

Igaz szeretettel sokszor öllelek

Laci

1946. okt. 6.

MÉCS LÁSZLÓ

Panoptikum

Nem Messiás-é minden újszülött
Fénylő csillag, mely föltűnt a családnak
S csak későbbben fejlík a szokott pimasszá.

(Madách)

Mióta csók van, voltak mindig
a Lombrózó-recept szerint itt
terhelt, elferdült betegek:
tébolyda, börtön várta mind az
emberszabású szörnyeket.

Az élet ép volt s az Egészség
mint tenger tinta csöppenését
felszívta ami unikum,
torz volt s fillérekért viaszból
mutatta a panoptikum.

Ma szörnyek történelme tombol.
Kijöttek a panoptikumból,
a tébolydák, a börtönök,
fertőzött csókok rejtekéből
az emberforma ördögök.

A hét főbúnt fék nélkül élők,
szadisták, pokolgép-merénylők,
liliomtiprók, gyilkosok
fajtája immár milliós szám
új hős-típusként él, mozog.

Ők hozzák új törvényeinket,
írják sajtónkat, könyveinket,
ők írják az új Bibliát,
ők szerkesztik új menetrendünk,
hogy merre menjen a világ.

Mindenki ördög-maskarát ölt,
panoptikum lett az egész Föld
s az utolsó pár évtized
Jó Embere beléptidíjként
békét, vért, könnyet, kínt fizet.

Anyjuk szobrászó álma másnak
mintázta őket: messiásnak.
Hogy lett a megszenteltetett
szépségből, csókból, anyatejből,
imából e sok szörnyeteg?

Az anyaméhek kimerültek
s a Jó Embert, mint torzan-szültet
az újkori panoptikum
viaszba gyúrja, hadd röhögjön
a lombrózói publikum!

Csorna, 1945. aug. 6.

Nosza költő!

Péntek este. Holnap szombat.
Téli parkban zúg az orkán.
Árnyék féle rém visongat,
borzongásba bújt boszorkány
sirren-surran sebesen,
japánbirsról, jázmintről
targallyat tör. Meglesem.

Mi lesz holnap? Ördögszombat?
Boszorkánybál? Seprű kéne:
lovagolni ráncos combnak?
Előlépek. Huss ki néne,
huss kísértet! Perc alatt
hagyd el parkunk! Köd előtte,
köd utána, elszaladt.

Nyargaló szél átkot gajdol.
Holdat bújtat felleg korma.
Csomót gyűjtök a tört galyból:
suta csokor, seprű forma!
Mégis! Alvó, szertelen szem:
rügy van rajta, hátha pattan!
A vázámba beteszem.

Nosza költő, bűvészmester,
varázsigeek várandósa!
A Tavasz, mint Csipkerózska,
magba, rügybe rejtett testtel
alszik: téli révület
tartja fogva. Most mutasd meg,
mit tud a szent örület!

Szépülj seprő! Hókus-pókus,
rügy repedjen ágaidnak
álmán! Szívem, mint a mokus,
játszik. Várok. Hetedik nap
pár kacérka kis fodor
kibomlik az alvó Tavasz
ingéből: kész a csokor.

Kicsi csodák, kicsi műhely!
Nosza költő, bűvész-mester,
ne elégülj kicsi művel!
Tél-tiporta mártír-testtel
varázsszóra vár hazád:
csald ki csókban, vérben, hitben
elbújt alvó Tavaszát!

Kicsi ország, kicsi műhely!
Nosza költő, bűvészmester,
zengd ki nádi hegedűvel,
hogy túl síron, sáron, testen
sejted az örök Tavaszt!
Igédd nyomán jeges szíven
szirma nyíljon: a malaszt!

A lelkeknek itt a földön,
a Valóság jeges börtön!
Ha rést olvaszt hited lángja,
jégfalán új Kánaánba
láthatsz, mely vár s nem mese;
küldd be néped s menj aludni,
mint a zsidók Mózesre.

Csorna, 1946. febr. 12.

Egyedülvalóság ékessége

*Mézes szavakat szopogattam
és fűnek-fűnek csókot adtam,
féltekenységed sírt miattam.*

*Mézes szavak mézét kiszedted:
az ifjúságom visszavetted,
apám-anyámat sírba tetted.*

*Lidérc-orcát adtál a Holdnak,
barátim, kik rám fényt daloltak,
bénán búsak, vagy néma holtak.*

*Hazám vérrel, gennyel keverted,
világ szemétjét ráseperted:
ne nézhessem mint tündérkertet.*

*Rózsáim rózsévé botoztad,
szivároányaim bekormoztad,
hírem tépáztad rongy-gonosznak.*

*Kígyót fürdettél kútvizemben,
békát boromban, bűt szívémben:
minden fertőzött lett s íztelen.*

*Magányba én nem úgy kerültem
mint más: nem futva s csömörülten!
—Szahara lett minden körültem.*

*S mindezt Te tetted vélem, Isten:
éljek mindenből kisemmizten
s csupán Te légy szerelmem itten!*

*Váljék homokká eszme, frázis,
ne szomjaztasson csoda más is,
csupán Te: Végcél, szent Oázis!*

*Szent Szűz, titkos értelmű pálma,
minden remetek édes álma,
mezítlenségem rádtalál ma.*

*Te légy a kamra és az asztal:
rég Jézust tejjel, most malaszttal
táplál gyümölcsöd s úgy vigasztal.*

*A legutolsó ruha-gondot
megoldja imád, pálmalombod,
ne járjak pórén, mint bolondok.*

*Malasztol és gyökéren élek,
az ósgyökér: lét, Isten, lélek,
a véggyökér: halál, ítélet.*

*Ó békességek békessége,
búbájnak, bajnak, bűnnek vége,
ó magányosság ékessége!*

Csorna, 1946. febr. 26.

Húsvéti levelezőlap

(Minden magyar címére)

Hímes tojások tarka vackán
egy nyúl kotlik s mosolyg ravaszkán.

Sehol kopó, hajtóí hajsza
s így boldogan bólint a bajsza.

Banális kép s bután balog,
de kell az ily számár dolog.

[A csók is balga semmiség
—s elindít egy élet-mesét!]

Vedd víg lapom. Lám, perc alatt
a felvonóhid leszaladt.

Orcádon híd lett a mosoly:
leked várába fény oson.

Feltűnik udvarán a gond,
mint Jób alatt a trágyadomb.

Szorongsz mint Jób. Ma milliók
így ülnek mint Te s ép a jók!

Rég pár hímes szóá fészek-álma
kotlót várt, hogy valóra válna.

De rájuk ült a Rém uhúja
s beléjük sült az allelúja:

Szabadságból rémuralom,
csókból bűn kelt ki s unalom.

Vagy megzápultak szarvaid,
a Szépség, Jóság, Haza, Hit!

Most Jóbként ülsz. A Rém riaszt,
Kelj fel Jób, hadd mondjak vigaszt.

Van még egy nagy piros tojás,
romlatlan szó: Feltámadás!

És benne a jók vigasza:
szépség, szabadság, hit, haza.

Gurítsa a legostobább
nyúl hozzád a szót, mint csodát.

És költse ki a kegyelem,
nyúlászívú istenfélelem.

S gondold rám, ha a szeretetnek
butus csibéje megnevetet!

Csorna, 1946. febr. 24.

Köszöntjük Mészöly Miklóst

SZÖRENYI LÁSZLÓ

Mészöly Miklós hetvenéves?

Nem voltam magyar szakos, csak egy évig, heti ötvenkét órában latin, görög, perzsa filológiát tanultam az egyetemen, magyar irodalmi műveltségem megállt a gimnáziumban olvasottaknál, néha hozzájutottam egy-egy élő íróhoz, főleg Illyéshez vagy Nagy Lászlóhoz, egyszer Juhász Ferenchez is; többre nem futotta, mint hogy még nálam is tájékozatlanabb évfolyamtársnőimnek dadogjak róluk; szerelmi hátsó céljaimnak tekintve, teljesen sikertelenül.

Történt azután, hogy bekerültem az Irodalomtörténeti Intézetbe, idősebb barátaim félreismertek (azt hitték, hogy ismerem a magyar irodalmat): bemutattak hát Mészöly Miklósnak. Még ötvenéves sem volt, de a nevét sem hallottam. (Csak azért nem tévesztettem őt össze távoli unokatestvérével, Dezsővel, mint Veres Péter, mert műveletlenebb voltam, mint egy népi író.) Tisztán hatott rám tehát, az egyéniségével. Háttal ült az ablaknak, magyarázott halkán, ránk hagyva a szájtepő vitát. Pedig érdekes dologról volt szó: egy újsághírt kellett volna különböző stílusban megírni. Rendőri hír volt, egy bűnesetről, amely akkortájt az egész várost foglalkoztatta. Élő lehetett volna vezetni a témát „szocialista realista” és „nouveau roman” szerinti modorban. 68 után voltunk, egy részünk már bűzölgött az elkeseredés verejtékétől, a többiek még mosakodtak, bíztak a jövőben. Mészöly elegánsan, mint mindig, kiemelte a politikai parfümből az adott feladatot és kipreparálva, a lényegét felmutatva tárta elénk. El is bizonytalanodtunk, nem is született semmi ebből a bűdös munkából; azt hiszem, nemcsak én érzékeltem akkor, hogy mi a különbség irodalom és irodalomtudomány között. Persze, elolvastam rögtön a műveit. Másképpen hatottak rám, mint az ember; és másképpen, mint az addig úgy-ahogy ismert kortárs írók. A nagy látóhatár hirtelen eltűnt: nem éreztem, hogy úgy rángatna az írás Szent István és Kádár János között, ahogyan az összes többi író; akik legföljebb — egymáshoz képest — abban különböztek, hogy máshol tűztek ki a hosszú szellemvasúti utazáson egy-egy megállót. Viszont feltűntek terek, megsűrűsödtek pillanatok: saját, elmúlni még nem is érzett életem kezdett jele-
netekbe rendeződni, az *Atléta* vagy a *Saulus* egy-egy epizódjának olvastakor.

Elkészült az *Alakulások*. Az Intézet vitára tűzte ki, összejött vagy kétszáz ember, nem voltunk szokva Mészöly-estekhez. Dadogva próbáltam megérteni és ujjongó örömet leplezni, hiszen e számomra akkor még szokatlan szövegben hirtelen megint ott volt a magyar történelem, az a kontextus, amelyet egyedül éreztem valóságosnak; a Váradi Regestrumtól a nemzethalálíg, amelyet túl kell és túl fogunk élni.

Elmondtam, nemigen értették, mégis, évek múlva, a *Film* megjelenése után, úgy éreztem, nem én értettem félre ezt az írói fordulóponthoz.

Iszonytató magamutogatás volt mindaz, amit eddig írtam. Mi köze van hozzá az ünnepeltnek? Pedig a címet nem véletlenül választottam: kételkednem kell benne, hogy Mészöly Miklós tényleg hetvenéves. Nyilván azért, mert az a rendkívül hosszú és sötétre sikeredett alagút, amelybe az ő társaságában keveredtünk bele, egész (akkor) ifjú

nemzedék, illetve az egész nemzet, csak nemrég ért véget. Kijutottunk a szabadba, magunknak sem vallhatjuk be, hogy közben megöregedtünk. Hát még ő?! Az lehetetlen!

És talán tényleg fiatalok maradtunk. Ő mindenesetre, s ez nekünk is remény. Hányszor próbáltuk már elgondolni az ő eljövendő, következő művét, és mindig más lett az, amit lerakott asztalunkra. Vegyük csak utolsó novelláskötetét, a *Wimbledoni jácintot*. Néhány példa: az utolsó elbeszélés címe: *Nem felelt meg neki*. Úgy idéz fel egy elmúlt kultúrát, egy kiszemelt embertípust, egy elsüllyedt vidéket, hogy a halál és a pusztulás képeivel nem semmisíti meg (visszamenőleg sem) az életnek azt a gazdagságát, amit ez a halál látszólag örökre eltöröl. Hogy az élet, a létező, a maga abszurd feltételei között is egyetlen, azt csak a halál kontúrjának igen erős meghúzásával lehet érzékelteni. Az utolsó előtti novella — bocsánat ezért a sajátos visszafelé való olvasásmódot, de egy igen határozottan előretartó szerkezetet jobb először így szemügyre venni — tehát *A kitelepítő osztagnál* című írás nem is titkolja, hogy mindaz, amit felmutat, visszavonhatatlanul elpusztult, csakhogy azáltal, hogy egyértelműen a halál árnyékát borítja az idillre, az idill értékei hallatlanul felerősödnek. Politikai botrányról beszél és morálisról, de nem leleplez, nem is vall, bűnről és bűnhődésről beszél.

Csak két novellát említettem ebből az utolsó kötetből, de idézhetném a többit is. Számomra az a szerepük, hogy rehabilitálják, történelemként ábrázolják a mi szörnyű közelmúltunkat, amit azért — megbocsátható öncsalásból a túlélést segítő — ellentörténelemnek, nem-történelemnek fogunk fel és éltünk át. Pedig történelem volt az is, sajnós, vagy hál' Istennek, olyan, mint amilyen Szent Istvántól Kádár Jánosig jutott nekünk. (Más népeknek más vezetők alatt.) Ebben a korban is Istennel volt dolgunk, aki ítél és kegyelmez, vagy aki kegyelmez és ítél.

Nem sokan voltak, akik ezekben a rogyent és rogyasztó időkben vállukon tartották az eget, amely pedig ég volt akkor is, földi fejünk felett. Hogy ne felejsük el, hogy kik vagyunk, kevesen tettek annyit, mint ő. Hogy úgy éljünk, ahogyan kell.

Zárjuk egy idevágó idézettel, ugyanebből a kötetből: „ — Az a baj, hogy nem gondoltunk rá előbb, mormogta.

Mire?

Hogy meghaljunk. Már rég tudtunk volna annyit, mint ezek a romok. Valahogy így kellett volna eddig is dolgoznom, olyan erősen élni, ahogy Pompeji...”

BAKA ISTVÁN

Képeslap 1965-ből

Mészöly Miklósnak

Ültem a mélyzöld eternitlapos
konyhaasztalnál s néztem, hogy a domb
mögé — az ürbe — úgy bukik a nap,
mintha a világ vége volna ott;

s hol elsüllyedt, a felforralt sötétből
kimenekültek mind az angyalok,
félíg megfőve már, — kendermagos,
fehér és barna szárnyak seregétől

tarkállt a téli alkonyati ég;
csapkodtak, ám a köd-vattázta lég
elnyelte vad kavargásuk zaját,
csak szárnyhegyük koppant meg néha zárt

ablakomon, majd kékes fényre gyúlt
az üveg, és a pára, jégvirág
hártyáján fölfénylett az esti város:
egyszerre láttam most a Bartinát,

Baktát, Csatárt, a Jobb- s a Balparásztát,
a Sédet és a Vasúti Fasort,
s a bérházat, hol az a lány lakott,
akit nem mertem megszólítani;

és mindent megtöltött az angyali
szárnyverdesés, a hangtalan beszéd, —
láttam, hogyan szélednek szertesztét,
kísérnek át a pallón részeget,

csitítanak elmérgesült vitát,
szórnak csipetnyi sót a bablevesbe,
s szerelmespárnak juttatnak szobát,
a nagymamát templomba küldve este;

láttam, hogy szunnyad el a kisgyerek,
ha anyja vállán át föléhajol
egy rézveres, de békés angyalorr;
az állomásra épp bezakatol

a vicinális Tolna-Mözs felől,
s a forgalmista posztján, ott is egy
vasutassapkás angyal tiszteleg,
tollairól a zúzmarát lerázva;

ekkor fogtam fel: angyalok lakása
Szekszárd — a városom s a városod,
de csak amíg a hó, az éj, a csönd
párnázza, elfedvén a nappalok

lótás-futását, otromba, rekedt
lármáját, kútláncként csikorduló,
de hazugságot felvonó szavak
csörgését, — újra tó a Csörge-tó

halott vizének jégkérgé alatt,
a régi házban verset ír Babits,
Liszt zongorázik Augusznál, s szikáran
ülzs a sarokban s hallgatod Te is...

Nem tudok rólad, félíg tiltoa vagy,
és nem tudom még, hogy Te vezeted
a leforrázott égi sereget:
megrontott mézú múlt napok hadát,

de már előre megmosolygód a
Megbocsátás suta órangyalát.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval (I.)

Kedves Olvasó — szíves a meghívás, hogy egy kis asztali — szerkesztőségi beszélgetést ejtsünk meg ezen a szordinós napon. Bármiről. Sajnos, ma ez a „bármi” diszkrétan és akaratlanul annyit is jelent, hogy a mondanók — másképp úgyis alig lehet — a politikát is súrolja. Nem a meghívás szól így, a helyzet ilyen. Vagyis lélegezzünk csak szabadon, de illendő, hogy levegőt is vegyünk közben — abból, ami van. S hát mi van nekünk kéz- és szájügyben? — az utcai, parlamenti s más rokon összetételű lég. Sorsszerűen ilyen az ünnepelt ezredvégi levegőnk. Az erdeibb és magaslatibb lég rezervátumi lombikba száműzetett. Tüdőnk azonban ennél mégis igényesebb. S mivel a politika kipufogó gáza úgyis beszüremlik, próbáljuk legalább megszűrni.

Beszélgetőtársul Csehovot szeretném ideidézni, ugyanis épp az ő levelezése bilincsel le hetek óta, esténként azt olvasom újra frissülő csodálattal. Ha van közöttünk „ördög ügyvédje” (mert hát van bőven) — akkor ő az „angyaloké”; s persze orvos is közben, a szó mindenféle értelmében. Nemcsak terápiás, de egyidejűleg könyörtelen is a szókimondása, éles szeme. Ha rákról van szó, rákot mond, de nem áttolja kimondani a remény és szeretet szavait sem, nem törődve, hogy divatosak-e. Kellemetlenül őszinte ember, és lekenyerezheterlen. És most ne csak a darabjainak máig megfejthetetlen rejtélyes egyszerűségére gondoljunk, hanem a sok-sok száz novellájának gazdagságára: az emberi helyzetek tényészetének folytatásos eposzaként is olvashatók ezek, a többnyire kurta írások. Mintha figyelmeztetnének rá, hogy a részlet, a mozaik, a töredék avatott kézben képes egyenrangú beavatást biztosítani még az — úgymond — *mesélő teljességgel* szembeállítva is. A *chip* új fogalom; de meglehet, hogy az esztétika és műfajelemzés is kénytelen lesz haszonnal megismerkedni vele.

Nos, Csehov levelei eféle *chipek* az életművön belül. Az önmegnyilatkozásnak, rafinált egyszerűségnek, banális tényeknek és gondolatoknak olyan megvilágosító összekapcsolásával mutatja be önmagát, ahogy a seregnyi teremtményeit kelti élőnl élőbb életre az írásaiban. E levelek tükrében ő is egyike a saját teremtményeinek — kiléphetne bármelyik novellájából, beléphetne bármelyik színműve színpadára. Irodalmunkban Mátyás Iván ajándékozott meg bennünket ilyen tenyészetel. Hallgassunk-olvassunk bele például abba levél-diskurzusba, amit Csehov Suvorin barátjával folytat, aki könyvkereskedő is Moszkvában, de ír is, s Csehov úgy tervezi, hogy a *Manó* című darabját vele együtt írja meg. Már ebben is mennyi elragadó nagyvonalúság van; és a zseni biztonságérzete. Csehov ugyanis nem szeretett írni, de mániákus pedantériával egyebet se tudott csinálni, mint boldogan szenvedni az írástól. A levélben úgy kalandozik a még csak tervezett darab szinte már élő figuráinak bozótjában, mintha szűkebb baráti körének ügyes-bajos élet-halál kérdéseivel bajlódna lelkesen. Mindent tud a szereplőről, de várja is tőlük, hogy súgják, mi tudható még róluk. S ez már önmagában az a varázslatos intimitás, ahogy csak ő képes megszólaltatni a tárgyakat, a törekeny helyzeteket s bennük a még esendőbb embert. Miután a levél végigkószál a *Manó* szereposztásán — megjegyzi: „Blagoszvetlovhoz nem nyúlok. Galahov meg Blagoszvetlov az öné, ezekről lemondok. Nasztya nagyobbik fele is az öné. Egyedül nem birkózom meg vele. Borisz nem fontos, ezzel nem nehéz megbirkózni. A *Manó* a negyedik felvonásig az enyém, a negyedik felvonásban a Blagoszvetlovval történő beszélgetésig az öné. Ebben a beszélgetésben tartanom kell magamat az alakok alaphangjához, ahhoz a hanghoz, amit ön nem ért meg.” Hát nem gyönyörű szókimondás? Az ember boldogan

visszanyeri tőle az elveszett szerénységét. Majd úgy folytatja a levél-diskurzust, mintha csak a szereplői fecsegnének tovább az élet halálkomoly semmisségeiről. — „Ha Jézus Krisztus radikálisabb lett volna, és így szólt volna: »Szeresd ellenségedet, mint tenmagadat« — akkor nem azt mondta volna, amit akart. A felebarát általános fogalom, az ellenség szűkebb értelmű. A baj nem az, hogy gyűlöljük ellenségünket, abból kevés van, hanem az, hogy nem szeretjük eléggé felebarátunkat, akiből sok van, annyi, hogy folyót lehetne rekeszteni vele. »Szeresd ellenséged, mint tenmagadat« — ezt Krisztus bizonyára csak akkor mondta volna, ha nő lett volna. A nők az általános fogalmakból szeretik kiragadni a világos, szembeszökő részleteket. Krisztus pedig, aki felette állt az ellenségeinek, észre sem vette őket.” Majd így oldja fel a dilemmát: „Mi mindketten szubjektívek vagyunk. Ha például nekünk úgy általában beszélnek az állatokról, akkor azonnal farkasokra meg krokodilokra vagy pedig pacsirtákra és szép őzikekre gondolunk; a zoológus számára nincs különbség a farkas és az őzike között: az ő számára ezek a különbségek túlságosan jelentéktelenek.” Zárójelben azt tehetnénk ehhez hozzá, hogy Csehov, az „angyali” ügyvéd olyan zoológus volt, akinek a Tízparancsolat szerint felrohatnánk ugyan, amit az ifjú Gorkij panaszolt el sárgán irigykedve az aszkéta Romain Rolland-nak, hogy az idősebb Csehovnak már háromszáz nője volt az életében, míg neki bizony még csak sokkal kevesebb — csóválhatjuk ezen bűnös fejünket, azt viszont el kell ismernünk, hogy Csehovnak nem volt érzéke a rasszizmus, fundamentalizmus, vatráskodás iránt. Pacsirta, farkas, neki édesmindegy volt — csak szülessenek meg azon az átkozott papíron, aztán a sors ugyis megteszi velük a magáét. Végezetül pedig így okítja a barátját: „Az újságírás fogalmát ön igen széleskörűen elsajátította; de azok az apróságok, melyek a közönséget izgatják, az ön számára semmisségek... Ön elsajátította az általános fogalmat, és éppen ezért az újságkiadás sikerült önnek, de azok, akik csak részlet dolgokat voltak képesek felfogni, csődbe kerültek... Botkin meg Zaharjin úgy hisznek az orvostudományban, akár az istenben, és épp ezért tudnak felemelkedni az »orvostudomány« fogalmáig. Ugyanezt mondhatjuk a szépirodalomról. Az „irányzatosság kifejezés éppen abból ered, hogy egyes emberek nem képesek felülemelkedni a részletkérdések fölé”. — Majd bocsánatot kér a barátjától, hogy már a harmadik oldalt írja tele, pedig már késő éjjel van. Búcsúzom én is, kedves olvasó — rábízom önöket Csehov társaságára: ő mindenkinél jobban meg fogja óvni önöket attól, hogy az „irányzatosság” bűnébe essenek. Aminél kurzus-divatosabb és kifizető-döbb bűn — sajnos — változatlanul nincsen manapság.

Következő számainkból:

Robert Spaemann: Vége az újkornak?

Mészöly Miklós: Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval

Csaplár Ferenc: Kassák, a próféta

Hatalom és jog

Carl Schmitt: Beszélgetés a hatalomról

Holczhauser Vilmos: A legalitás útvesztői (Carl Schmitttről)

Ferenczi László: Ferrero és a hatalom

Mitől félünk? Miben reménykedünk?

Válaszok Lengyelországból

STANISŁAWA GRABSKA

A Lengyelországot fenyegető veszélyeket a jobb megértés kedvéért külső és belső veszélyekre osztom. A legnagyobb külső veszélyt Európának ezen a felén és a Szovjetunióban az jelentené, ha a helyzet odáig fajulna, hogy a mindenkinek mindenkivel való kisebb konfliktusai teljes káoszhoz, fél Európa „libanizációjához” vezetnének, ahol senki sem tudja, hogy mit hoz a holnap, és menekültek tömegei vándorolnának országról országra. Ez előfordulhat, ha a nacionalizmusok és a szomszédok gyűlölködése győzedelmeskedik a józan ész és az olyan törekvések felett, amelyek célja a nemzetek és kisebbségek jogait közös erőfeszítésekkel, a jogok és kötelességek kölcsönös tiszteletben tartásával garantáló világ létrehozása. Egy másik nagy külső veszélyforrás az önkényuralmi vagy totalitárius rendszer visszatérése lenne a Szovjetunióban, valamint az az eshetőség, hogy olyan olyan megegyezés jön létre a megerősített Szovjetunió és Nyugat-Európa között, amelynek vezetője az egyesített Németország lenne. Lengyelország számára az orosz–német szövetség már nemegyszer halálos veszélyt jelentett. Napjainkban ez egy újrakeményített, totalitárius vagy önkényuralmi Oroszország lét-rejöttével lenne ismét reális alternatíva.

Ami a belső veszélyeket illeti, azok sem kevésbé ellentmondásosak. Az egyik a fogyasztói társadalom gyakorlatias materializmusa, annak is az a változata, amelynek vezérelve a becsületesnek nem nevezhető, kommunizmustól örökölt kereskedési módszerek és pénzügyletek, a múlt századi kapitalizmus ragadozó étvágya. A gazdasági életben uralkodó káosz a gátlástalansággal párosulva nemcsak az ország fejlődését ássa alá, hanem a társadalmi élet kultúráját is lezülleszti.

Ha a fellépő káoszt bölcs gazdasági intézkedésekkel sikerül is megfékezni, továbbra is fenyeget a haszonelvűség morális és lelki csapdája. A kulturális és szellemi értékekkel szembeni értetlenség már ma is megszüntetéssel fenyegeti a könyvtárakat, kulturális ismeretterjesztő intézményeket, művészeti műhelyeket stb., mivel a helyi önkormányzatoknak, lakásszövetkezeteknek inkább érdekükben áll a helyiségeket jó pénzért értékesíteni, semmint azokat mérsékelt áron a művészek vagy kulturális intézmények rendelkezésére bocsátani. Ha tovább folytatódik minden kulturális intézmény és a legkülönbözőbb alkotók elszegényedésének folyamata, ez a kultúra egészét veszélyezteti olyasféléképpen, mint a tizenkilencedik században, amikor nagy művészek éltek nyomorban és haltak éhen. Az igazán komoly, magas kultúra helyébe a legalacsonyabb szintű, amerikai mintára sokszorosított szórakoztatóipar lép.

Az ezzel ellentétes irányból jövő veszély az a csábítás, hogy felülről jövő intézkedésekkel, drákói jogszabályokkal próbáljuk megmenteni az etikát és kultúrát. Ez természetesen előbb-utóbb önkényuralmi rendszerbe torkollna. Egy keresztény formációban pedig türelmetlenséget váltana ki a másképp gondolkodók iránt, egy szűk látókörű konfesszionalizmus nevében követelne egyhangú egyetértést az élet minden területén.

Általában ez az alapállás vezet mindennemű nacionalizmushoz. A „katolikus-lengyel” jelszó nálunk ilyen, nemzeti és felekezeti sovíniszta hagyományoktól terhes, és egyelőre csak a közélet perifériáin ugyan, de határozottan megfigyelhetjük e magatartásformák újjáéledését. Újabb veszélyt jelent, hogy a fenti ideológia képviselői elriasztják a katolikus egyháztól azokat, akik a kommunista rendszerrel szembeni közös küzdelmekben közeledtek hozzá, együttműködve az ökumenikus törekvéseket magukévá tevő, a jó szándékú emberek összefogása iránt nyitott keresztényekkel, akik nem tettek különbséget hívő és nem hívő között, s nem érdekelte őket a felekezeti hovatartozás.

Az új állami struktúra kialakulásában nagyon veszélyesnek tartanám, ha egy autoriter rendszer gyökeresedne meg, amelyben a hatalom politikai szükségletei szerint változtatná a törvényeket. Egy másik helytelen változat lenne a túl gyenge végrehajtó hatalom, amely nem ura a társadalmi, gazdasági és politikai életben végbemenő folyamatoknak.

A reményről szólva sorra kell vennünk az előttünk nyitva álló lehetőségeket és azokat az erőket, amelyek ezek kiaknázásának letéteményesei. A lehetőség már maga az új létformák létrehozásának szabadsága társadalmi és nemzeti szinten. Vagyis az az esély, hogy létrehozhatunk egy jogállamot, valódi helyi önkormányzatokkal, amelyekkel az állami hatalom valódi, kompetens viszonyban áll. Létrehozhatunk egy olyan alkotmányt, amely megfelelően állapítaná meg a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom kapcsolatát és kompetenciáját, megteremtené az állampolgári gazdasági és politikai jogvédelem hatékony rendszerét. E szabályozások részleteitől függetlenül alapvető fontosságú a jogrendszer szilárdsága, mely stabil viszonyulási rendszerként működve lehetővé teszi, hogy terveket alkossunk saját életünkben.

Ugyanígy előttünk áll annak a lehetősége is, hogy végre megteremtsük a társadalmi együttműködés kultúráját, fölélesszük a valódi társadalmi életet, létrehozzuk a közösségek közösségét, amely az egymás iránti jóindulat, az egymást támogató és minden emberi szükség iránti nyitottság alapjain működik. Ma már nem illúzió az alkotói és kutatói szabadság, nem utópia az értékeken alapuló iskolarendszer, az egyetemnek autonómiája. Az új nemzedékeket meg kell tanítanunk az önálló kezdeményezésre és arra, hogy maga vegye kézbe sorsának irányítását, nem feledkezve meg a társadalmi szolidaritás érzésének kifejtéséről sem.

A nemzetközi kapcsolatok terén új szövetségeket alakíthatunk ki, torzsalkodó nemzetek összefogását, garantálhatjuk a kisebbségek jogait, kölcsönös garanciákkal megte-methetjük a kölcsönös biztonság érzését. E lehetőségek megvalósításának forrása nem más, mint sok millió ember vágyakozása arra, hogy értékesebb, emberi életet éljen. Konkrét forrásként kínálkozik az a társadalmi mozgalom, amely a kommunista rendszerek bukásához vezetett és e mozgalmak között létrehozott kapcsolatok, ami nemzetközi kapcsolatokat jelent. Itt a közelmúlt ellenzéki mozgalmaira gondolok, valamint például a Lengyelországban megvalósult munkás-értelmiségi, hívő-ateista, lengyel-kisebbségi összefogásra. A közös harcban született szolidaritás olyan tapasztalat, amely mind a mai napig, minden megosztó törekvés ellenére él. Az új mozgalmak mindegyikében találkozhatunk különböző társadalmi csoportok képviselőivel.

A következő erőforrás a hit. Itt most nem hitvallásra gondolok. Van, akinek ez a katolikus egyház Istenét jelenti, másoknak más vallást és más istent, vagy az emberbe és a morális értékekbe vetett hitet. Úgy gondolom, hogy egyedül a hit lehet olyan hatalmas erő, amely a cinizmus és gyakorlati materializmus ellenében képes a világot megváltoztatni. Ezért véleményem szerint a különféle módon hívő emberek összefogása mai világunk nagy lehetősége. Itt igen lényeges különbséget tennünk az Isten- és emberhívők, valamint a vallási fanatikusok között, akik a vallási-társadalmi és politikai azonosulást hirdetik az Istenhez fűződő személyes kapcsolat helyett, amely minden ember vallási szabadságának elismerését feltételezi. Én reménykedem, hogy az emberek vallásossága a személyes hit, a minden ember iránti nyitottság irányába fejlődik majd, azaz a széles értelemben vett ökumenizmus, minden jó szándékú ember összefogásának irányába.

A mi régióinkban vallási feszültséget elsősorban pravoszlávok és görög katolikusok között észlelhetünk.

Lengyelországban a római katolikus egyház a görög katolikusok támasza lett. Azonban továbbra is törekednünk és vigyáznunk kell arra, hogy a pravoszláv egyházak az egész világon elismerjék a görög katolikusok jogát történelmileg kialakult különállásukhoz, s hogy a pravoszlávok nagylelkűséget gyakorolva adják vissza a görög katolikusoknak az egyes államok által elkobzott és a pravoszláv egyháznak adományozott templomokat. Nagy reményekre adna okot, ha a különböző felekezeti és rítusú keresztények összefognának. Ugyanezt mondhatjuk az egyes vallások viszonyáról is. Nem adhatjuk fel a reményt, hogy a mohamedán világ is megnyílik majd egy ökumenikus dialógus számára. Nagy jelentőségű a katolikus—zsidó dialógus is.

A remény legfőbb forrása számomra mégis maga az Isten. Szerintem az emberiség története a megváltás története, és mindaz, amiben napjainkban részünk van, nem más, mint a megváltás része. Ezért nem félek túlságosan azoktól a részvevőktől, amelyről a körkérdés szól, sem pedig a társadalom, az egyházak, vallási csoportok betegségeitől. Hiszem, hogy az emberekben felébredt jó iránti vágyakozás, az összefogás igénye minden rossz ellenére erősebb lesz, s hogy hamarosan megtesszük, megtehetjük az új történelmi lépést egy emberibb s ezáltal Istenhez közelebb álló világ felé.

Mit várok a lengyel egyházaktól, a hazámban élő keresztényektől? A fent már említettek alapján szeretném külön kiemelni a hazám minden egyháza és vallása közötti ökumenikus mozgalom jelentőségét, valamint hívők és nem hívők összefogását, együttműködését a tízparancsolat etoszának elismerése alapján, amely nemcsak a dolgok, hanem emberi értékek etosza is.

Az egyes országok többségi egyházaitól elvárom — így Lengyelországban a katolikus egyháztól — hogy az emberi értékek letéteményese legyen. Ez a társadalmi életben segítőkészséget, törődést, a lelki életben pedig lelki támaszt jelent a kis közösségeken belül — így válhatnak az egyházközségek közösségek közösségévé, a kölcsönös szolgálat iskoláivá. E közösségeknek olyan helyé kell válniuk, ahol az ember tanúja lehet az ima és a felebaráti szeretet gyakorlati egységének, a liturgia és az élet, az isteni kinyilatkoztatás teológiai gondolatai és a hitünk szerinti gyakorlati cselekvés egységének.

A reánk váró nagyon nehéz gazdasági viszonyok között az egyházaktól könyörületességet, az emberi szükségletek iránti érzékenységet, ezek orvoslását várom. A kultúra nehéz helyzetében az egyházaknak menedékül kell szolgálniuk a művészetek, minden alkotó tevékenység és a könyvek s olvasóik befogadására. Nagy álmom a plébániák mellett működő keresztény kultúrház, amely felkarolja nemcsak a vallásos, hanem minden emberi értéket hordozó művészetet is. Az a mozgalom, amelyet a lengyel katolikus egyház indított útjára a kultúra védelmében a kommunista demoralizálás megfékezésére, most a kultúra elpiacosodásának kell hogy gátat vessen.

Az egyházak a hit közösségei. Mint közösségnek az emberi világ evangelizációja a feladata, Isten szeretetének, ember és Isten, ember és ember egységének hirdetése. Ez a feladat az evangélium hirdetésével, életünk evangéliumi kereteinek megteremtésével, azaz a szeretet alapján való szervezésével valósul meg. A világi keresztényektől ezért azt várom, hogy vegyenek részt közéletünkben, mindig szem előtt tartva a gazdasági és a politikai élet etikai aspektusait. A vallási és egyházi közösségek vezetőinek azonban nem az a feladata, hogy híveik politikai meggyőződését irányítsák, hanem hogy az embereket az értékek iránt érzékennyé tegyék, egyházukon kívül pedig arra kell törekedniük, hogy mindig az emberi jogok védelme mellett foglaljanak állást, a gazdasági és politikai valóságot pedig morális értékítéletnek vessék alá. Az ilyen tevékenység példái számomra az utolsó pápák által kibocsátott társadalmi enciklikák. Meggyőződésem, hogy Lengyelországban II. János Pál pápa tanítása a társadalmi értékudat igen jelentős forrása, és reménykedésre ad okot az a tény, hogy a katolikus egyház igen nagy súlyt fektet az enciklikákban foglalt elvek hirdetésére s azok átültetésére a gyakorlatba.

STANISŁAW LEM

1. A ránk leselkedő veszélyeket valamilyen sorrendbe kell állítanunk. Az első — a kommunista rend örökségének korántsem véletlenszerű összekapcsolása a társadalmi-politikai éretlenséggel. Ez azonnal a szemünkbe ötlük mind a Watesa-tábor, mind kormány képviselőinek megnyilatkozásaiban. Különösen szembetűnő a mikropártok képviselőinél, akik szereplésük során pártjukat tipikus kommunista frazeológiával mutatják be anélkül, hogy ennek tudatában volnának. Elég azonban, ha szónoklatukban a „katolikus” szót marxistával helyettesítjük be, azonnal látni fogjuk, hogy „az elmúlt időszak” közhelyeit mondják, újabb, vagy legalábbis saját politikai ötletek hiányában. Ezt a helyzetet nem is neveznék veszélynek, ha nem kéne figyelemmel lennünk az alábbi körülményekre. Tekintve, hogy ma már mindenki alapíthat pártot, ezt sokan meg is teszik. Ezt követően azonnal a médiákhoz furakszanak, műsoridőt kérnek, s ők, akik egy 38-millió társadalom mindössze ötszázszázad részét alkotják, „a nemzet törekvéseinek és érdekeinek hiteles képviselőiként” lépnek a széles közönség elé. Az üres frázisokat a keresztény eszmékre való hivatkozással álcázzák, ami a jelen összefüggésében, amikor fogalma sincs senkinek arról, hogy *mi* a demokrácia és *mi nem*, a tökéletes szellemi tehetetlenséget álcázza, s nem nehéz felfedeznünk ennek egyetlen célját: a hatalomban való részvételt, vagy legalábbis egy kis szerepet a politika hatalmas színpadán! Ezért van az, hogy teljesen alkalmatlan emberek, akiknek a kezébe politikai öngyilkosság volna bármilyen állami funkciót adni, megbízható politikusoknak látszanak anélkül, hogy kézzelfogható programot tudnának fölmutatni néhány molyrágta, rég aktualitását veszített, a történelem archívumából előásott elméleten kívül.

2. Majd egy éve írtam egy levelet a *Gazeta Wyborczą*-nak arról, hogy nálunk nincs tőkepiac és hogy a tőkét a világon sehol sem lehet *mással* pótolni. Napjainkban, amikor arról folyik a vita, hogy melyik kis-, mini- vagy pszeudopárt kapja meg a kormánytól ajándékba az egyik nagy példányszámú sajtóorgánumot, igazolva látom, hogy még abban is igazam volt, amiről nem is hittem volna. Mert hiszen a kegyek, adományok és hivatalok szétosztogatása tipikus totalitárius módszer, amivel szemben védekeznünk és félnünk kellene, mint ördögnek a szenteltvíztől, mert az osztogatásból új fikciók ébrednek: mintha a népet képviselné, a néphez és a nép nevében szólhatna az, akinek a hívei mind elférnek azon a bizonyos díványon. A demokrácia feltételezi a sajtó függetlenségét, amely senkinek sem hízeleg, kritikusan objektív értékeléseket közöl.

Nálunk fordított a helyzet: itt olyan sajtót akarnak létrehozni, méghozzá fölülről, amely az ajándékok fejében függő helyzetbe került különböző érdekcsoportoktól, szemben belül és kívül. Azt a kritikát azonban amely a televíziót pártossággal, információkkal való manipulációval vádolja, méltatlan politikai kampányfogásnak érzem, tipikus és gyakran rágalmazó pletykának, amivel azért élnek olyan gyakran, mert könnyű megúszni, nem jár semmilyen következménnyel. Ez a legjobb módszer arra, hogy gúzsba kössük a potenciális „mediokratákat”, és azok a csoportok kerüljenek előtérbe, amelyek még a politikai periférián sem szerepelnek, mivel egyszerűen csak program nélküli önjelölt pártok. A veszély abban áll, hogy ezek együttesen Lengyelországról egy fiktív, minden alapot nélkülöző képet állítanak össze. Ne adj Isten, hogy a tévénezők többmillió táborá és az újságok olvasói éppen azoknak higgyenek, akik az őrüknél fogva akarják vezetni őket.

3. Harmadik pontként említem — bár tulajdonképpen előidéző okként kéne említenem — a Szolidaritás táborának fölbomlását, a túl korai elnökválasztást, amely nemcsak túl korai, de ártalmas is. Watesa különös ihletettséggel verte szét a Szolidaritást, semmisítette meg azt a nagyszerű, példátlan mítoszt, melyet az egész világ csodált. Mivel teljesen nyilvánvaló, miről beszéltek, fölösleges hivatkoznom a Pápára, aki Istenre hivatkozva szólított mindenkit az egység megtartására, mert hiszen benne van minden erőnk. A létrejött pluralizmus nem alakulhat át semmilyen egypártrendszeré, s az a tény, hogy a kommunizmusban való ellenzéki ségért kapott börtönévek igazolványa

elsőbbséget jelent a kormányba való bejutáshoz, nem csupán általános, hanem elvi jelentőség is, hiszen ők legalább kiállásuk hitelességével, sokszor pedig szakmai kompetenciájukkal is bizonyítottak az ellenállás idején. Természetesen lehetnek közöttük vezetőkre alkalmatlanok is, ezek szelekciójáról írt még 1949-ben kiváló cikkét W. A. Zbyszewski, amelyet a Párizsban megjelenő *Kultúra* című folyóirat közölt az év szeptemberében, „Egy pesszimista látomásai” címmel. Watesa számára azonban minden szövetséges megfelel, politikai múltjára és hitvallására való tekintet nélkül — ennek köszönhető aztán, hogy táborában és kampányában mindenféle politikai csodabogarak is föllépnek, látható bizonyítékául a társadalmi éretlenségnek, amely abban a passzivitásban és közömbösségben nyilvánul meg, amellyel e személyeket fogadják, nem is említve a vakságot, amelytől nem látják, hová kerülnének e fura kreatúrák, ha Watesa megnyerné a választásokat. Watesa azt mondja: a sajtó kimenetelétől függetlenül a következő kormány rosszabb lesz, mint a jelenlegi, mert egy ellentététől, civódásoktól gyötört parlament fogja életre hívni. A „gyorsítás” jelszavát, amelyet Watesa léptenyomon hangoztat, össze kellene vetni annak a valós gyorsításnak a maximumával, amely a volt NDK-ban zajlott le: a régi rendszer azonnali, az egyesülést követő megszüntetésével és a kapitalizmussal való drasztikus konfrontációval, játékszabályainak bevezetésével: ott a legtöbb a munkanélküli, csódtömeg, sztrájk és elégedetlenség. Erről nálunk csak alig-alig vagy egyáltalán nem esik szó. A sajtó képviselőinek vasárnapi televíziós vitája a hét eseményeiről a tudálékosság, a hozzá nem értés és az elvakultság szánalmas és arcpirító iskolapéldája, mert láttán az az érzésünk támad, hogy Lengyelországban már nincsenek okos emberek. Ez természetesen nem igaz, csak az derül ki belőle, hogy az jut szóhoz, aki a leghangosabban kiabál. Nálunk a „demokrácia” a rágalmak, pletykák, gyanúsítgatások, hamis állítások szabadsága, amely a legalkalmasabb emberekről a legaljasabb szándékokat feltételezi, s ezt az egészet „a politikai harc légkörének” nevezi. Nem nehéz észrevenni, amit a miniszterelnök „a gyűlölet légkörének” nevezett. A tudatlanság és a rossz értékítéletek, különösen a külpolitikában, valamint az agresszívebb oldal korteseinek kampánystílusa azt fogja eredményezni, hogy Lengyelország nemzetközi megbízhatósága és beszámíthatósága hosszú ideig rendkívül alacsony lesz.

4. A zűrzavart még növeli a sajtó igen gyatra színvonala. Az újságok olvasókra s ezáltal a túléléshez szükséges pénzre vadászva nem objektív információkat, hanem szenzációkat közölnek szívesebben. Így lehetetlenné válik olyan napilap létrejötte, amely legalább tartalmában hasonlítana a *Le Monde*, *The Times*, *International Herald Tribune* és a hozzájuk hasonló nagy lapokra. A jó minőségű politikai pártosság egyáltalán nem zárja ki az információt.

5. Watesa táborának ígéretései a következő veszélyforrás, mert egy részük minden fedezet nélküli, egy másik részük pedig egymást kioltó ellentmondásokból áll. Ha mindannyian százmillió zlotyt fogunk keresni, akkor ez a pénz még azt a papírt sem fogja érni, amire kinyomtatták. A dolgozói részvények pedig a hírhedt totális köztulajdonba vételt ismétlik meg: eredménye az, hogy, mivel a nemzeti vagyon látszólag mindenki tulajdona, valójában senkié sem. A volt apparátus „gyorsított” ütemű elbocsátása nem lenne rossz, ha lennének embereink (értsd: szakembereink) az efféle váltáshoz, ráadásul állami szinten (ehhez egy másik Lengyelországra lenne szükség), és ha ez a szabály szigorúan vonatkozna azokra is, akik tegnap azoknak a pártoknak a tagjai voltak, akik annak idején a szovjet rezsim többpártrendszerének palettáját színesítették. E szervezetek volt tagjaira többéves tilalmat kellene elrendelni, hogy se államhatalmat ne gyakorolhassanak, se parlamenti mandátumra ne pályázhassanak. A demokrácia nem azt jelenti, hogy a tolvaj „fogják meg, tolvaj!”-t kiabálhasson azokra, akik soha semmit sem loptak.

6. Vég nélkül sorolhatnám a parlamenti példákat arra, hogy mennyire nem értik a demokrácia lényegét. Mit mondhatunk akkor a társadalomról, amikor Watesa buzdításait az annyira áhított kemény kéz kormányzási ígéretként fogják fel. Ez is a szovjet

rendszer maradványa. A totalitarizmus nem mondja azt, hogy *nem* demokratikus, hiszen „demokratikus centralizmusról” beszél, aki pedig a kemény kézre szavaz, az diktatúrát akar. Semmi okot sem látok, amiért bármilyen pluralizmus álarca mögé kellene rejtőznie. Egyszóval, félek a Kali-féle etikától, a kis néger fiútól Sienkiewicz regényéből, aki, mint tudjuk, halhatatlanná tette saját alapelvét: Ha Kalitól lopnak, az rossz, ha Kali lop, az jó.

II.

Egy születést nem „gyorsíthatunk” harapófogóval anélkül, hogy kárt ne tennénk az újszülöttben. Az a kikényszerített és gyorsított szuverenitás, amelyet azok hangoztatnak, akik a szovjet hadsereg azonnali távozását követelik (ami persze fontos, de nem elsőrendű), kétes kimenetelű eredményt hozhat. A reményt abban látom, hogy Lengyelország túlélt több felosztást, felkelést, Hitler és Sztálin népirtását, valószínű hát, hogy az újabb megpróbáltatásokat is kiheveri: és ha ez bekövetkezik, valamikor 2010—2015 táján majd kezd kilábalni a posztkommunista mocsárból, a politikai nyelvezetek bábéli zűrzavarából, hibákból és csapásokból, amelyeket a tehetségtelen trónkövetelők zúdítottak rá, no meg a társadalom éretlensége, a készenlét hiánya, a „demokrácia”, amelyet könnyű lefordítani fundamentalista parancsszavakra, evangéliumi igékre. Szóval furcsán fog hatni, hogy minél inkább nemzeti és keresztény valaki, annál kevésbé toleráns, és a „*Szeresd ellenségedet!*” ősi hangjával való összevetésben kompromittáló vereséget szenvedne.

III.

Józef Zycinski atya azt írta a *Tygodnik Powszechny* katolikus hetilap egyik idei számában, hogy a katolicizmus nem lehet olyan takaró, amellyel mindenki minden helyzetben takarózhat. Az egyház diadalt ülhet, hiszen évszázadok óta tudjuk, hogy az elnyomás csak használt életerejének. Elnyomásra itt természetesen senki sem gondol, csak némi megfontoltságra. Az egyház lerázhatná magáról azokat, akik teljesen jogtalanul, mert semmi közük a keresztény elvekhez, úton-útfélen rá hivatkoznak, ily módon kívánván legitimálni önző, önös tetteiket.

1990. október

JAN JÓZEF SZCZEPANSKI

Úgy gondolom, hogy a lengyelek többsége ma azt mondaná, hogy hazánk éppen csak építeni kezdett függetlenségét a közvetlenül rendkívül nehéz helyzetből eredő veszélyek fenyegetik, valamint az az egyre nyilvánvalóbbá váló tény, hogy ismét kontinensünk két legerősebb politikai hatalma közé szorultunk gyenge partnerként. E félelmeket, bármily indokoltak is, nem tudom teljes egészében osztani. Az Európában most kialakuló új politikai és gazdasági viszonyok rendszere lehetővé teheti számunkra, hogy kilábaljunk a gazdasági kátyúból (természetesen csak az egész társadalom bölcs és következetes közreműködésével), valamint végre megtaláljuk helyünket azoknak a népeknek a társaságában, akik számára a területi expanzió már nem elsődleges politikai cél. Állami létünket sokkal inkább veszélyezteteti belső viszonyaink alakulása.

A számunkra oly fontos függetlenség és szuverenitás kérdése egyáltalán nem olyan egyértelmű, mint amilyennek az kezdetben tűnhet. Vajon Hitler Harmadik Birodalma,

a Vörös Khmerek Kambodzsjája vagy Sztálin Szovjetuniója független és szuverén állam volt? Kétségtelenül az. A függetlenség és szuverenitás magasztos eszméi tehát nem zárják ki a terror, az agresszió és a népirtás fogalmát. Bízom benne, hogy Lengyelországot ilyerté végletek nem fenyegetik, létezik azonban még egy csomó közbülső lépcsőfok az intolerancia, idegengyűlölet és szülkátórkörűség grádicsán. Mindenesetre eleget, hogy eltértsen a demokrácia útjáról. Ettől féltém legjobban Lengyelországot. Mert már ma látható, hogy amikor megpattant a totalitarizmus fűzöje, fölélednek a régi démonok. A tegnapi nacionalizmus és a tegnapelótti lázítás rémei.

A remény forrásai természetesen bizonytalanok. De léteznek. Mindenekelőtt az, amit a Szolidaritás etoszának szoktunk nevezni. A Szolidaritás — a legnagyobb és legeredményesebb társadalmi mozgalom Európának ezen a felén — példátlan sikerét annak köszönheti, hogy következetesen szembeszegült a totalitarizmussal és az erőszak minden módszerét elvetette. Sajnálatos módon mostanában, megváltozott körülmények között, e mozgalmat kikezdte a politikai játékok eróziója, ami elválaszthatatlan a hatalomért folytatott harctól, de az általa kialakított magatartásformák nem tűntek a semmibe, és reménykedhetünk, hogy gyümölcsözni fognak a jövőben. A remény másik forrását azok a szerkezeti változások adják, amelyek a lengyel társadalomban végbementek. A műveltség szintje lényegesen magasabb, mint a háború előtt. Eltűntek az írástudatlanság sötét foltjai, ledőltek az osztályok közötti falak, s lassan elmosódik a város és a falu közötti éles civilizációs különbség. Véleményem szerint adottak a feltételek ahhoz, hogy megszüntessük a hamis egyenlőségesdi látszatát, helyet adjunk az állampolgárok gazdasági és kulturális kezdeményezéseinek, eltiporjuk a korai kapitalizmus hiéna-szemlémet, s megoldjuk a szorongató ökológiai problémákat.

Ha arra a kérdésre kell választ adnom, hogy milyen szerepet szánok a hazámban működő egyháznak és az itt élő keresztényeknek, akkor csak a római katolikus egyház szerepére szorítkoznék, amely Lengyelországban az egyik leginkább befolyásos erő. Paradox módon a legnagyobb veszélyt éppen a győzelem kivívásában játszott döntő szerepe jelenti számára. Meggyőződésem, hogy a politikai sikerek és az anyagi gyarapodás nem kedvez valódi küldetésének betöltésében — a lelki küldetésben. A lengyel egyház kiválóan látta el feladatát az elnyomatás és a veszély éveiben. Ma, amikor győzedelmeskedett, ismét enged a klerikalizmus régi csábításának. Egy modern demokratikus államnak, amely a pluralizmus és tolerancia elveire épül, világi államnak kell lennie. Az egyház természetesen részt vehet a közéletben, de működésének körét meg kell határozni. E körbe tartozik az erkölcsre nevelés, az értékrend megszilárdítása. Ezek az értékek segítették a Szolidaritást a totalitárius rendszer megdöntésében. Az egyház és a keresztények tevékenységi köre tehát továbbra is óriási, de az egyház számára végzetes lehet, ha tevékenységét a hatalom bátyái mögöl kívánja gyakorolni.

STEFAN SWIEZAWSKI

Napjainkban szünet nélkül igen sokat beszélnek a prularizmusról, azaz a sokféleségről és különbözőségről, ami minden kétségen kívül a szabadság mellett igen lényeges összetevője a demokráciának. Azt azonban nem tudatosítjuk magunkban eléggé, hogy e pluralizmust is, mint sok, általunk választott irányt, két tévút veszélye fenyegeti. Lehet belőle uniformizmus (ami mindenfajta totalitarizmust jellemez), vagy köddé, kaotikus porrá is válhat. Ma, amikor az emberekben még izzik a totalitarizmus elleni általános gyűlölet, a pluralizmust e második veszély fenyegeti.

Ez az új bábeli átok, amely olyan, mint egy mély lelki betegség, amelytől mind a magán- és közéletben, mind hazai és nemzetközi kapcsolatainkban egyaránt szenvedünk. Nemcsak a közös nyelv hiányzik, (talán a középkori latin nyelv volt az utolsó próbálkozás e nyelvi közösség megteremtésére), hanem a mai kultúrában már eltűnnek azok a kapcsolatfoslányok is, amelyek az embereket megannyi köztük lévő különbség ellenére is összetartották. Korunkban a legfőbb rossz annak a szilárd lelki bázisnak a hiánya, amely egyesítene minden egyént és közösséget, kultúrára vagy valásra való tekintet nélkül. Ahhoz, hogy újra megeljük ezt az alapot, és végleg megszilárdíthassuk, nem elegendők az emberi jogokról, lelkiismereti szabadságról szóló magasztos nyilatkozatok, amelyeket parlamentek és bíróságok hagytak jóvá különböző korokban különböző földrészekben. Túlságosan is jól látszik, mennyire tehetetlenek és erőtlének azoknak a büntetteknek egész óceánjával szemben, melyek továbbra is szagatják az emberiség egységének megmarad darabjait.

Erre az egységre nemcsak az emberiség legnagyobb elméi vágnak (például az egység és ősegység kiváltsága Platónnál és a neoplatonistáknál), minden nép, minden korban álmódzott az egyetlen vallásról és egyetlen bölcsességről. Az egység utáni vágyakozás a tartalma az olyan szerteágazó irányzatoknak is, mint a mai újteozófia (a New Age), amely minden hitvallás relativizmusát hirdeti. Ezek az irányzatok megmutatják, mennyire súlytalanok a papíron lévő nyilatkozatok és a minden ember méltóságának megmentése és az emberiség egyesülése érdekében szervezett nagy nemzetközi konferenciák. Együttal azonban arról is tanúságot tesznek, hogy az embernek elemi szükséglete, hogy rendelkezék egy egyértelmű, univerzális viszonyulási alappal. Minden gondolkodó ember nemcsak „una religio in rituum varietate”-ra vágyik, hanem egy egységes bázisra is, amelyre az emberi lét végtelen különféleségében szilárd pilléreként támaszkodhatunk; olyasvalamire, ami megvalósítaná az igazi egységet a sokféleségben (unitas in varietate).

Az európai keresztény hagyomány itt sok megoldást kínál. Az új, modern Európában nincs szükségük olyan modellekre, mint a Szent Római Állam középkori monarchiája, vagy a korabeli Christianitas, ami afféle „latin népek egyesült szervezete” volt. Ezek ún. „zárt” modellek, olyanok, mint a védőfállal körülvett várak, melyek védtek az ellenséggel szemben, de a totalizáló tendenciákat is erősítették. Azt hiszem mostanában, a nagy döntések idején, az európai ház építésénél olyan mintákat kell felidéz-nünk, amelyek a középkor alkonyán a krakkói Jagelló Egyetemen, száz évvel később pedig Salamancában hozták meg a régi és az új világ programszerű találkozásának gyümölcsét. Paweł Włodkowicra és Bartolomeo Las Casasa és követőire gondolok itt.

Mindketten azt hirdették, hogy létezik egy objektív természeti törvény, amely még az evangélium tanításánál is ősbib. Számukra nyilvánvaló a lényeges különbség a természetes rend és a kegyelem természetfölötti rendje között. A természetes rend minden ember számára közös, hívők és nem hívők, megkereszteltek és meg nem kereszteltek számára egyaránt. Magába foglalja a megismerés szféráját (különösen a természetes, filozófiai bölcsességet) éppúgy, mint a cselekvés szféráját (az egyéni és társadalmi erkölciség alapvető elveit). A krakkói tudósok (a kereszties lovagokkal a pogányok és szakadárok jogaiért folytatott harcban) és a spanyol gondolkodók (a konkvisztádorokkal az Újvilág pogány lakosainak jogaiért folytatott harcban) Pál apostol nagy gondolatát idézték. Szent Pál emlékeztet arra, hogy minden ember — függetlenül a kinyilatkoztatástól — természeténél fogva képes Isten létezésének természetes megismerésére, és néhány isteni tulajdonság és mű felfogására is (a természetes filozófiai bölcsesség szférája), lelkiismeretében pedig megtalálhatók a természeti törvény legfőbb elveinek kódjai (a természetes, nem-hitvallási moralitás szférája).

A természettörvény körébe tartozik a házasság elszakíthatatlansága, az abortusz tilalma, a nő és a gyermek jogai, a lelkiismeret, a meggyőződés és a hit szabadsága, a népek önrendelkezési joga, a háborús agresszió tilalma stb. E törvények az emberre mint olyanra vonatkoznak, és függetlenek ilyen vagy olyan vélekedésektől és vallási

nézetektől. Hasonlóképpen van ez az elmélet területén: az Istennek, mint minden létező végső forrásnak, az ember halhatatlanságának, a világ rendjének és értelmének igenlése — ez mind olyan igazság, amelyhez az ember eljuthat a kinyilatkoztatás fénye és hite segítsége nélkül is.

Igy a metafizika és a természettörvény kérdése korunk kulcsproblémájává lépett elő. A kontempláció és bölcsesség szférájában, valamint a cselekvés és alkotás terén ezek alkotják az alapot, amelyen a kultúra leírhatatlanul összetett épülete áll, változatainak teljes gazdagságában. Az így értelmezett filozófia (a tudomány előtti és a tudományos) a természettörvénnyel együtt alkotja a megértés semmivel sem helyettesíthető alapját, amelynek köszönhetően hidakat építhetünk társadalmak, népek, kultúrák között, melyeket egyébként nagy különbségek választanak el egymástól. Egy olyan alapot érintünk itt, amely nélkül csak homokra építhetünk kultúrát.

Ez a talpazat, amely az egész emberiségé és evilági jellegű, adja a leghatékonyabb lehetőséget arra, hogy elkezdjünk reménykedni: fölépíthetjük a megértés hídjait egyezésre jutni képtelen világunkban; neki köszönhetően az emberi fül hallani, a szem pedig látni kezd. De a filozófiának és az etikának nálunk „rossz sajtója” van. Meggyökeresedett az a nézet, hogy a filozófia ateizmushoz vezet, szórászhasonlatához, s a természetes etikát sokszor azonosítják a vallásellenes „laikus etikával”. De korántsem kell ennek így lennie. Minden attól függ, hogy milyen filozófiát vallunk magunkénak. A teljesen realista filozófia és a természetes etika lényegüknél fogva nyitottak, s így nyitottak a természetfölötti, a transzcendens és vallásos perspektívák befogadására, tehát az evangéliumi küldetés elfogadására is.

Mindenképpen félreértésről van szó, ha az emberi megértés és egyesülés bázisául az evangélium által hirdetett értékeket és tanításokat fogadjuk el. Túlságosan gyakran feledkezünk meg arról a bizonyos „praeparatio evangelicá”-ról, az evangéliumi felkészülésről, valamint a „praeambula fidei”-ről, a hit előcsarnokáról. Jól kiépített természetes alap nélkül az evangéliumnak még a legnagyobb igazságai és értékei is sokszor üres térbe hullanak. Éppen ezért — az evangéliumi küldetés hatékonyságára és javára — úgy gondolom, hogy nem a hit és az evangélium által kapott legnagyobb értékeknek, hanem a természetes bölcsességnek és erkölcsnek kell lennie annak a kapocsnak, ami összefogja mindazt, amit szétszóródott és különvált.

E dolog jelentősége óriási. A legszélesebb értelemben vett ökumenizmusról van itt szó, a különböző keresztény kultúrák egymásra találásáról, amelyeket a kereszténységtől eltérő elemek hatnak át. A filozófiai bölcsesség és a természettörvény itt a legfontosabb tényezővé válik. Az emberiség szétszórattatásának és idegenségének leküzdésére folytatott harcban az egyik legkomolyabb akadály a fideizmus. Ez a tanítás (hallgatólagosan) tagadja a természetes rend (természet) és a természetfölötti rend (kegyelem) közötti határt. A fideista szerint csak a hit útján juthatunk el az Istenről szerzett tudáshoz. Azt állítja, hogy csak a hiten alapuló erkölcsiség lehet igazi. Véleményem szerint a fideizmus és a vele összekapcsolódott klerikalizmus bénítja meg az evangéliumi küldetés teljes kivirágoztatását. Csak a világ egészének, értékeinek és jelentőségének igenlése útján érhetjük el, hogy a kereszténység ma képes legyen betölteni szét hullott világunk egyesítőjének hatalmas szerepét. Csak ezen az úton szállhatunk szembe korunk Bábel-tornyának szellemével.

Reiman Judit fordításai

A Vigilia beszélgetése

Várszegi Asztrik püspökkel

— Püspök Úr, hogyan látja egyházunkat ma, a 40 évi bezártság után? Éledezik-e az egyház? Melyek most a legsúlyosabb gondok, remények és feladatok?

— A katolikus egyház, ha megtörve is, megfogyatkozva minőségben és mennyiségben, de él. Vannak történelmi párhuzamaink, amikor legalább ilyen kis létszámmal, ennyire gyengén kezdte újra az életét. Ilyen volt helyzete a XVII. században, a reformáció és a török hódoltság után, majd a múlt század végén és ennek a századnak az elején, az úgynevezett népegyház idején. Ma reménységre ad okot, hogy az egyházban számos kitűnő, áldozatos pap működik. Pozitív jelenség az is, hogy felnőtt egy értékes és elkötelezett világi réteg — az ő szolgálatukra mindenképpen igényt tartunk. Ez nem jelenti azt, hogy szolgálatuk helye minden kérdésben tisztázott volna.

— Ezt allergikus pontnak érzem. A világiak eddig gyakorlatilag ki voltak zárva az egyház életéből — ezt az államhatalom is így kívánta.

— Mivel az egyház kultikus szemléletű, a világiak bekapcsolásakor sokan helytelenül rögtön az Eucharisztia ünneplésére vagy papi funkciókra gondolnak. Én úgy vélem, hogy az egyház adta lehetőségeken belül ezen a területen is szükségünk van rájuk. Főképpen mégis a katekézisben és a plébániának mint közösségnek a megszervezésében látok mind az intelligenciának, mind az egyszerű keresztény rengeteg olyan lehetőségét, ahol az egyház mint egyházi közösség, az embereknek gondját viselő közösség jelennek meg.

Fáradozunk például azon, hogy a Caritas Hungarica létrejöjjön. Ez világiak aktív és nagyon elkötelezett közreműködése nélkül nem lehetséges. Hatalmas feladatokat kínál a betegek, a szegények gondozása, a magukra hagyottak felkarolása. Elképzelhetetlen, hogy egy plébánián a pap vagy a papok csoportja ezt elvégezheti. Gondolok a betegek otthoni áldoztatására, amely liturgikus lelki cselekmény. Vagy az emberekről való konkrét gondoskodás számtalan egyéb formájára: az egyházközségben, a házaskörökben, a kultúrkörökben; vagy különféle egyesületek újraélesztésére és azok vezetésére. Természetesen mindig közösségben az egyházközség látható fejével, a pappal, a plébánossal, a káplánnal. A világiaknak dialógust kell elkezdniük papjaikkal. A világiaknak kell közvetíteniük a világot, az emberek igényeit, amelyekre az egyháznak a lelki küldetésén túl válaszolnia kell. Annak ellenére, hogy papságunk rádióval, televízióval és újsággal rendelkezik, a 40 év alatt mégis beszűkült a gondolkodásunk. Bizonyos életterületekre nem gondolunk, ahol az egyház mint egyház, a pap mint pap a maga közvetítő tevékenységét kifejtethetné. A kultikus cselekményeken és a szentségi életen túl a szociális és a kulturális terület is, ahol meg kellene újulni. Bátor kezdeményezésekre van szükség. Ilyen példákat Magyarországon is találunk, de többre volna szükség.

— Hogy lehet elindítani ilyen kezdeményezéseket? Sokan várják az egyházmegyei szinódusokat, a nemzeti szinódust, de ezt le lehetne vinni a plébániák szintjére, hogy ez a bizonyos párbeszéd meginduljon. Rendszeres alkalmat lehetne adni az egyházközségekben, hogy a hívek, az emberek valóban találkozzanak a papjukkal és kölcsönösen meghallgassák egymást.

— Igen, a papjukkal és a püspökeikkel is tudjanak találkozni. A püspökök agyon vannak terhelve ezerféle protokolláris és hivatalos kötelezettséggel, reprezentációval. A püspöki szolgálatot egyház- és emberközelivé kellene tenni. Számomra meglepő az, hogy ha elmegyek az egyházközségekbe, milyen nyitott szívűen, milyen szeretettel fogadnak, mennyire készek a hívek — a legegyszerűbbtől a legintelligensebbig — a párbeszédre, a konkrét segítségre. Csak egy példát hadd mondjak. Egy bérnálás során teljesen véletlenül találkoztam egy távközlési szakemberrel, aki két napon belül elém tette az egész magyar egyház telefax- és információs hálózatát. Hihetetlen segítség egy ilyen konkrét terv, amikor egyik legnagyobb gondunk az, hogyan tudunk egymással érintkezni és információt cserélni.

— *Milyen a püspök ars poeticája? Milyennek kellene lennie a ma püspökének itt Magyarországon?*

— Életközelinek: a püspök küldetése szerint „episzkoposz”, őrszem, aki figyel. Nem rendőr módjára, hanem nyitott szívvel próbálja észrevenni mindazokat a jelenségeket, igényeket, gondokat, problémákat, amelyeket az élő egyház eléje ad. Az lenne az igazi küldetése, hogy az evangélium szabadságában és nyíltságában ezekre a fölmerülő gondokra és problémákra gyógyírt, vizsgálatot, hitbéli erősítést adjon, és ha kell, a szavakon túl konkrét segítséget is. A konkrét segítség lehet valaminek a megszervezése, új struktúrák keresése, vagy olyan emberek elérése, akikkel nagyon kevés kapcsolatuk van. Tehát ha „Pontifex”, főpap, akkor hídépítő; de ha ő az egyik hídpillér, akkor mindig meg kell keresnie, hogy hol van a másik pillér. Mert nemcsak Krisztus, az örök főpap a másik pillér, hanem mindazok az embertestvérek, akik ennek az örök főpapnak arcvonásait hordozzák. Látom, hogy a paptestvérek mennyire igényelnék az emberközelséget, a dialógust a saját püspökeikkel — itt is váltásra lenne szükség. A személyes életemben igyekszem túltenni magamat minden formális külsőségen, de én is beleütközöm abba a problémába, hogy a hivatalos, protokolláris vagy társadalmi elfoglaltságok sokszor a lényegtől vonnak el bennünket.

Azért kellene nekünk elméletben és gyakorlatban egyaránt új egyházkép, pozitív egyházmodell szerint gondolkodnunk, és magunkat a zsinati elgondolásra alakítanunk, mert föl kell adnunk az ábrándot, hogy nagy egyház vagyunk. Nagy történelmi múlttal rendelkező egyház vagyunk, de a jelenben Isten maroknyi népe. És ezt a maroknyi Isten-népét nem korai klisékkel vagy restauratív elgondolásokkal kell megközelíteni, hanem olyannak kell elfogadni, amilyen. Bár az Úr megbüntette Dávidot, mert népszámlálást tartott, úgy gondolom, hogy minél hamarabb föl kellene mérnünk a mai egyház helyzetét létszámban, kapacitásban, lehetőségben. Az egyházban ez nem csupán népszámlálást jelent, hanem esetleg lelkipásztori tervet, koncepciót.

— *Mik lennének ennek a lelkipásztori tervnek a legfontosabb elemei?*

— Mindenképpen megfontolandó lenne az, hogy az evangélium hirdetése milyen módon és kiknek történik. A hagyományosan kialakult plébániai pasztoráció mellett egyre több helyet kell adnunk az úgynevezett kategoriális, azaz rétegpasztorációs munkának. Nagyon fontos a falu lelkipásztori ellátása, hiszen Magyarország mégis „vidéki” ország, az ország döntő többsége falvakban és kisebb településeken él. Emellett azonban meg kell erősítenünk a városok lelkipásztori ellátását is. Az új modellt leginkább itt lehet megvalósítani. A hagyományos plébániarendszert nem mellőzhetjük, de amellett meg kell néznünk, hol vannak többségben azonos érdekek, azonos irányultságú, azonos korú, típusú emberek. Budapest például tele van egyetemekkel. Az egyháznak minél hamarabb szüksége lenne egyetemi lelkipásztorokra, hiszen Budapest központi egyetemeiről árad szét az országba a legtöbb mérnök, tanár, orvos. Ha tehát ezt az egyetemista réteget jól felkészült lelkipásztorok s őket segítő intelligens hívó keresztények (lelkipásztori kisegítők) lelkileg gondozni tudnák, akkor ez nemcsak Budapestet érintené, hanem megnyernék a vidéket is. Ugyanez áll Pécsre, Szegedre, Debrecenre

és a többi egyetemi városra is. Nagyon fontosnak látnám azt is, hogy ne csak hagyományosan a középiskolai ifjúság lelkipásztori gondozását vállaljuk el, hanem figyeljünk oda a szakmunkásképzők igényeire is. Olyan típusú embereket kell képezni, és oda küldeni, akik szót értenek ezekkel a jó szándékú, időnként félrenehelt és félretájékozott fiatalokkal. Végül: a szociális tevékenység lenne az az evangelizáció, amellyel városban és falun egyaránt el tudnánk érni az idősök rétegét is.

Felül kell vizsgálnunk teológiai képzettségünket, a mai világra való fogékonyságunkat is, ha szót akarunk érteni a ma emberével. Meg kell hallgatunk híveink kegyetlenül őszinte véleményét is. Gyakran olyan szakrális, ódivatú nyelvezetet próbálunk használni igehirdetésünkben, amely egyáltalán nem tudja közvetíteni az evangélium emberközpontú üzenetét. A jézusi minta örök modellt ad számunkra. Jézus a krajcárról, a fillérről, a drachmáról, a bárányról, az útról, a fényről beszélt — tehát az emberek leghétköznapibb életéről. Igehirdetésünket, az üdvösség örömhírét nekünk is le kellene bontanunk az emberi kapcsolatokra. Az egyház nemcsak meghirdeti, fölkinálja az üdvösséget, hanem tanítja is az emberi kapcsolatokat: szülő és gyermek, testvér és testvér, ember és ember kapcsolatait. Meg kellene tanítanunk az embereket, hogyan viselkedjenek a munkahelyen, hogyan éljenek egy pluralista társadalomban, hogyan próbálják képviselni a hitüket a másképpen gondolkodók körében.

— *Hogyan jelenhet meg a mai társadalomban az egyház? Miket várna el az egyház a társadalomtól és a társadalom mit várna el az egyháztól?*

— Nagyon nehéz konkrétan megfogalmazni, mert az egyház seholsem választható el a társadalomtól. Egy közösségben élünk: arra kell törekednünk, és arra lehetőséget kérünk a környező társadalomtól, hogy az egyház — küldetése szerint — a saját lényegéről beszélhessen. Hogy miért tartom ezt fontosnak? Azért, mert a társadalom sok hamis elvárást és torzképet közvetít az egyházzal. Ezért egyelőre csak azt a készséget vagy lehetőséget kérnénk, hogy próbáljanak meghallgatni: mi mit akarunk magunkról mondani és mit akarunk számukra közvetíteni. Különben kölcsönösen kényyszerklisébe kényszerítjük bele egymást és mellébeszélünk egymásnak.

Konkrét példát is mondanék az elmúlt egy esztendőről: az erkölcs kérdését. A társadalom intézményeitől a legkisebb, legegyszerűbb emberig mindenki azt várja tőlünk, hogy erkölcsös embereket neveljünk. De az egyház nem tudja ezt megtenni anélkül, hogy először ne az evangéliumot hirdetné. Csak az evangéliumtól, a Krisztus szeretetétől belülről motivált és irányított ember válhat és válik erkölcsössé. A kétféle szemlélet lépten-nyomon félreértésekre ad okot. Ha például az egyház berkein, az egyházközségeken belül valami fonákságot vagy emberi gyarlóságot tapasztalnak, akkor egetrengető kiábrándulást és tragédiát emlegetnek, hogy mekkorát csalódtak az egyházban. Pedig az egyháznak nem úgy kell fölajánlania magát, mint tökéletes társaságot, amely minden receptet tud. Az egyház gyarló emberekből áll, de hívő közösség, amely az egyedül üdvözítő orvosságot hirdeti: Jézus Krisztust.

— *Ilyen előítélet az egyházzal szemben, amit manapság sokat emlegetnek, a „keresztény kurzus” kliséje: hogy az egyház hatalomra tör.*

— Itt megint tiszta vizet kellene önteni a pohárba. Végig kellene gondolnunk ezt a kérdést, és a társadalom előtt lehetőséget kérni arra, hogy megfelelő információt adhasunk az egyházzal. A társadalmi köztudatban az egyházzal torz hatalmi kép él. Ehhez hozzájárult a történelmünk, az ateista, rosszindulatú propaganda, de mi, saját magunk is hozzájárultunk. Most sokan, akiknek nincs elegendő információjuk sem az egyház lényegéről, küldetéséről, sem pedig valós helyzetéről — félelmek, szorongások és rosszul beidegzett képzetek alapján próbálnak előítéleteket gyártani. Mondjuk meg: az egyház küldetése nem az, hogy uralkodjék, hanem az, hogy szolgáljon, hogy felkinálja a világnak azt, ami hite és meggyőződése szerint egyedül üdvös az emberek javára. Nekünk viszont mindenképpen szakítanunk kell a hatalmi egyház gondolatával vagy

történeti emlékével. Gondolkodásmódunk megváltoztatását pedig közvetítenünk kell az embereknek: ne féljenek attól, amit nem ismernek.

Krisztus egyházának nagyon nehéz elfogadnia azt, hogy gyenge. Hogy a gyengeségében van az ereje. Ez a páli teológiának sajátos ellentmondása: ugyanaz az ellentmondás, hogy ha a gabonaszem nem hull a földbe, és nem hal el, akkor nem hoz termést. Szent Pál azt írja: „amikor gyöngé vagyok, akkor vagyok erős”, mert erősségünk a feltámadott Krisztus, és nem az, hogy mi mit tudunk produkálni. Tehát a keresztyén küldetéshez a hit mellett nagyon nagy alázatra van szükség, kicsinységünk tudatára. S ha a kicsinységünket, sokszor megtapasztalt tehetetlenségünket nem tudjuk elfogadni, akkor úgy válaszolunk rá, hogy kivetítjük: okot keresünk a világban, úgy véljük, mások gátolnak bennünket abban, hogy az evangéliumot még eredményesebben hirdessük. Tehát a hiba forrását nem a saját gyengeségünkben, hanem magunkon kívül keressük; ez lehet az állam, lehet valamilyen izmus, lehet valamilyen ideológia. Nagyon nehéz elfogadnunk, hogy mi magunk vagyunk esendők. Az egyházzal alkotott képünket kell tehát megváltoztatni. Ha a gyöngé egyház és az erős Krisztus polarításban próbálunk gondolkodni, akkor nem esünk kétségbe a saját gyengeségüntől. Nem szomorodunk, nem csüggedünk el, nem félünk semmitől sem, a világon semmiféle hatalomtól, terrortól vagy izmustól. A szeretet — s ennek küldetésében járunk — kizárja a félelmet és a szorongást.

— *Vonatkozik-e ez a múltunkkal való szembenézésre is?*

— Sokan félnek attól, hogy az egyház gyengesége teljes szélességében feltárul a világ előtt — pedig nincs félnivalónk. Amíg az egyház megtérést, bűnbocsánatot, kiengesztelődést hirdet, addig nem érheti presztízavesztés. Lehet, hogy egy adott korban fogó holdként keskenyebbre szűrologdik létszámában, minőségében, de az egyházat, az egyház közösségét hitünk és tapasztalatunk szerint a Szentlélek élteti. Ez a Lélek ugyanúgy működik a gyöngeségünk révén is, és hívja az embereket az egyházba a jövőben is.

— *Hogy lehetne egy konkrét tisztulási folyamatot elindítani?*

— Erre a kihívásra az egyházban is elég sokféle választ adnak. Van radikálisabb, számon kérő nézet. Van, aki a felejtő, eltakaró terápia mellett szavaz. Végül vannak olyanok, akik ijedtségükben, szorongásukban lebénuznak. A megtisztulást azért is kellene ténylegesen szorgalmazni, és kölcsönös erőfeszítéssel megtenni, mert az emberekben azért van egyfajta emberi igazságtétel-igény. Az egyházon belül ez nem ítélet és nem elítélés. A tisztánlátás igénye kell hogy vezessen és az, hogy a dolgok a helyükre kerüljenek. Az egyháznak itt is bátran szembe kell néznie a saját félelmeivel, éppen azért, hogy szabaddá válják a jövő építésére. Amíg valakinek veszíteni- vagy félnivalója van, nem tud szabadon az egyház megújulásának a szolgálatába lépni. Ez világira, papra, püspökre egyaránt érvényes.

— *Elindult az iskolákban a hitoktatás. Az első hónapok tapasztalatai nyomán beválik-e az a hitoktatás, amelyik az iskolában indult?*

— Különbséget tennék a hitoktatás és a hit átadása között, mert ez utóbbit mélyebbnek, intenzívebbnek érzem; ez a közösségben, az egyházköztség szentségi és közösségi életével kapcsolatosan történik. A hitoktatás az iskolában sajátos profilú tevékenység. A hit valódi átadása, a közösséghez való igazi csatlakozás, a szentségi élet szintere viszont az egyházköztség. Majdnem úgy fogalmaznék, hogy az iskola afféle előgyakorlat. Itt alakulhat ki egyfajta készség ahhoz, hogy az egyházközségi hitoktatás, a hit átadása meginduljon. Az iskolai hittan előkészítő szerepet tölt be. A fiatalok és a katekézisen részesülők utána a plébániai életben lesznek élő tagjaivá az egyházköztségnek.

Fontosnak tartanám, hogy a katekézis elméleti megalapozására az egyházban szabadítsanak föl olyan világiakat és papokat, akik csak ezzel a speciális kérdéssel foglalkoznak, s ezután másokat ebben taníthassanak. Országos kateketikai intézetre lenne

szükség, amely elméletileg és gyakorlatilag is laboratóriuma lehetne a magyar katekézis előkészítésének, munkálásának.

— *Püspök úr, maga bencés szerzetes is. Hogyan látja a szerzetesrendek életének újjászületését hazánkban? Sokan megkérdőjelezzik, jó-e az egyház számára, hogy minden korábban fölsozlatott rend újrakezdje működését.*

— A kérdés racionálisan jogosult. Valójában azonban senki sem tudja megmondani, melyikük lesz életképes, melyikük hogyan tud megerősödni. Mindenkinek meg kell adni a lehetőséget az újrakezdésre. Ezt támasztja alá a szerzetesség története is. Az egyházban a szerzetesek karizmái ugyancsak pluralista módon jelennek meg, és az egyház a maga bölcsességével sohasem próbálta uniformizálni, egy kaptafára szabni őket. Minden karizmának, amely életképes, megvan a létjogosultsága, még akkor is, ha az indulás nagyon szerény némelyiknél. A problémát ott látom, hogy nagy a szakadék az 1950 előtt belépő, szerzetességüket azóta megélt szerzetesestevérek és az újonnan csatlakozók között. A fiatalok nehezen viselik el a zsinat előtti mentalitást. A szerves fejlődés hiányzik ezekből a közösségekből. Itt az előjáróknak nagy bölcsességre van szükségük. Hadd idézzem Szent Benedek reguláját. Azt mondja a közösségről, hogy az apát mindenkit hívjon meg a tanácskozásra, még a legfiatalabbakat is, mert a Szentlélek gyakran a fiatalok között nyilatkoztatja ki a helyes utat.

A szerzetes karizmája: egész valóját Istennek szenteli s ezáltal teljességgel fölzsabaddul az emberszolgálatra. Ez az eszmény: ezt ki-ki a maga adottságai és körülményei között tudja megvalósítani. Az egyháznak lényeges eleme a szerzetesség — ez a magyar egyháztörténelem során is bebizonyosodott. Rendkívül fontos lenne a jövő, a holnap egyháza számára is. Aggodalmam, hogy az újjászerveződő szerzetesrendek mintha célt tévesztenének, mert a funkcionál akarják kezdeni. Tehát azt keresik, mit tegyenek, pedig a szerzeteséletnek szerény kezdettel, de előbb egy belső utat kell megtennie ahhoz, hogy aztán megtisztulva, megerősödve tényleg külső aktivitást tudjon vállalni. Ha a külső aktivitással kezdik, akkor fennáll a veszély, hogy a maradék belső tartalom is elvész.

— *Most mindenki valamilyen társadalmi, karitatív vagy nevelő tevékenységet vár el a szerzetesektől, holott azt hiszem, nagyon fontos lenne, hogy létrejöjjön néhány szemlélődő, imádkozó központ is.*

— Ha nagyon egyszerűsítve akarom megközelíteni, akkor nem úgy kell föltennünk a kérdést, hogy mit csinál a szerzetes vagy szerzetesség, hanem ki a szerzetes. És ha ez az egzisztencia, ez a létmód kristálytisztá, akkor kisugárzik a környezetre is, és kövételre hív.

Szemlélődő kolostorokra igen nagy szükség lenne, csak tisztázni kell a szemlélődés fogalmát, mert ehhez a szóhoz az utóbbi évszázadokban sok félreértés tapadt. Sokan a semmittevésel azonosították. A szemlélődő életmód a legaktívabb életmód. Erre a szemlélődő és engesztelő létmódra a magyar egyháznak rendkívül nagy szüksége lenne. És ezek lehetnének az egyháznak és a magyar társadalomnak is a gyógyító, lelki megújulást hozó központjai.

— *A társadalom rengeteg különböző területen várja a szerzetesek tevékenységét. Mennyiben tudnak megfelelni ennek az elvárásnak?*

— Ennek ma, úgy gondolom, nagyon csekély mértékben tudnak megfelelni. A társadalom utópiákat kerget a szerzetességgel kapcsolatban. Több vállalkozó kellene — keresztény vagy kívülről megtérő —, aki nemcsak megcsodálja a szerzeteseket és elvárja munkájukat, hanem beáll a soraikba: vállalja a szerzetesi élet küldetését, amelyben nem tudunk mást fölajánlani, csak azt, hogy ez a keresztnek az útja.

— *Hogyan ítéli meg az értelmiség szerepét az egyházban, valamint az egyház és a magyar értelmiség viszonyát?*

— Nehéz és kényes kérdés. Alapelvem: szükség van a keresztény értelmiségre. A hierarchiának, a megmaradt klérusnak keresni kell az utat, hogy hol teremti meg azt a fórumot, azokat a lehetőségeket, ahol a keresztény intelligencia, a megmaradt keresztény intelligencia, vagy a felnövekvő keresztény értelmiség az egyház javára kamatoztatja a tehetségét, átadhatja tudását, tapasztalatait. Itt mindenekelőtt a hierarchiának és a klérusnak a saját félelmeit kell felszámolnia. Szembe kell néznie azzal, hogy amíg az egyház a kontraszelekció, a visszaszorítás és az elszigeteltség állapotában volt, fölött egy szabad, nyitott, sok vonatkozásban egészségesebben gondolkodó katolikus értelmiségi réteg. Ezek értékeit nem szabad elutasítani, hanem minél gyümölcsözőbbé kell tenni az egész keresztény közösség és áttételesen a társadalom számára is.

— *Mit adhat az értelmiség az egyháznak? Mit adhat az egyház az értelmiségnek — a katolikus és nem katolikus értelmiségnek?*

— Az egyház közössége az értelmiségnek is az evangéliumot tudja felkínálni ahhoz, hogy az Isten országának értékrendjéhez tudja igazítani a szellem rendjét, mert különben nem használ sem az egyénnek, sem a közösségnek. A szellem emberei, az értelmiségiek pedig olyanok, mint az evangéliumnak az előreküldött megfigyelői, megtapasztalói: kimennek a határra, átnéznek a túlsó partra vagy a még bizonytalan vidékre, és visszajelzéseket adnak, hogy hol van olyan terület, ahová az evangélium erejét, világosságát el kell vinni. Ez a dialektikus kölcsönhatás. Másrészt pedig a világiak között rengeteg a szakember. Jó néhány szakterület, az egyház közössége vagy küldetése előtt mintegy profán területnek számít, holott az egyház éppen a keresztény szakemberek, a keresztény értelmiség révén tud ott jelen lenni.

— *Ehhez kölcsönös megértésre és bizalomra van szükség. Hogy lehetne megindítani az egyházban is valamiféle bizalomerősítési folyamatot? Mindkét oldalról: a hivatalos egyház is jobban bízjon meg a saját értelmiségében, és a katolikus értelmiség is jobban bízjon meg az egyházi vezetésben?*

— Kedves pápánk volt VI. Pál. Azt hiszem, az ő dialóguskészsége tudta utoljára megteremteni azt, hogy az egyház az értelmiséggel párbeszédet folytatott. Meggyőződésem, hogy félelmeinket felszámolni, téves információinkat korrigálni, a valóságról helyes képet alkotni csak egészséges, nyílt szellemű dialógusban lehet. Ha az egyházon belül és az egyházon kívül is meg tudjuk teremteni ezt a fajta készséget, ezt a félelemmentes dialógust, akkor minden esély megvan az értékek áramlására. De ha eleve elzárkózunk, félelemből vagy merevségből, akkor halálra vagyunk ítélve. Ehhez a mi egyházunkon belül is először a meglévő erőinket, értékeinket kellene számba vennünk. Másrészt az egyháznak van jó értelemben vett külképviselete is. A nemzetek feletti egyházban gondolkodik, és keresi a kapcsolatot a környező népek egyházaival, hogy gyógyírt tudjon hozni a nemzetiségi betegségekre. Ezt az egyetemes küldetést csak az egyház közvetítésével tudom elképzelni. A nuncius úr és római kapcsolataink felhasználásával és bővítésével tudatosan törekednünk kell arra, hogy a Szentszéket, amely világegyházban gondolkodik, a mi kis népünk, nemzeti egyházunk gondjairól, törekvéseiről állandóan tájékoztassuk. Így kell az európai egyházhoz és a világegyházhoz kapcsolódnunk. Ezek azok a kötőszálak, amelyek révén a magyar egyház kiléphet a maga elszigeteltségéből, és az európai egyház meg a világegyház teljes jogú tagja lehet.

Lukács László

TILLMANN J. A.

Töredezett teljességben — a nomád élet fragmentaritása —

à Paul Virilio

Colligite quae superaverunt fragmenta
Jn 6,12

Többnyire azon vagyunk, ami történik velünk.

Általunk és bennünk.

A *valós időben* zajló vonulásunk a sebességgel szembesít: haladásunk éles vágásai mentén arcok és hangok, fények és formák váltakoznak. Mintegy szaggatott, stroboszkopikus megvilágításban látszanak: fény és fényhiány szabályos váltakozásában, a nappalok és éjszakák láncolatában. Egy különös, kétértékű időben, a volt /nincs válaszvonalai között.

✱

Ahogy útjaink átmetszik a tájakat, úgy vonul el a szemünk előtt egy-egy pillanat.

Ezt nevezhetjük akár az élet áttűnési sebességének. Mellyel valaha volt és majdan leendő élettereinkben megyünk.

Mérhetetlen sebességgel haladunk.

És ugyanilyen mérhetetlen az a sebesség is, amellyel a világ lényei és képei átvonulnak a látómezőnkön: hátrahagyott társaink és elhagyott térségeink metszetszerű tömbökben tűnnek tova.

✱

Gyorsuló pályán távolodunk. A messzi, közös múlttól éppúgy, mint a személyes közelitől.

Úton vagyunk. Útközben.

Útunk szaggatott, többszörösen megtört, egyenes vonalú pályán vezet a kezdettől a vég felé. A végeken túl pedig — hitünk és reményeink szerint — új kezdetben folytatódik.

✱

A változások sűrűsödése olykor örvényt kelt, és az annak nyomán időről időre bekövetkező hajótörés partra vet. Oly partokra, ahonnan jó kilátás nyílik napjaink szétszórt szigetvilágára.

Elhangzott a *Mítoszok és képek. Modern vagy posztmodern* című, 1989 szeptemberében Budapesten tartott konferencián

E szigetekről széttekintve azt látjuk: szaggatott nyomokat hagyunk hátra — a saját szaggatottságunkat. Térbeli töredezettségünk így jelenik meg az időben: hol itt, hol pedig másutt vagyunk *absent*.

*

A törésvonalak másodiknak nevezett világunkban elég élesek. Itt az is romjaiban hever, ami más helyütt esetleg — még — ép.

(Ez, számos hátránya mellett, olyan helyzeti előny, amelyet nem méltányolhatunk eléggé — egy kicsit távolabbra vetjük tekintetünket.)

*

A változások mértéke és érkezésük üteme korhoz kötött. Előbb-utóbb észrevétlen hozzászokunk gyorsaságukhoz. Aztán már kívánjuk őket.

Így lesz úrrá rajtunk a dolgok eluralkodási sebessége: a pusztá változás. A változékonyság pusztasága.

*

Az élet sebességkényszerének elszenvedése közben a valóság viszonylagossá válik. Valamely sebesség felett súlyukat veszítik a dolgok. És velük vesz a mélységi kiterjedés is. Jóllehet a súly és a mélység mutatja — minden képszerűvel ellentétben — a dolgok nehézkedését. Az élet összetartó erejét.

*

Az egyre sebesebben áthatított életterben a tájék képként tűnik el körülünk. *Some things are just pictures*; ahogy az Laurie Andersonnál hallható.

A gyorsasághoz szokott tekintet úgy siklik tova, mint egy penge éle. Az így végigkaszált táj képe síkokra metszett, esetleges rendekben marad hátra az emlékezetben.

(Ez teljesen összhangban van a tudományos világgéppel, mely esetlegesen egymás mellé vetett, vonásaikban szélsőségesen különböző, és naponta átrendeződő metszetekből tevődik össze.)

*

Metszetről metszetre mozdul el belátásunk. A tudományos-technikai töredezettségben nincs is más választásunk.

A megismerésvágy mindig résekben és hasítékokban hatol előre: rétegről rétegre feszíti szét a meglévő teljességet, hogy azt majdan, az egyre távolabb tolódó jövőben elemeiből újra felépítse.

A részlegességek vég nélküli sokaságából felépülő teljesség terhei alatt minden összeroppan. Nincs az a — természetes vagy mesterséges — intelligencia, mely képes lenne hordozni az elemeire bontott teljesség terhét.

(A folyvást ezernyi részlettel gazdagodó újkori világkép ezért omlik össze időről időre. Szilánkjai recsege ropogva hullanának szét, ha összetertásuk különféle eljárásai ezt nem hátráltatnák.)

*

A részletgazdag tudományos világképben minden jelen van — az esetleges egymásmellettiség és egymásutániség állapotában. Ahogy legtisztább és legelterjedtebb formájában, a képernyőn, nap mint nap megmutatkozik.

*

Annyi máshoz hasonlóan a teljességre-törekvés is egyre inkább technikai jellegű. A technikai eszközrendszer teszi lehetővé távoli tájak és történések közvetítését, láthatóvá a tér kiterjedésének nagyságrendjét: a térbeli teljesség felmérését.

A technológiai egyneműségnek az egész Földre kivetülő hálója fokozatosan felszámol minden lényeges különbözőséget. A technikai tökéleteségeszmény terjeszti tova uralmát, s ez nemcsak a régmúltban kikristályosodott formákat, képzeteket és eszményeket kezdi ki, hanem a modernnek mondott képződmények iránt is kíméletlen kétséget ébreszt. Ezért a lezártág, a befejezettség jegyében álló alkotásokra is az alapos gyanú árnyéka vetül.

*

A véglegesség — az ember visszavonhatatlan tetteit kivéve — az egyetemes változás időzöjelei között jelenik meg. A lezártág, a befejezettség és a tökéletesség az ember alkotásai esetében legfeljebb csak ironikus zöngéjű igazságként lehet érvényes.

*

A technika általános térhódításával egyszerre jár együtt az összetorlódás és a szétszóródás: a homogenizálódással egyidejűleg belső elkülönülés és szakosodás is zajlik. Ennek során a leváló régiók saját fejlesztésű istenségeik szempontjai szerint szabnak mértéket maguknak — és másoknak is.

*

Amit egykor egyként láttak, azt mi már többnyire töredezetten tapasztaljuk meg. A részei egymásrahatásából összeálló és egymást átható — ma mitikusnak nevezett — dimenzió szétcuszózott és szegmentumaira esett szét. Tapasztalatát már nem táplálja körkörös közelítése, képzelettel átszótt, ismétlődő élménye.

Miközben szem elől veszítettük, megsápadt fénye esetleges tárgyakra és véletlenszerű térségekre vetült. Azóta titkos-tudatlan erőtereiben téblábolunk. (Ezért is lehet hatása olykor a tudottaknál jóval hathatósabb.)

*

Velünk ellentétben az archaikus népek a természet képei között éltek. Tapasztalataik eltérő volta miatt a miéinktől eltérő léterületeket kötöttek össze. Így például az étkezés közben kontempláltak képeket: edényeiken kapott helyet a világ képe. (Elég, ha a különböző kultúrák kerámiáira gondolunk; akár a görög, akár a magyar díszítőművészetre.)

Mi a képet a sebességgel kötjük össze; kinematografikus folyamatok és digitalizált adatok lefolyásával.

*

A világ viszonylagos kiismertsége és képi közvetítettsége miatt az elbeszélő képzelet is korlátok közé szorult; kibontakozás helyett tömérdek tényen török meg.

Képzeletünkben a jelennek nincs túlon túl nagy helye. Ezért válhatott a vágyak kifutópályájává a jövő, ennek fakulásával pedig egyre inkább a múlt. A jelen különféle tájékei és területei egyenes adásban kínálkoznak, és nincs különösebben regényes von-

zatuk: többször ugyanaz, különféleképpen lakkozott és fényezett kiadásban, a folklór, a flóra és a fauna helyi változatai szerint.

✱

Történeteink szálai túllontúl gyakran megszakadnak és más irányt vesznek, semhogy utólagos elmeműveletekkel szép, szabályos szálakká rendezhetnénk őket. Arra sem indítanak igazán, hogy a képzelet kitartó munkájával regényes láncolatokká, ábrándos kalandokká akarnánk fejleszteni őket. A nagy elbeszélések nem működnek. „A mikro-elbeszélés, a töredék művészetének korában élünk.” (Paul Virilio)

✱

A töredékben egyszerre lehet zavartalanul jelen távoleső területek sokasága; lehetnek egymás mellett mélységek és magaslatok százai és ezrei, akárcsak a köztük húzódo hasadékok. A töredékességben az elmúlással való számvetés, és az ehhez kellő alázat is megvan: a lemondás a végérvényességről, az „ércnél maradandóbb” mítoszáról.

A töredék olyan mint az élet: valahol kezdetét veszi és egyszer csak megszakad.

✱

Az eleve töredékes tárgyakban és művekben a részlegesség belátása munkál. Az ilyen fragmentumokban a teljességre vetett tekintet is megfér — mint megvalósíthatatlan és mégis elérendő lehetőség. A töredék törésvonalai ezért mutatnak a teljesség felé. Ezért jelenhet meg benne úgy a teljesség, mint a töredékesség megszüntetésének reménybeli vetülete.

✱

A töredék horizontja szaggatott szemhatár. Egy-egy látvány részletei a belátás különböző pillanataiban derengenek fel. Az ilyen, időbeli szakadások a térbeli különeműségeket teszik nyilvánvalóvá. Az egyneműsítés mindenkor önkényes aktusa helyett a töredékek közt meghagyott hasadékok más terek és vonatkozások lehetőségére figyelmeztetnek.

A töredékek horizontjának nézője a szaggatott szemhatáron nemcsak a megalkotott képeket látja. A közbenső résekben e szemhatár a szemlélő legsajátabb képeivel egészül ki.

✱

Az ember szeme pontról pontra vándorol — bár pont helyett mondhatnánk metszetet avagy akár töredéket is. Hol az egyik, hol a másik részlet kerül különös megvilágításba. Ezt éppúgy tulajdoníthatjuk szétszórtságunknak, ahogy az esetlegesség sajátos erejének is. De vélhetjük a felvillanó fény felhőjének is, mely a pusztaságban — a dolgok pusztaságában — az egyik belátás helyéről a másikra vezet át.

✱

A történések száma, akárcsak a töredékeké, beláthatatlan. És mégis: minden történet része ugyanannak az egy történetnek. Így a töredékről töredékre történő szaggatott vonalú haladás is elérheti célját.

„Különösen élesen érzékeljük életünk teljeseletlenségét, töredékességét. Ám éppen a töredék az, ami rámutathat egy emberileg már nem teljesíthető magasabb teljességre.” (Dietrich Bonhoeffer)

Kákonyi Asztrik a művészetről

A művészet az egyetemes, a szépre, a harmóniára törekvő ember általános szellemi igényének a megnyilatkozása. Nincs külön szakrális, és külön profán művészet, a kettő egytűvé tartozik, és — örvendetes jelenség — hogy ez az egység a modern művészetben kezd egyre jobban megvalósulni. Amik általában a művészetről mondhatók (a mai művészetről), az teljes egészében az egyházművészetre is vonatkozik. A művészetnek és a természettudománynak közös az alaptétele. Nem szabad a valóságtól, az élet valóságától elszakadnia. A tudomány értelmi oldalról, a művészet pedig érzelmi magatartással keresi ezt a valóságot, közelíti meg az emberi létezésnek a titkát. S ez a keresés a természettudományt és a művészetet is egyre mélyülő és egyre elvontabb, vagyis absztraktabb világba vezette. A valóságnak mintegy kettős iránya van adva a harmóniát, a szépet kereső ember számára: az egyik kifelé, a természet világa felé mutat, a másik befelé, a művész saját belső világa felé, az alkotó szellem-valósága felé, mely minden esztétikai élmény forrása. A kettős iránynak kétféle látásmód, és kétféle művészet felel meg: a *figuratív* és a *nonfiguratív*. A kettő között az *absztrakt* művészet alkotja a gazdag átmenetet. Nincs itt ellentétben a kettős irányú művészet: ha valóban karitáros, és igazi művészet. Mindkettő a szépet kereső ember egységes világába tartozik, mindkettő azonos természetű esztétikai igényből fakad, és mindkettőt lényegében azonos esztétikai törvények éltetik.

A valóság megismerésének önkényesen — apriori elvekkel (előítéletekkel) — nem szűkíthetem le a határát. Akkor maradok hűséges emberi látáshoz és az igazsághoz, ha elfogulatlanul és őszintén keresem ezt a határt. A nonfiguratív művészet — vagy más néven, ahogy nevezik: expresszionista biomorfika — az alkotó ember belső világának valóságát keresi. Az alkotás folyamata az önfeltárás gyakorlatává válik lélektani szempontból. Ez a festészet az elvont élménytartalmak föltárása és művészi kifejezése által az emberi lélek mélyét kutatja, az érzelemlátnak a mélységét, s ezáltal a művészetnek ez az iránya a belső harmóniakeresés útjává válik. A nonfiguratív művészet tehát

több, mint az absztrakt művészet. Ez a művészet nem ábrázol valami külső formát, valami természetből vett formát, még elvontan, stilizálva sem. Hanem kifejez valami belső valóságot, élménytartalmat a vonalak, színek és a formák pszichikai hatása által.

A formák, de főképp a színek pszichikai hatását, lélektani hatását nagy igyekezettel kutatják. Ezek a hatások általános törvényszerűségekre is foglalhatóak. Így, összefoglalva hordozzák azt az alapot, amelyre a nonfiguratív művészet kifejezési lehetősége felépül, s egyben hidat alkot mások világa felé. A színek szimbolikus használatának több évezredes hagyománya van. Mindenki előtt ma már elfogadott, és általánosan is ismert, hogy a barna színek a földre, az anyagi szférára vonatkoznak; a kék színek az égi távlatnak, a magasabbrendűségnek, a szelleminek az érzetét adják; a fehér a töretlen fénynek, a örömmnek a jele; a világossárga buzdítólag, felszabadító érzéssel hat, és intuíciót, lelkeséget sugároz; a narancssárga pedig örvendező, melegítő, együttérzésre hangoló hatást vált ki; a kármínpiros a vérenek, az erőnek, de a szeretetnek is a színe. Emlegetik, és mi is láthatjuk, hogy a vallásos képzelet bizony válságban van. S ez a válság arra indít, hogy a megújulás, megújítás útját keressük, s ilyen alapon új szimbólumokkal közelítsük meg hitünk világának titkait, vagy művészi nyelven mondva: elvont témáit. A modern művészet elvontsága, és elvontságra való törekvése nagy lehetőséget nyújt erre. A mai ember művészete, és művészetének sokféle izmusa azt igazolja, hogy valamit lázasan keres. Lázasan keresi a harmóniát, a rendet. Olyan harmóniát, amellyel egész életét, létezését el tudná rendezni. Olyat, amely átfogja teljesen az életét. Az izmusoknak a zúrvarava azt is mutatja, hogy az ember ilyen témát, ilyen eszmét önmagában, saját világában nem találhat. Ezzel szemben a vallás világának titkai kimeríthetetlenül gazdagok, — ha szabad festőileg kifejezni magam: kimeríthetetlen sok lehetőséget, és eddig még ki nem fejezett témát nyújtanak ahhoz, hogy a szépség tiszta forrásait kereső ember általuk egész életét valóban széppé tudja alakítani, harmonikusá rendezni. A nonfigura-

tív képek szemléletéből, csendes kontemplációjából ilyen átalakító erő árad.

Végezetül kérdezhetnéd, hogy nemcsak a templomban, hanem általában mit jelent a non-figuratív kép az ember miliójében? Olyan kép, ami nem ábrázol semmit. És hát mit lehet vele kezdeni? Mi az értéke? Általában egy ilyen kép a rendnek, a szépségnek, egy elvont szépségnek — az esztétikumnak — a jelenlétét nyújtja életünkben. Olyan szépségét, amelyek nem vonatkoztathatók a külső világra, hanem egyedül úgy tudok felfogni, vagy — jobban kifejezve — átélni, hogy ha belső világomra, önmagamra tudom vonatkoztatni. Olyan témák ezek — általánosságban a rendnek és a harmóniának a

témái —, amelyek elsősorban bennünk akarnak megvalósulni. bennünket képesek belsőleg elrendezni, ha fogékonyak vagyunk rá, és át tudjuk adni magunkat ennek a csendes, elmélyült szemléletnek. Az ilyen kép az emberi szellemnek olyan finom megnyilatkozása — hasonlóan, mint a zene —, amely ébren tartja bennünk magasabbrendűségünk tudatát, és indítást is ad arra, valami örömteli vonzást, hogy a teljes és tökéletes Szépség felé törekvő úton előre tudunk haladni.

1968. febr. 1. Pilisszentlélek

Közreadja Farkas Attila

In memoriam Asterici Kákonyi OFM.

Kákonyi Asztrik Fra Angelico szellemi utódaként, mint a Szentírástudomány tanára a kiapadhatatlan forrásból, a Bibliából merítette témáit, s egyéni látásmódjával megjelenítette a kinyilatkoztatás misztériumait a templomok falain, üvegablakain, az általa tervezett liturgikus textíliákon.

Imádságosan és tudatosan készült fel a modern egyházművészet szolgálatára. Mielőtt ecsetet fogott volna, tanulmányozta a francia, svájci és német nonfiguratív alkotásokat, számos tanulmányban tisztázta a korszerűség, a jel és jelentés kérdéseit, a megértés és felfoghatóság pszichológiai határait. Nagy hatással volt rá Alfred Manessier művészete. Kákonyi Asztrik életművében sajátos, eredeti képi világot teremtett. A színek és formák áttetsző, egymást erősítő vagy éppen lágyító rétegeivel mintegy a szellemi és túlvilági lét különböző síkjait, megközelítési fokozatait érzékeltette a misztikus élmények bensőségességével. Konfliktus és har-

mónia, diszsonancia és konzonancia, bűn és kegyelem, véték és irgalom, vágy és beteljesedés jellemezte absztrakt képi világát.

Később a színek és formák non-figuratív szövetét áttetsző, biblikus figurákkal tette érzékletesebbé és érthetőbbé, de mindig elkerülte a gondolat szárnyalását megkötő illusztratív ábrázolást. Ezzel egy új, korszerű biblia pauperumot hozott létre, amely hatását tekintve leginkább a zenéhez hasonlítható. Első templomszekkő sorozatát a pilisszentléleki templom falára festette: a Szentlélek pünkösdi kiáradását tűzben és viharban. Ez a pascali látomás határozta meg egész későbbi művészetét: „Tűz! Tűz! Isten! Isten! Nem a filozófusok, nem a bölcselők Istene,...” „hanem a Kinyilatkoztatásé! Az eltávozott ferences pap-művésznek adja meg az Úr a boldogító „színről színre látás” mennyei ajándékát!

Farkas Attila

A kommersz meg a fájdalom

Előfordul, hogy megnézek egy kommersz filmet a tévében. Ez a mostani is, valamelyik álmos vasárnap estéjén — rossz, lapos és szentimentális. Mégis, egy pillanatra intenzíven érdekessé válik. Alpinista hegymászófeleségek szoronganak a hegy lábánál levő penzióban: lejut-e épségben az uruk. Az egyiküké, a kemény hártározott asszonyé már biztosan nem. Még a balsejtelem óráiban, a hír bizonyossága előtt, hirtelen beszélni kezd ez az asszony a barátnőjének valamit a fájdalomról. Sablonokat, közhelyeket. Mégis itt következik be az a bizonyos intenzív, véletlenszerű (kegyelmi?) pillanat. Miközben a személyes fájdalom és összeomlás túltipizált, már-már sekélyesen ismerős folyamatát látjuk, átüt az egészen a személyen túli, egyetemes dadogás, a bánat „óceánja”. A fájdalom kimondhatatlansága, tagolatlansága ez, ami mindent elborít, megállásra kényszerít, megbénít, mozdulatlaná tesz, amelyben messze távolodunk magunktól, éppen hogy nem ismerünk magunkra. A fájdalom kimondhatatlansága: intenzív élet, a lét mindent megelőző, megfellebbezhetetlen ereje, előbbre valósa, a szenvedő szabadulás magunktól, a *van* érzékelése, mely meghaladja a *vagyok* korlátozottságát, s amely bárhol, bármilyen helyzetben átvérezhet az élet kommersz keretein, kiülhet a legjelentéktlenebb mozijelenet vagy színész arcára is. Váratlanul, rohameszerűen hitelt kap egy ismeretlen hatalomtól az, aminek, akinek nincs hitele. (Zárójelben bevallom: a végtelenül szerencsétlen, birkaképzű Elvis Presleyt látva régi filmfelvételeken időnként, mindig ettől az öntudatlan, saját nyomorultságát nem értő, de kifejező, az éretlenség által még szomorúbb látványtól rendülök meg. Az olcsóság mélyén lapuló emberi rabság, elégtelenség vak, tudatlan szenvedésébe rohameszerűen betör a nagyság.)

Különös, hogy a fájdalomnak ez az állapota, amely tehát a mindenség és az örökkévalóság kimondhatatlan közelébe sodorja a szenvedőt, annak, akit megtámad, végtelen, nem elviselhető, csak hurcolt, mozdulatlan vánszorgásként jelenik meg; maga a lelassulás, a lét fogsága a sekélyben. Ilyen értelemben: Elvis Presleynek is van Gondja (Sorge), de nem tud róla; süketsége a Gondja. Még különösebb, hogy az utóbbi évtizedekben, a mindent előntő kommersz korában éppen a lapos és szentimentális szórakoztatóipar veszi át a régi nagy művészet e néhány kitüntetett funkcióját. Nemezszer, nem kétszer tanúja az ember kommersz művek szemlélése közben annak, hogy a régi művészet köszön vissza: nagyság, formátum és megindultság, siralom és borzadály, az igazság kifejezhetetlen közelsége és forrósága. Szinte meglepi és előnti a nézőt, hallgatót stb. egy-egy álságos, hazug, sematikus „ipari műben” az elsüllyedt nagyság, az „így kellett lennie” tragikus érzete, a művészet mélyén fekvő mindenkori „görögség”. Gúny és öngúny van mindebben: éppen a félig igaz, a hamis, a közhelyszerűen őszinte és személyes pillanatok azok, amelyeket gúnyorosan „megszáll” az eredeti nagyság egy-egy vakító pillanatra. A felületen, a becsülettel, az őszinte nem-igazon átvérző igazság pillanata ez, *malgré lui*. Oly mértékben kétséges és gyanús a művészet számára hosszú ideje már az elementáris, a valódi, a személyben összpontosuló személyen túli, hogy tabuvá teszi a kifejezés számára, s így az lesüllyed a kommerszbe, ahol azonban elfojtottként visszatér és bosszút áll. Magának a lesüllyedtségében az igenlésében, a lentiségben, olcsóságban és hazugban rohan meg minket a fokozhatatlan, végső, elemzhetetlen, néma fájdalom, mert a fájdalom: ölelés a neveken túlról.

Balassa Péter

Lakásom valóságos könyvtár körbefutó, mennyezetig érő könyvespolcokkal. Rendezett könyvtár. Kínos gonddal ügyelek arra, hogy minden a helyén legyen egy magam-kitalálta rendszer szerint. Külön polcokon, betűrendben sorakoznak a szépirodalmi könyvek, külön az irodalomtörténet, külön a filozófia, művészettörténet, történelem, zenetudomány, még a szakácskönyvek is rendben együtt lalálhatók. Külön polcon állnak a Nyugat bekötött évfolyamai és a Nyugat kiadásában megjelent kötetek. De van egy rendezetlen könyvespolcom. Ideiglenesen ide teszem új szerzeményeimet amíg éjszakák csendjében végig nem olvasom őket. Erről a rendezetlen könyvespolcról emelek most le néhány könyvet.

Adventi kalendárium

Ó, a hajdani betlehemezések! Szemem előtt föl-rémlik a háború utáni ínség, most is érzem a kopott, rossz kabátok ázott posztóillatát, a szemöldökig érő, nagy kucsmák melegét, halom a hó ropogását. Otthon satnya kis karácsonyfa várt, a díszeket elvitte az ostrom. Mégis az volt a csodák, az igazi csodák ideje. Hogy is írta Márai?

Ahol nem csillog a karácsony.
Nincsen aranydió a fákon,
Nincs más, csak fagy, didergés, éhség.
Mondd el nekik úgy, hogy megértsék.
Szólj hangosan az éjszakából,
Angyal, vigyél hírt a csodáról.

Ez a vers és sok más is megtalálható abban a szép kis könyvben, melyet különös ízléssel és szeretettel állítottak össze a Szépirodalmi Könyvkiadóban. Napról napra haladva követi az eljövettel megelőző négy hét ünnepi készülődését. Minden naphoz hozzáillő bibliai idézet és néhány irodalmi szemelvény tartozik. Borne-misza és Pilinszky, Pázmány és Krúdy, Remenyik Sándor és Sinka István, Cs. Szabó László és Rónay György, Móricz Zsigmond és Weöres Sándor, Orbán Ottó és Farkas Árpád, Ady Endre és Sütő András, Radnóti Miklós és József Attila. És még mennyien! E néhány ismertető sorban nem is lehet felsorolni a telhes tartalomjegyzéket. Régi időkben a kalendáriumok ilyen gazdag olvasókönyvek voltak, ezek hangulatát

idézi áhítatos tisztelettel és meleg humorral az összeállítás. Melékletként egy betlehemes játékot kap az olvasó, melynek minden része a magyar nyelvterület valamely más sarkából származik s úgy áll össze egésszé, mint légies valóságában a magyar művelődés. A mellékletben található betlehemes játék bevezetését Dobszay László írta, s ha őt megemlítem, meg kell említenem, hogy a könyvet Banga Ferenc, Gyulai Líviusz, Lacza Márta és mások, a legjelesebb grafikusok illusztrálták. Szép a szedése, szép a nyomdai előállítása, valóságos könyvészeti ajándék minden korosztálynak, az olvasni kezdő gyerekektől a könyvgyűjtő felnőttekig. Tudom, mire e sorok megjelennek véget ér az idej karácsony és az új esztendő vízkeresztje táján járunk majd. Nem baj, ez a szép könyv mit sem veszít időszerűségéből, mert a karácsony elmúlik ugyan, de az emléke nem, szelleme pedig átjárja a jóra való embereket egész évben.

(Szépirodalmi Könyvkiadó)

Szalai Anna: Pályakezdő évek Pest-Budán

Régi igazság, hogy a nemzeti érzés mit sem ér a történelem és kultúra alapos ismerete nélkül, hogy a szólamok, jelszavak és pusztá indulatok csak bárdolatlan megnyilatkozásokhoz vezetnek történeti tudat híján. Szalai Anna új könyve azért öröndetes esemény, mert egy egész homályban derengő korszakot világít meg, a reformkor bevezető, kezdeti szakaszát. Könyvének főszerelője Horvát István. Az a Horvát István, akivel méltatlanul és mostohán bánt az utókor. A mai olvasó, ha egyáltalán hallotta nevét, annyit hallott róla, hogy ő volt a magyar eredetkutatás dilettáns torzítója, ő volt, aki azt képzelte, hogy nyelvünk a kultúr világ ősnyelve, Kartágó nevében a magyar „kard hágó” rejlik és Ádám is magyar volt mivel egy magyar ige múlt idejét jelenti: adám. Horvát Istvánt az emlékezet, ha egyáltalán megőrizte, úgy őrizte meg, mint a nemzeti megújulás nevelésében túlbuzgó hívet, és mint valami szegény ostobát, kinevette. Holott nemcsak baklövéseket követett el, sőt pályája nagy reményekkel indult. Szalai Anna most bemutatja a másik Horvát Istvánt, a fiatal irodalomszervezőt, aki a XIX. század első évtizedében a magyar nyelv és irodalom megújításának előfutára volt. „Megkockázatom a föltevést — írja —: Horvát Kazinczyhoz hasonló formátumú egyéniség. A század első éveiben, Pest-Budán annak a prog-

ramnak a megvalósításával próbálkozik, amelyet évekkel később Kazinczy Széphalomról fog folytatni. Amikor 1803-ban Kazinczy Pesten jár, egy csírájában már meglévő lehetőséggel találkozik (...) már létezik az irodalmi életnek egy magja, Révai és Virág köré csoportosulva, amelynek fő alakja az ifjú tudós, Horvát István. Kazinczy évekkel később egy addigra már kialakult és eredményeket is fölmutató társaságra építhet. Egy olyan szellemi bázisra, amely tőle függetlenül jött létre és működött, s amely akkor már az ő terveinek megvalósítására fog vállalkozni, és sikerét segíteni fogja”.

Szalai Anna ezt a bevezetőben felvázolt előzetes elképzelést Horvát István fennmaradt naplójának és kiterjedt levelezésének elemző bemutatásával igazolja a könyv fejezeteiben. Másik segítségével ugyancsak napló és levelezés, Horvát ifjúkori barátjáié, Ferenczy Jánosé. Ferenczy később a jogász pályának szentelte életét s messze került a reformkor kibontakozó irodalmától, de egyetemi éveiben lelkesen működött együtt fiatal társaival a „haza ügye, a irodalom előmozdítása és az emberiség nemes terjesztése” érdekében. Ezt szolgálta földrajzi munkájával is, mely — mint Horvát István írta róla — összekapcsolta „a Haza esmeretét a föld kerékességének esmeretével” s teljes egészében bizonyosága „azon bölcs renddel egybebarátkozott patriotizmusnak és Cosmopolitizmusnak, mely csak a Nagy lelkekben lakhatik”. A két jóbarát mellett mestereik alakja is kirajzolódik, Révai Miklós és Virág Benedek; külön fejezet foglalkozik Révai és Verseghy híres helyesírási vitájával: az elképzelések és tézisek összeütközése mellett megmutatja a vita belső köreit, mindennapjait, emberi oldalát. És persze szerepel a könyvben Kultsár István, Vitkovics Mihály, Szemere Pál, ezenkívül bőségesen leírja a folyóirat- és könyvkiadás első fellendülését, a szellemi életnek azt a hasonlíthatatlan izgalmát, mely mindig csak a kezdeteket járja át, az egyes történeti ciklusok legelejét jellemzi, amikor még minden friss és minden első. Persze, hogy ennek a pezsgésnek is volt előzménye, hiszen a történelem kontinuus folyamat, a reformszellem már az 1790—91-es országgyűlésen megjelent, de gondoljunk arra, hogy az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv az 1960-as évek közepén még mindég 1825-nél húzta meg a periódushatárt, s későbbi kutatások csak a 10-es évek közepéig mentek vissza. Most a határ ismét egy évtizeddel hátrább tolódik: ennyivel gazdagodott a feltárt és megvilágított sáv. Mégpedig egy nagy filológiai anyagot mozgató és mégsem elvont, mégsem száraz és nehézkes, hanem világosan és érdekesen megírt könyv jóvoltából. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

Csokonai Vitéz Mihály: Lilla

Csokonai szerelmi líráját öleli föl ez a kötet, pontosabban szólva azt a gyűjteményt tartalmazza, melynek rendjét még ő maga állapította meg halála előtt és ő készítette elő kiadásra. Annál különösebb sorsra jutott, hogy hiánytalanul és abban a formában, ahogy a magyar költő Mozart összeállította és eltervezte csak századunk második felében jelent meg először. Annak is több mint huszonöt éve. Most Vargha Balázs gondozásában újra napvilágot látott, és a szöveggondozó utószava éppen a kiadás másfél százados viszontagságairól szól. A viszontagságokat a prűdéria okozta, mely tilalmat szabott, ahol semmi keresnivalója nem lett volna, az igazi művészet ugyanis soha nem szeméremért és nem háborgat semmiféle jogosan megállapított érzelmet. Háborgatja azonban az álságot és hamisságot, háborgatja a képmutatást és szemforgató erényeskedést. Ez utóbbiak nevében kurtították meg e kötetet hosszú időn át. A versek nagy részét azért így is minden tanult ember ismeri, *A rózsabimbóhoz*, *Tartózkodó kérelem*, *A fekete pecsét*, *A tihanyi ekhóhoz*, *A reményhez* valamikor memoriter volt a jobb iskolákban és talán ma is az. A Lilla-dalok a magyar rokokó líra legszebb darabjai: a violás mező, nárciszos kert, csörgő patak, meghitt rózsálgat és megannyi ezekhez hasonló kép azt a bensőséges hangulatot és felszabadult frivolitást árasztja, mely Fragonard és Boucher festményeiről ismeretes. A rokokó persze nemcsak stílus volt, hanem életmagatartás. Ellentéte a XX. század komor félelmeinek, sötét szorongásának. A „semmi” akkor még vidám hintalendülés volt ég és föld között, a melankolia és magányosság kultusza pedig merő játék. Még ha a szegény kikoszarozott szerelmes bele is halt a végén. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

Kölcsey Ferenc összes versei

Irodalmunk elhagyatott szobra. A tisztelet még illőképp felállította, de azóta nem sokat törődnek vele. Néha koszorút helyeznek el talapzatánál, de több nem történik. Egy szűk, specializált szakma belülege, egy-két megsejtelt irodalmár munkálkodik körülötte, néhány becsületes tanár még figyelmeztetőleg fölemeli ujját, ha a tananyagban az ő nevéhez ér. De a közönség már rég nem olvassa, még az úgynevezett literátus közönség sem. Hazafias buzgóságból rázendítenek a *Himnuszra* olyanok is, akik első sorain túl már semmire nem emlékeznek belőle. S akik, ha nem lenne föltüntetve, ki írta, a *Zrínyi dalát* vagy a *Rebellis* verset hallva nemzet-

sértést emlegetnének és legszívesebben az ügyészséghez fordulnának. Most, amikor kezében tartom összegyűjtött verseinek Kulín Ferenc gondozásában megjelent kötetét, mégsem a komor és szigorú magyarra, a kritikus, tiszta lélekre akarom felhívni a figyelmet, pedig intő szavai éppen eléggé elkelnének manapság. A mai zavaros, viharfelhős időben, indulatok, eldurvuló ellenségeskedések közepette a biedermeier költőt szeretném kiemelni. A zajos hírek között, a mostani lármás és harsány mindennapokban megnyugvással tölti el az embert a biedermeier meghittség. A fákat és virágokat társául tudó civilizált polgár. A halk szó. A finom megfigyelés. A kis részletek műves kidolgozása. A kicsinység és nem a nagyság kultusza. A gyöngéd és szelíd érzelem.

Vándor Remény csapongva jár,
Örömrre hív, de bura vár,
Távolra mint hajnal pirul,
Közel sötét éjként borul.

Ez a verszene olyan természetesen hangszerelte át a népdalok emlékét mint a német és francia zeneirodalom. Fölöslegesnek érzett minden politikai hívalkodást, bizott a csöndes hangban, bizott a lélekben. Igazi nagyjaink őt követték, s illő lenne, hogy a mai olvasó ne csak tisztelegjen emléke előtt, hanem ismerje is, amit írt. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

Gerle János—Kovács Attila—Makovecz Imre: A századforduló magyar építésze

Ez az impozáns kiállítású album egyik arcát az építész szakma felé fordítja, másik arcával viszont a legszélesebb művelt olvasóközönség felé fordul. Azok felé, akik értik és érzik, hogy az építészet nem csak ősi ipar, hanem alapvető művészet, az emberi kultúra egyik fundamentuma. Hatással van az emberek gondolkodására, hatással van arra, hogyan érzik magukat a világban, milyen viszonyban vannak a térrel, a fénnel és az elemekkel. Az építészet spirituális összefüggései nem csekélyebbek, mint a zenéé vagy az irodalomé. Sőt — a tárgyi állandóság és elkerülhetetlen jelenlét miatt — talán még közvetlenebb módon befolyásolja a környezetében élő emberek mindennapjait és távlatlátását.

A kiváló építész Makovecz Imre és két tanítványa által több mint másfél évtizedes munká-

val összeállított kötet az önálló formákat kereső magyar építészet virágzó idejét mutatja be: csaknem ezer képpel illusztrálva. Az 1880-as évektől az első világháborúig terjedő időszak építőművészetét két nagy fejezetre osztva tárja fel. Az első fejezet betűrendbe sorolva ezeknek az évtizedeknek legfontosabb építészeivel ismerteti meg az olvasót, közli rövid életrajzukat, főbb munkáik jegyzékét és legszebb épületeik képét. A második fejezet az akkori Magyarországon helységeinek betűrendjében a legjellemzőbb épületeket veszi sorra, külön kiemeli Budapestet és a nagyobb városokat, de kitér az építészeti külföldi munkáinak ismertetésére is. A képekben és adatokban bővelkedő két nagy fejezet előtt Gerle János tanulmánya áll, mely építészettörténeti összefoglalást ad az irányokról, áramlatokról és megvilágítja az összefüggéseket.

Tudományosan megalapozott elfogultság és irányzatosság segíti át a könyvet azon, hogy száraz, lexikonszerű adattár legyen. Hangsúlyos kiemeléssel él, és az elmúlt egy-két évtizedben Európa-szerte elterjedt szecesszió-divatot nemzeti színre váltva az önálló nemzeti formákat kereső építőművészetet helyezi előtérbe: Lechner Ödöntől Komor Marcellen és Jakab Dezsőn át Lajta Béláig és Medgyaszay Istvánig azokat állítja középpontba, akik tudatosan keresték egy lehetséges magyar építészeti népstílus elemeit. Mivel a szecesszió és eklektizmus idején ilyen törekvés csakugyan áthatotta a magyar építészetet, mint ahogy más művészeti ágakban is fölhangzott az „mi a magyar” kérdése, ezért e mintegy három évtized építészeti meggyőzően írja le e formakíváncs vezérszavaival. Ezekből kiindulva azonban a rákövetkező periódusban nem láthat egyebet mint fölbomlást és ellentétet, hiszen az első világháború után sem az új historizmus pompája, sem az avantgárd racionális funkcionális nem a nemzeti forma dimenzójában haladt, hanem a maga módján mindegyik nemzetközi volt. Választott elveihez híven ezért aztán a századforduló építészete csak az ezután elkövetkező idő, a holnap építészetevel tudja összekapcsolni: a ma megoldásra váró feladatok elődjének és első kísérletének tekintti. Ez az aktualizálás talán néhány valódi történeti szempont ellen dolgozik, de kétségtelenül hatásosan fokozza a kötet iránt egyébként is indokoltan megnyilvánuló érdeklődést.

(*Szépirodalmi Könyvkiadó — Bonex*)

A fiatal magyar próza

Pálinkás György: Hermina

Márton László: Tudatalatti megálló

E. P. előtt és E. P. után. Bocsátassék meg nekem e kis blaszfémia, de ezzel jellemezhető leginkább a kortárs magyar irodalom helyzete, amelyben minden fiatal írónak heroikus küzdelmet kell vívnia példaképével és mesterével, aki szókimondásával, eredetiségével és sziporkázó szellemével óriási súllyal nehezedik fiatal művésztársaira, s legtöbb kísérletüket modorossággá, körülményeskedéssé és felüváltott nagyképűséggé silányítja.

Márton László azon fiatal írók sikeres egyike, akinek képességei alkalmassá teszik őt erre a küzdelemre. Tudatalatti megálló című regényében a fiatal író szokatlan utazásra vállalkozik: bizonyos irodalmi példák nyomán kísérletet tesz arra, hogy egy ember tudatában, aki egy baleset következtében éppen az élet és halál mezsgyéjén jár, filmszerűen végigpörgesse a haldokló étellel és halállal kapcsolatos emlékfoszlányait, megtapasztalásait... A keresztények számára az emberi élet a halál és a túlvilági élet tükrében válik kristálytisztává, különül el benne az értékes a salakból. Márton László regénye arról a folyamatról szól, amelynek végeredményeképpen majd *esetleg* mérlegre kerülnek az emberi cselekedetek. Előbb azonban végig kell járnia küzdelmes élete színtereit, hogy az emlékezés tüzeiben megtisztuljon. Az író egy tapasztalt cicerone fölényével veregeti vállon az olvasót, s löki le a regény homályos és kaotikus világába, ahol allegorikus alakok és saját tudatunk rémei vetik ránk magukat anélkül, hogy bármiféle vigasz vagy jó tanács enyhítené a szenvedő gyötrelmeit. E modern purgatórium leírása mindazonáltal színtelenebb, mint a tudatfölötti világ, a siralomvölgy, és a benne nyüzsgő emberek rajza, ahol az egyéniségek leírásában, eredeti megfigyelésekben és aprólékos, pontos és találó megállapításokban valóban remekel az író. (Holnap)

Amikor a költő ragad tollat, hogy prózát írjon, szinte elkerülhetetlen, hogy az epika tágabb kereteit is ne a költő lírai énjé töltsék ki. Pálinkásnál a gazdag érzésvilág átítatja a próza legmélyebb rétegeit: föllazítja a mondat szerkezeteket, jelzőláncokkal díszíti a főneveket, s képes nyelvtani hidat verni bármely, egymástól távol eső jelenség és fogalom között. Ezáltal olyan nyelvi közeg teremődik, amely líraiságával, finom szövetével lehetővé teszi a prózában szokatlan hangulatok és érzelmek korántsem mindennapi megragadását.

„Egy kihalt, vagy jobban mondva már nem létező nyelvet lenne szükséges kötelezővé tenni az oktatásban, ahol a hallgató vágyat érez, hogy otthonosan beszéljen ily fordulatokban: »emlékszel kedves...« ” — fogalmazza meg az író nyelvi ars poeticáját. Pálinkás György képesnek bizonyult arra, hogy századeleji és múlt századi példák alapján újraalkosson egy olyan prózai nyelvet, amely ismét alkalmas a gyöngédség, a lágyág és a figyelmes szeretet kifejezésére.

Könyvének elbeszélője és főszereplője egyetlen lírai nőalakban, Herminában folyik össze, akinek gyermek- és ifjúkori képzelmei, szerelmei és impressziói töltik ki a regény kereteit. Egy ültő helyünkben végigolvasni szinte lehetetlen, részleteiben, mondatról mondatra kell izlelgetni nyelvi és lelki finomságát. Hajlékony mondatokból, lágy szavakból horgolt, bonyolult, ám minduntalan ismétlődő mintákból álló csipketerítő ez a regény, amely a századfordulós irodalomhoz hasonlóan arra tanít, hogy intellektuális ballaszt és merevség nélkül is alkotható olyan mű, amely korunkban is megállja a helyét. (Jelenkor)

Kiss Szemán Róbert

Kis Pintér Imre: Esélyek

Kis Pintér Imre nemzedékének — a mai negyven-ötvenéveseknek — egyik legelszántabb, legkeményebb kritikusa, de épp ezzel a nyíltsággal, morális érzékenységgel segítette befogadásukat. Új kötetében felsejlik korunk nagy bizonytalansága: vajon létesíthető-e még kapcsolat író és olvasó, szerző és befogadója között. E nézőpontból tekinti át a kritika esélyeit és a megértés lehetőségeit. Könyvének egyik nagy meglepetése egy Ady Endréről írandó szintézis vázlat. Nyilvánvaló, hogy a mai magyar szellemi életnek nagy szüksége van arra, hogy bizonyos pontokon újra értékelje irodalmunkat, s ezzel párhuzamosan új — irodalmi! — szempontokat találjon a legnagyobb értékeléshez. Ennek a folyamatnak lehet fontos állomása Kis Pintér Imre majdani Ady-könyve, melynek vázlat a erkölcsi indítatású megközelítés esélyét sejteti. Bizonyára vitákat kelt majd az elemzés, amelyben Németh László híres-hírhedt művének, a Kisebbségbennek magyarságképét elemzi nagy megértéssel. E sorok írója nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy Németh Lászlónak kivételesen fontos szerepe volt a magyarság önszemléletének és öntudatosodásának segítésében, ezzel együtt a Kisebbségben egy nagy szellem nagy tévedése (műfajtévesztése is!), melynek káros következményeivel manapság újra találkozhatunk megosztott szellemi életünkben. Kis Pintér Imre elemzése azonban nagyon elgondolkodtató és időszerű is. (*Magvető Könyvkiadó*)

Zágonyi Ervin:

Kosztolányi és az orosz irodalom

A sorozat célkitűzéséhez — a hazai filológia legfontosabb eredményeinek nyilvánosságra segítése — méltó kötet! Zágonyi Ervin nemcsak a címben jelzett témát fejtette ki, hanem egy egész nemzedék izlését, elkötelezettségét is bemutatja példás alaposággal, pontossággal, a tényeket és csakis a tényeket tiszteltetben tartva. Ez a magatartás egy alapvetően irodalomtörténeti vállalkozást is időszerűvé tehet... (*Akadémiai Kiadó, Modern Filológiai Füzetek*)

Kántor Lajos: Hamlet a bántott félhez tartozik

Gerold László: *Száz év színház* (Forum). Két színházi, pontosabban: színház történeti könyv. Kántor Lajos a hajdan oly jelentős, a hazai színhátszást is megtermékenyítő erdélyi magyar színház történetéből mutat be epizódokat, Ge-

rold László pedig a szabadkai magyar színházszás egy évszázados történetét tekinti át (1816 és 1918 között). Előbbi a magyar kisebbség értékörző küzdelmének hiteles dokumentuma, az utóbbi példamutató színház történeti teljesítmény, hiszen a kor művelődéstörténetét is alaposan, számunkra jórészt hozzáférhetetlen források alapján mutatja be.

Helmut Harsch: Alkoholizmus

A Perjés Imre fordításában megjelent könyv sajnos vészesen időszerű. Az alkoholizmus — népbetegség, gyógyítása közügy. Nemcsak orvosi, pszichológiai fejtegetéseket, hanem a családépésének megőrzése szempontjából alapvetően fontos tanácsokat is tartalmaz a könyv, melyet magyar lektora alapvetően fontos hazai információkkal tett teljessé, még használhatóbbá. A szerző azt igéri olvasójának, hogy segítséget ad a szenvedélybetegségek gyógyításában, s valóban: nagy tapintattal, de kéréllhetetlen nyíltsággal fejt ki, hogyan segíthetnek a betegek önmagukon — ha egyáltalán képesek még erre —, s hogyan támogathatja e törekvésüket közvetlen környezetük. (*Prugg Verlag, Eisenstadt*)

Mérleg 1990/3. — Szolgálat 87.

Mindkét népszerű, kiválóan tájékoztató folyóiratunk igen gazdag új számmal jelentkezett. A Mérlegnek alighanem az ismert morálteológus, F. Böckle A „*Humanæ vitæ*“ az igaz hit próbaköve? című, hallatlanul izgalmas és nyilván még sok vitát keltő tanulmánya adja meg alaphangját, s mellette több egyéb morálteológiai fejtegetés is olvasható a lapban.

A Szolgálat

Rendkívül színvonalas és fontos tanulmányok sorát tartalmazza. A teljesség igénye nélkül hadd hívjuk föl a figyelmet Nemesszeghy Ervin írására, melyben a természetudományos és a hiten alapuló világgépet elemzi, Alszeghy Zoltán tanulmányára (Teológia a mai társadalomban) és Szabó Ferenc kiváló, Unamunoról szóló írására.

Rónay László

A környező kultúra, akárcsak életünk, szigetek és szemhatárok sokaságára szakad szét. Van benne magas és mély, széles és sekélyes, árukkodó és rejtőző; megannyi szubkultúra-szilánkok.

A tenger, melynek e művek valamiképpen mégiscsak fölébe emelkednek, a továtúnó tények és az észrevétlenül is egymásmellettegző tapasztalatok tengere; az a sűrű, szétfolyó és alaktalan áramlás, melyben nap mint nap alámerülünk.

E szigetek az egykor egyetemes kultúra kontinensei helyén emelkednek: a tengernyi haladás mára elborította közös alapzatukat.

Szigetek nélkül észlelhetetlen a tenger, szemhatár híján érzékelhetetlen az ég. A szigetek szakítják meg az egyneműség tengerét, jelentik a felelősség vagy a szemlélet földjét, ahonnan teljes kiterjedésében vehető szemügyre a tenger, akárcsak a körös-körül húzódozó szemhatár.

E szigetek nem feltétlenül esnek egybe eszményeinkkel, és nem is azonosak a vágyak és álmok mindenkori Délszigetével. Felmerülésük nem nélkülözi az esetlegességnek — alkalmassint az Ég kegyével egybeeső — erejét.

Vannak köztük lakhatóak, akárcsak tökéletesen lakhatatlanok. Mégis erősen vonzzák vagy taszítják valamiképpen a tekintetet; olykor a szépség szívberejével, olykor akár a rütség rettenetével. Önnön erejüknel, vagy a bennük alkalmilag összpontosuló jelképi erőnél fogva mintegy magától állapodik meg rajtuk a szem. És miután elidőzött alakzatain, bejárta némely magaslatát, elrövedt mélységein, a tájékozódás és viszonyítás egy további támpontjára lelve folytathatja vándorújtját.

Heidegger: Lét és idő

Majd hatvan évvel eredeti megjelenése után magyarul is hozzáférhetővé vált Heidegger, s egyúttal talán e század egyik filozófiai főműve. E nem éppen elhanyagolható időbeli távolság folytán meglehetősen más fogadatra számíthat esetleges mai, magyar olvasóinál. Annakidején, a húszas évek weimari német világának vesztéres zavarodottságában lenyűgözően hatott a gondolkodás végső kérdéseinek és a kézzelfogható életkérdéseknek egy új megközelítérendszerben, a filozófiai hagyomány mentén

történi feltárása. A kétségek és a bizonytalanságok korszakában az egyik utolsó rendszeres filozófiai kísérlet, különös, olykor költői nyelvezetével kikezdehetetlen bizonyossággént, lét és élet végérvényes átvilágításaként hatott, — messze a bölcelet berkein túl! — és vált a korszak alapművévé.

Megjelenése a későújkori magyar kaotikumban némi párhuzamosságot mutat az eredetivel. Nálunk, hosszas tilalmazás, elhallgatás és becsmélés után hirtelen az utcai árusok ponyvái találatot, más, könnyebb húsú, korábban tiltott gyümölcsök között. Egykori fogadattásának megismétlődésétől azonban mégsem kell tartanunk. Ma, úgy tűnik, a *Lét és idő*ben van valami nyomasztó. Már a címében is: a mindent leírás és rendszerbefoglalás reménytelen igyekezete; a teoretikus bírvágy vígasztalansága. Aztán a terjedelme és a tömege! Évekkel ezelőtt, a keleti modernizmus jégkorszakának álló idejében bizonyára kultuszok képződtek volna körülötte. Mára azonban oly sok minden idejét múlta, s így a ráérés ideje is lejárt. Akárcsak az ezer oldalas értekezéseké. Annál is inkább, mert későbbi életútja során Heidegger gondolkodása is más irányt vett, más műfajokban és másként folytatódott.

A korabeli német népnemzeti mozgalommal való kacérkodásának kudarcra és a II. világháború tapasztalata nyomán kénytelen volt a kor alapkérdései felé fordulni. Így a filozófia és a bölcselő helyének kérdését is újra kellett gondolnia — amire úgyszólván egzisztenciálisan is rákényszerült, mivel a francia megszállók tanítási tilalommal sújtották. Ezután születtek a tudomány és a technika, a művészet és a gondolkodás, a kultúrák közeledésének olyan korszakos kísérletei, mint a *Kérdés a technika nyomán*, a *Tudomány és eszmélődés*, az *Építeni, lakni, gondolkodni*, vagy az *Útban a nyelvhez* cím alatt megjelent rövid, súlyos és költői esszé. Heidegger mai — és jövőbeni! — aktualitását ezek az írások adják, melyekben a tudományos-technikai világ veszélyeinek természetét egyedülálló mélységében mutatta meg. Heidegger mai megismerésének is ezek felől kellett volna megkezdődnie. (Kiadásukat a „kulturpolitika” a „főmű” megjelenéséig hátráltatta.) Ezért is mondhatta méltán Heidegger egyik kitűnő ismerője: „Őn lehet, hogy ismeri a *Lét és időt*, de nem ismeri Heideggert.”

A könyv öttágú fordítói munkacsoportja a lehetetlenre vállalkozott. A *Lét és idő* a többnyire amúgy is fordíthatatlan Heidegger-művek közül az egyik legkevésbé fordítható. Már eredete

tije is súrolja olykor az érthetőség és a nyelvtágíthatóságának határait, és nemritkán a modorosság köreibe torkoll — amiért is a mai német közönség egy része giccsnek szokta találni —, magyar fordítása természetesen olykor elkerülhetetlenül további távolságot teremt. Hogy a fordítás milyen, nos ezt majd csak egy másikkal összevetve ítélnénk meg, amire nyilván további hatvan évet várhatunk. (Franciául nemrégiben jelent meg harmadik fordítása...)

Aki vállalkozik a *Lét és idő* elolvasásának nagy kalandjára, annak érdemes Fehér M. István kitűnő bevezetőjére hagyatkoznia, aki már Heidegger-monográfiájában (ismertetése a *Vigilia* 1986/11-es számában) is tanubizonyosságát adta e tárgykörben való kivételes jártasságának. (*Gondolat*)

A 20. század emlékműve (Michael Sandle)

A század végéhez közeledve egyre érvényesebbé válnak azok a művészi megközelítések, melyek mintegy visszatekintésben összegzik az elmúlt évtizedek, olykor a teljes évszázad különféle törekvéseit, sőt nemritkán korábbi évszázadok stílusjegyeit és formaelveit is alkalmazzák. Újabban szokásos erre a *posztmodern* jelzöt használni, e szó azonban olyannyira elmosódottá kezd válni, hogy szinte bármely más jelzővel helyettesíthető, így aztán megnevezőértéke rohamosan inflálódik és a zérust közelíti.

Michael Sandle Németországban élő angol szobrász, akinek kiállítását nemrégiben láthattuk az *Ernst Múzeumban*, kétségkívül a *modernizmus utáni* művészet egyik különös, nagy formátumú alakja. Fiatalkori, konceptuális hatásokat mutató kísérletei után, a hetvenes évektől kezdve egyre határozottabban az emlékműépítéssel és -szobrászattal hagyományát újítja meg. Életnagyságú szarkofágjaiban, ravatalaiban, és — hol megvalósult, hol csak makettig jutó — emlékműveiben annak kivételes példáját láthatjuk, hogy miként lehetséges a közelmúlt művészeti kiütéreseinek hasznos hozzáadékát összegezni, és egy sokáig halottnak hitt hagyomány egyik vonulatával egyesíteni. Sandle személyes hajlamain túl ez a műfaj arra is alkalmas, hogy ezáltal e középpontját veszített, kavargó formák sokaságába foszló kultúra néhány alappontja kirajzolódhasson — és akár ércben formát öltve megjelenhessen. Az a halálkultusz, ami ezekben a művekben megjelenik, nem az alkotó magánmitológiája, hanem a későújkorai ipari világ legsajátabb, és ezért leginkább rejtett vonása. Rajzain csakúgy, mint plasztikáiban a különféle gépezetek pusztító potenciálja jelenik

meg. Ellen-emlékművei nem a háború hőseinek, hanem a halálgépezet rettenetének állítanak emlékművet. *Anti-Aircraft Monument*-jében román-kori oszlopcsarnok fogja közre a zuhanó harci repülőket és az arra irányuló légvédelmi géppuskákat. Zuhanás közben, lángra kapva, avagy már végállapotukban, roncsként látszanak a harc és a pusztítás amúgy leplezett eszékei. Hagyományosabb témák esetében is erőrelesen jelen vannak e technizált világ jellegzetes tárgyai: *Szent György*-szobra a sárkánykiagyót egy fémrácsozat raszterén, a számítógépek és célzóberendezések; a négyzetes felbontás koordinátarendszerén áttörőben jeleníti meg. *Dobos*-szobra messziről szemlélve akármelyik korabeli armada ezredbosa lehetne, közelebbről nézve azonban a gázmaszkkal egybefolyó arc kétségtelessé teszi, hogy posztindusztriális harcossal van dolgunk. Az iparosított harc logikája végső csupaszságában *A 20. század emlékműve* címet viselő főművében mutatkozik meg: közel 5 méter átmérőjű fémalapon majdnem szabályos, aransárga géppuskafészek áll; színaranynak tetsző löszeres ládáktól és homokzsákoktól körülvéve. Mögötte a 20. századi harcos maradványai: egy csontváztorzó, rajta különös miki-egérfej-mutáció (Ez a sajátos torzulat több művében is látható; a rajzfilmekből sugárzó infantilis idiotizmus és a hadiintelligencia terjesztette gázálarckultúra keveréke néha szájkosárban, olykor drótháló mögött, avagy különös mintázattal jelenik meg.). Minden aranyban úszik — a hadiköltségvetés akárha aranyba is önthetné berendezéseit, oly költséges e szórakozás! — a végérvényesség, a hamvába holt nagyság és a téboly torzulata járja át e különös, egy majdani jövő felől leletnek tekinthető együtttest.

Úgy tűnik, a széttartó haladás lázában a pusztulás jelenti azt az alappontot, mely végső és mindenkre érvényes viszonyítási pontot képez. Miután a Teremtő és képmása, az ember oly sokak szemében szűnt meg minden dolgok mértéke és középpontja lenni és időről időre, tetszés szerint más és más idollokkal helyettesített, a századvégen a végesség belátása kezd kultúránk közös viszonyítási pontjává válni. Az erőforrások végeessége, a természet teherbírásának korlátozottsága, és az élet már-már minden szinten fenyegető veszélyeztetettsége vezethet el az elengedhetetlen jözsághoz. Ahol kezdet és vég, akárcsak az élet köztes tartománya is más megvilágításba kerül. A kortárs képzőművészet előőrsei ezen az úton járnak. Michael Sandle művészete, noha markánsan különbözik másokétól, mégsem egyedülálló e tekintetben; Robert Longo, vagy Anselm Kiefer alkotásai is ebbe a vonulatba tartoznak, bár ezeket még nem volt szerencsénk tájainkon látni.

Az esztétizmus — *Testőrben*

Majd egy évszázad múltával ismét erőre kapott az esztétizmus, a megszépítés mindenre kiterjedő igyekezete. A különféle szervezési, hasznossági, szociális stb. elvek uralma után újra a tetszetősség terjeng. A formatervezés már csaknem mindenre kiterjed, anélkül, hogy a különféle képpen megtervezett formák között bármiféle összefüggés, közös szellemi szál lenne. Számos egyéb eltérés mellett ebben tér el szembe-tűnően ez az időszak az előző századvégtől, amikor is a szecesszió, az utolsó univerzális korstílus uralkodott.

Az esztétizmus abban különbözik a minden korban meglévő díszítőművészettől, valamint a magasabb szinten művelt művészetektől, hogy a megszépítés szándéka válogatás nélkül minden elérhető területre kiterjed: az utcák kövezetétől, az emberi arcok plasztikai sebészet útján történő kiigazításán át az utolsó csavarhúzóig. Ez a fajta szépítés teljesen eltér az archaikus kultúrák mindennapi művészetétől, a kézműves tárgyak elemi szépségétől. Az esztéticista igyekezet, miközben széppé ugyan nem képes tenni a teljes tárgyi környezetet, a súlytalan kellemesség állapotát teremti meg, ahol is elmosódnak a különbségek, letompulnak az élek, és mintha álarcot öltönnének a dolgok.

A legkényesebb kérdéseket ez a koráramlat éppen a művészetben veti fel: a gazdaság és a szépség viszonyának tisztátalanná válása folytán. Esztétizmus ugyanis a tárgyi gazdagodástól támad. Amikor bankok kiállítótermeknek és múzeumoknak adják ki magukat, és a képzőművészet forgalmazása az egyik legjobban prosperáló üzletág, akkor az a látszat uralkodik el, hogy a szépség és a gazdagság tulajdonképpen egy tőről fakad, egymást méltán erősíti és hatja át.

Mindez persze még nem fenyeget oly nagyon második világi vidékeinken; a formátlan-ság és a romosság tekintetében tájaink és városaink továbbra is egyedülállóak. A szépről (és a tőle elválaszthatatlan jóról) alkotott képzeteket azonban már egy ideje döntően befolyasol-

ják az első világ felől szakadatlanul hömpölygő kulturális áramlatok. Ebben a kontrasztokban gazdag együttállásban bőséges lehetőségünk adódik az összevetésre, elkülönítésre, akárcsak az elutasításra. Talán nem túlzás állítani, hogy innen nézve érzékletesebb a megszépítésben rejlő romlottság; legfőképpen az, hogy bármilyen képes felruházni szépséggel; mégoly visszataszító tettek és törekvések is felölthetik álruháját. Az úton-útfélen szembeszökő hirdetésipar megtevesztéskulturája éppúgy ezt példázza, mint számos magas és félmagas műalkotás.

E tünődésekre főként a *Testőrben* címen futó „filmalkotás” indított, ami első ránézésre nem több a százszámra gyártott „bünülőzési” történetek egyikénél. Rendezője, Ridley Scott (aki korábban *The Blade Runner* [nálunk Szárnyas fejedelmű] címen forgalmazott filmjével a század kevés mesterműveinek egyikét alkotta meg) ezúttal „tisztos iparosmunkát” végzett a szokásos szabványok szerint, hőssel és hősnővel, gonosztettel, szerelemmel és a „jó” végső győzedelmeskedésével. (E film egyebek mellett arról is tudósít, hogy egy kivételes képességű művész miként fordítja alkotóképességét egy tucatáru megszépítésére, bécsomagolására és az eladhatóbbá tételére.) Ezenközben elképesztően összerosódik minden: a hősnőt nemcsak alakjának megnemesített szépsége és a gazdagság hihetetlen formákban és anyagokban tobzódó környezete, de az ártatlanság, az együttérzés és a sóvárgás aurája is körüllegi.

Az ilyen elegyítések a legveszélyesebbek közül valók; olyan életlehetőségeket és létretegeket vegyítenek össze, melyek valójában úgy taszítják egymást, mint azonos erejű pólusok. A megszépítés kultúrájának amoralitása a művészetre nézve legalább olyan veszélyes, mint más életterületekre nézve: kétségbe vonja és feledteti az egyszerű, elemi szépséget — ami pedig minden igaz művészet elengedhetetlen összetevője, és ami — az amúgy megszépíthetetlen — világban az időről időre felvillanó, átható és nem e világról való ragyogás.

Tillmann J. A.

SOMMAIRE

Jean-Marie Lustiger: La nouveauté du Christ et l'époque postmoderne
La message du Concile Vatican II.
Ferenc Szabó: Notre Église au commencement d'une ère nouvelle
Péter Pál Tóth: Sur les films de thèmes religieuses
Nouvelle de **László Krasznahorkai**
Hommage à **Miklós Mészöly**
De quoi nous avons peur? En quoi nous espérons? Les réponses de la Pologne
(**Stanislawa Grabska, Stanislaw Lem, Jan Josef Szczepanski, Stefan Swiezanwski**)
L'entretien avec évêque **Asztrik Várszegi**
Notes et critiques

INHALT

Jean-Marie Lustiger: Die Neuheit Christi und die Postmoderne
Die Botschaft des II. Vatikanischen Konzils
Ferenc Szabó: Die Kirche in der Wendezeit
Péter Pál Tóth: Essay über die Evangelien-Verfilmungen
Erzählung von **László Krasznahorkai**
Zum **Miklós Mészöly's** 70-sten Geburtstag — Begrüßungen
Was fürchten Sie? Worin besteht Ihr Hoffnung? Antworten aus Polen
(**Stanislawa Grabska, Stanislaw Lem, Jan Jozef Szczepanski, Stefan Swiezawski**)
Gespräch mit Bischof **Asztrik Várszegi**
Rezension, Kritik

CONTENTS

Jean-Marie Lustiger: The Actuality of Christ and the Postmodern Age
The Message of the II. Council of Vatican
Ferenc Szabó: The Church in our changing Time
The Essay of **Péter Pál Tóth** about Religious Films
Short Story by **László Krasznahorkai**
The Greeting of **Miklós Mészöly**
Our Fears and Hopes Answers from Poland
(**Stanislawa Grabska, Stanislaw Lem, Jan Jozef Szczepanski, Stefan Swiezawski**)
Conversation with Bishop **Asztrik Várszegi**
Reviews

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Nyomja: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Fekete István igazgató
Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7246, 117-3933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111.
Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Kültkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számúra 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 40,—Ft

VIGILIA

Dr. Szántó Konrád:
Várjuk a Szentatyát 85,— Ft

A Vigilia Kiadó új könyvei kaphatók vagy megrendelhetők a Kiadóhivatalban (Budapest, Kossuth L. u. 1. 1053).

Joseph Ratzinger: Beszélgetés a hitről	75,— Ft
Mónika naplója	130,— Ft
Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény	160,— Ft
Sík Sándor: Kereszténység és irodalom	130,— Ft
Innen és túl (<i>versek az Isten-kereső emberről; a nagy sikerű versantológia 2. kiadása</i>)	195,— Ft